ČECHY A EVROPA

V KULTUŘE 19. STOLETÍ

Národní galerie v Praze
Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV

Praha 1993

Sborník sympozia pořádaného Národní galerií v Praze
a Ústavem pro českou a světovou literaturu ČSAV
v rámci Smetanovských dnů v Plzni ve dnech 22. - 24. března 1990.

Sympozium připravili Zdeněk Hojda, Roman Prahl (Národní galerie v Praze),
Petr Čornej, Pavel Vašák (Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV)
a Marta Ottlová (Ústav hudební vědy ČSAV).

Sborník k vydání připravili Petr Čornej a Roman Prahl.
Resumé přeložila Anita Pelánová.

Pro obálku použita *Karikatura mapy Rakousko-Uherska* od Mikoláše Alše
z doby kolem 1880.
(Notes č. 4, Muzeum A. Jiráska a M. Alše).

Vydala Národní galerie v Praze.
Sazba a tisk MLEJNEK s.r.o., pošt. přihr. B 37, 530 01 Pardubice

ISBN 80-1035-050-4

T 1267
ÚČL AV ČR Knihovna PRAHA
260/94

OBSAH

Zahajovací proslov hosta sympozia

OÁZA SVOBODNÉHO BÁDÁNÍ 7
Petr Pithart

Kultura - Národ - Politika

PROBLÉM ČESKÉ IDENTITY 9
Jaroslav Střítecký

ČESKÁ NÁRODNÍ IDENTITA MEZI RAKUŠANSTVÍM, VELKONĚMECTVÍM A SLOVANSTVÍM 15
Jiří Kořalka

PALACKÝ, HAVLÍČEK, MASARYK - GENEZE ČESKÉ MORÁLNÍ POLITIKY 21
Miloslav Bednář

MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI ČESKÉ STÁTOPRÁVNÍ POLITIKY 25
Robert Kvaček

INTEGRÁLNÍ NACIONALISMUS VIKTORA DYKA 29
Jaroslav Med

IDEOLOGIE A METAFORA V BÍLKOVĚ "PODOBENSTVÍ VELKÉHO ZÁPADU ČECHŮ" 33
Roman Prahl

T. G. MASARYK A PRAŽSKÝ HRAD. ORIENTACE UMĚLECKÝCH SBÍREK A ARCHITEKTURY (diskusní příspěvek) 45
Marie Pospíšilová

Češi a evropská kultura

ANTONÍN DVOŘÁK 1861-1874. ČESKÝ HUDEBNÍK A EVROPA 53
Jarmila Gabrielová

SVĚTOVÉ DĚJINY NA STRÁNKÁCH ČASOPISŮ DOBY MÁJOVÉ 59
Magdaléna Pokorná

ČECHY A EVROPA V ARCHITEKTUŘE 19. STOLETÍ ANEB JAK SE ČEŠTÍ ARCHITEKTI SETKÁVALI S EVROPOU 65
Jindřich Noll

"MLADÉ NĚMECKO" A KONCEPCE NOVODOBÉHO ČESKÉHO ROMÁNU 68
Ivana Vízdalová

WILLIAM RITTER, SLAVJANOFIL ZE ZÁPADU 74
Lenka Bydžovská

ZAMYŠLENÍ NAD ČESKO-EVROPSKÝMI STUDIJNÍMI A VĚDECKÝMI VZTAHY V DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ (diskusní příspěvek) 79
Jiří Pešek

Češi a střední Evropa

KONCE IDEJE ČESKÉ NÁRODNÍ HUDBY 81
Marta Ottlová - Milan Pospíšil

UDATNÝ NÁROD HOLUBIČÍCH POVAH 87
Jiří Rak

RADECKÉHO POMNÍK A ČESKÉ "RAKUŠANSTVÍ" 92
Lubomír Konečný - Roman Prahl

ČESKO-NĚMECKÝ PROBLÉM HUBERTA GORDONA SCHAUERA 100
Dana Dvořáková

HUMANISTICKÉ VZDĚLÁNÍ JAKO JEDEN Z PŘEDPOKLADŮ
NADNÁRODNÍ KULTURY 103
Martin Svatoš

KUTNOHORSKÝ RODÁK, KTERÝ SE PROSLAVIL 108
Jiří Pokorný

Mnohonárodnostní Praha

ČESKO-NĚMECKÁ VZÁJEMNOST V MYŠLENÍ PRAŽSKÉ INTELIGENCE
KOLEM ROKU 1848 112
Milan Tvrdík

ČESKÁ NÁRODNÍ MYŠLENKA A RUDOLFINUM 117
Jindřich Vybíral

KULTURNÍ SITUACE PRAŽSKÉHO GHETTA DO POČÁTKU 60. LET 19. STOLETÍ 120
Jiří Kuděla

"GHETTO V NICH" 129
Helena Krejčová

PRAŽSKÝ LITERÁRNÍ FENOMÉN V SYSTÉMU MEZILITERÁRNÍCH SPOLEČENSTVÍ 138
Květa Hyršlová

Plzeňské příspěvky

NÁVŠTĚVY V PLZNI A PÉČE O CIZINCE VE MĚSTĚ NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ 144
Jaroslav Douša

ČESKÉ A EVROPSKÉ V DIVADLNÍM DÍLE VENDELÍNA BUDILA 148
Hana Dobrá

Úvodní slovo závěrečné diskuse

ČECHY A EVROPA V 19. STOLETÍ 153
Jaroslava Pešková

Zusammenfassungen 156

Čechy a Evropa
v kultuře 19. století

OÁZA SVOBODNÉHO BÁDÁNÍ

Petr Pithart

Vážené kolegyně a kolegové, dovolte mi, abych vás právě takto oslovil s vědomím blízkosti, kterou k vašemu sympoziu po léta pociťuji. Už proto, že si kladu podobné otázky, jako vy zde, já především z hlediska historicko-politického. Je paradoxní, že jsem se - přes všechen svůj zájem - nemohl vašich setkání zúčastnit v minulosti a že se ho nemohu, z důvodů naštěstí zcela odlišných, zúčastnit ani dnes. Vida, osobní nesvoboda může mít rozličné příčiny. Jestliže jsem se těchto setkání nezúčastnil v minulosti, kdy bylo v naší zemi především humanitní bádání ostře rozdělováno na tzv. oficiální a neoficiální, nebylo to proto, že bych se obával odmítnutí své účasti zde z vaší strany. Nečekaně svobodný duch vašich jednání jsem dobře znal z vyprávění svých přátel. Ale lidé z disentu - k němuž jsem chtě nechtě patřil - o setkání s vámi povětšinou neusilovali z důvodů spíše psychologických - nebudu nadsazovat, když povím, že tomu v tomto případě bylo k jejich vlastní škodě. Smetanovská sympozia v Plzni byla totiž od samého počátku skutečně výjimečnou oázou svobodného, nekonvenčního a zaujatého bádání, společného hledání téhož. Oceňoval jsem zpovzdálí, kromě jiného, jeho spontánně interdisciplinární, dialogický charakter, vyvěrající ze skutečného zájmu o téma. Zřetelný byl i patos tohoto společného tázání a hledání, v němž jste tu v Plzni věcně a nerétoricky nalézali nové obrysy dějinné a kulturní identity tohoto národa a státu.

Často jsem se probíral alespoň sborníky z vašich konferencí, které - kromě jednoho - mám ve své knihovně. Pokoušíme se nyní v praktické politice o cosi, co by se dalo opět nazvat "budování státu". A to ovšem nelze, aniž bychom se ohlíželi zpět a definovali základní konstanty, které nás určují podnes. Jsem přesvědčen, že na vašich smetanovských sympoziích jste o totéž usilovali mezi prvními.

A tak mám konečně příležitost poděkovat obětavým organizátorům, z nichž mi v paměti utkvěla jména Marta Ottlová, Roman Prahl, Zdeněk Hojda, Milan Pospíšil - vím však, že jich bylo bezpochyby víc. Dík patří také akademiku Jiřímu Kotalíkovi a docentu Jiřímu Dvorskému, kteří svým osobním nasazením celý podnik zaštítili - víme přece, že klacků, které jim byly házeny pod nohy, bylo dost a dost. Jejich zásluhou nepropadlo - alespoň v tomto případě - vaše hledání a nalézání do marasmu zbytečnosti. Mohli jste alespoň jedenkrát ročně formulovat své názory veřejně, nikoliv v ústraní soukromých bytů, a tedy do neslyšitelnosti, jak se zhusta stávalo nám, za oním uměle zbudovaným příkopem, který nás měl oddělovat a který jsme ne vždy dokázali neprohlubovat.

Děkuji rovněž městu Plzni, které vás mnohdy hostilo, jak vím, v rozporu s přáním svých někdejších vládců. A samozřejmě děkuji vám, účastníkům, že jste se tu scházeli a nepřestávali

scházet ke společnému tázání, a tak jste vlastně jako první připomněli staronový výměr vzdělanosti v tom smyslu, jak se jej nyní znovu pokoušíme definovat: nikoliv uzavírání do jednotlivých disciplín, ale vnější přesah, starost a nárok na uchopení celku.

Je mi líto, že mezi vás nemohu zasednout ani tentokrát. Okolnosti mne postavily před skutečnost, že do zmíněného celku spadá nedílně i starost o polomy v lese pár kilometrů odtud, o problémy lidí v obrovské fabrice, která nemá co vyrábět, o stav místních památek, o situaci malé zanedbané venkovské nemocnice. Pokoušíme se v této praktické politice uplatňovat akcenty příznačné pro vaše zdejší konání, témata pojmenovaná vámi natolik citlivě, že vystupuje zřetelně do popředí jejich kontinuální návaznost. Takže i dnes zůstanu jenom u tohoto pozdravu a prosím vás: nepovažujte ho za formální! Jsem rád, že jsem mohl říci alespoň to, co jsem řekl, a že jsem to mohl říci zde. Budu tedy i tentokrát - tradičně - čekat na referáty svých známých i neznámých přátel. Byl bych rád, kdybyste mne alespoň jejich prostřednictvím zahrnuli do svého kruhu a někdy v budoucnosti si našli čas podělit se o svá témata i se mnou. Abyste mne prostě považovali za svého kolegu.

Děkuji vám, že jste tu byli včera a že jste tu i dnes.

PROBLÉM ČESKÉ IDENTITY

Jaroslav Střítecký

Že jsme Čechy a podle čeho se to pozná, nebylo a není tak samozřejmé, jak se na první pohled zdá. Za našich dnů tvrdí mnozí Čechové, že jsou Moravany či Slezany, a to nejen územím, z něhož pocházejí nebo na němž žijí, ale též rodem, kulturou, dějinami, duší, ba i jazykem. Shromažďují se, prozpěvují, řečňují na city, sbírají podpisy - a není ojedinělé, že se pokládají za národ. Nepřekvapilo by mne, kdyby jiní Češi začali tvrdit, že jsou češtější než Češi ostatní, že za znovuzískané svobody konečně napraví přemyslovskou křivdu na Slavníkovcích. Ponechme stranou, zda by zase jiní Češi nemohli být nejčeštější tím, že by se dali k Němcům nebo že by se alespoň naučili německy. Podíváme-li se na inteligenci prvních obrozeneckých generací, nebylo by to zase tak absurdní.

Ještě T. G. Masaryk vyprávěl Čapkovi o Slovácích moravských a uherských. Dnes jsou jedni Čechy, druzí Slováky. Nebýt vzdorných Moravanů, kdoví, zda by národ slovenský nesahal na západ až k Drahanské vrchovině, nebo naopak českou východní hranicí nebyl třeba Váh... O možných prolnutích česko-polských, na která ukazují například jevy jazykové, neodvažuji se ani pomyslet, neboť nacionalisté po obou stranách pomyslné severomoravské hranice vynikají nesnášenlivostí a rádi přecházejí od slov k činům. Ale abychom si nemysleli, že naznačené nejistoty jsou zvláštností nebo dokonce charakterovou vadou českou: Němci neměli a nemají s národní identifikací potíže o nic menší. Snad právě proto má pro ně pokřik: „Deutschland einig Vaterland" nebo „Ein Volk, ein Reich..." tak hlubinně emociální přitažlivost, ač vzešli ze stejného národa jako Goethe a Beethoven. Spojit Severoněmce, Bavory, Prusy, Porýňany, Sasy a Švábу do pomyslné jednoty krve a půdy může jen akt vskutku tajuplný. Jak to, že mu unikají německy mluvící Švýcaři a většina Rakušanů? A kým byli „naši Němci", Němci žijící v Čechách a na Moravě? Jak to, že bývali někdy spíše Rakušany, někdy zemskými vlastenci českými a moravskými, jindy spíše Němci?! A mnozí z těch nejněmečtějších původně Čechy, jak o tom svědčí jejich jména. Proč jedni Frízové jsou Němci, druzí Nizozemci a ani jedni ani druzí netouží tento stav změnit?!

Obrazce, na nichž se velké skupiny lidí identifikují jako národy, jsou složeny z různorodých součástí, jež v jednotící souvislost uvádí teprve výklad. Ten bývá nejčastěji historický nebo historizující, vybírá z možných identifikátorů pouze některé a rozestavuje je do velkovyprávění, které umožňuje kolektivní identifikaci sugescí, že jde o něco daného způsobem takřka přírodním, něco, co v dlouhodobém historickém procesu samo sebe nachází, o něco, s čím lze jen splynout - anebo to svévolně zradit.

Moderní nacionální velkovyprávění mívají dva kořeny: 1. emoční energie prožitku nebo alespoň touhy po něm je převedena na fikci domova všem společného: 2. idea občanské společnosti sestupuje z všelidského horizontu do zdánlivě přirozených hranic jednotlivých celků etnických. První spočívá v hypostazování obecniny ze zkušeností výlučně konkrétní a individuální. Druhý vypadá jako konkretizace abstraktního, ve skutečnosti však jde o nesourodé křížení hlediska občanského s etickým. Oba postupy příznačně směřují k vytěsnění reálné struktury zájmů fikcí národního kolektivu.

I nejmírumilovnější národní identifikace spadají pod identifikační typ nedemokratický. Ideologické reje kolem rozdílů mezi vlastenectvím a nacionalismem a podobných pseudoproblémů dokládají, jak bolavé je to místo. Nedemokratická identifikace unifikuje, sjednocuje vlastní kolektivum vytyčováním jeho rozdílů od ostatních. Formuje MY jako jednotu a hodnotu kladnou, a to proti ONI, proti cizímu, od něhož se tak prospěšně lišíme. Demokratické identifikace je dosahováno komunikací. Neunifikuje, nýbrž zprostředkovává: učí nás, že jsme všichni stejní v tom, jak jsme různí, že máme každý své zájmy, instinkty, hodnoty, cíle. Činí činorodost dobře snesitelnou. Proto i v konfliktu nejen můžeme, ale též máme komunikovat.

Vraťme se k problému české identity. Nebudu se zabývat tím, v čem tato identita spočívá a v čem ne: ostatně kdyby to bylo jasné, žádný problém identity by zde neexistoval. Zkusmo projdeme jen část materiálu, z něhož čerpá národní velkovyprávění. Stát je nepochybně národním identifikátorem velmi silným, zejména jako idea. Češi, jak známo, měli historický stát s dlouhou a souvislou minulostí. Není proto divu, že se při hledání novodobé národní identity historické hledisko státoprávní významně uplatňovalo. Sehrálo především úlohu jakéhosi mostu od středověkého pojetí státnosti k modernímu. Obhajoba kontinuity české státnosti tvořila neodmyslitelnou součást české politiky 19. století. Jak víme, nebylo to bez problémů.

Jeden tkvěl v tom, že se tyto snahy křížily nejen s konzervativními, ale i s modernizačními tendencemi celorakouskými, což bylo tím spletitější, že i obhajobu české státnosti prostupovaly oba prvky: konzervativní (proticentralistická obrana práv Království českého a s ní spojené zemské vlastenectví, nesené především iniciativou tradičních reprezentativních struktur, zejména aristokratických) a modernizační (nesený netradičními společenskými představiteli a iniciativami, ve stále větší míře rozlišenými hlavně národnostně).

Druhý závažný problém tkvěl v tom, že k přemostění mezi starobylou a moderní podobou státnosti chyběla skutečná možnost státu národního. Idea národního státu byla v době předbřeznové všude na evropském kontinentě spjata s představou osvobození občanského, někde více, někde méně zřetelně. Proto také byla v systému Svaté aliance pokládána za podvratnou. Na druhé straně však nutno uznat, že idea občanská a idea národní koincidovaly opravdu spíše shodou okolností než z povahy věci, jak ukázaly mimo jiné takzvané národněosvobozovací války německé. Byly nejen občansky mobilizujícím impulzem významných protifeudálních

reforem v Prusku, ale též bojem s aplikovanými podobami všeobčanského osvícenství, a v tom ovšem i význačným zdrojem nejagresivnějších odrůd německého nacionalismu.

Národní stát u nás vybudovat nebylo možno. Ani v rámci předlitavské části starého Rakouska-Uherska, měl-li to být historický stát český a ne útvar podobný pomnichovskému Česku živořícímu beztak jen necelý půlrok, ani potom. Za znak české národní identity mohl být český stát považován pouze za cenu zamlčené usurpace. Projevilo se to ve sporu o první československou ústavu. Proti českému nacionalismu se sice podařilo uhájit občanskou základnu nové republiky, podařilo se uhájit ústavu, která by německé, polské, ukrajinské a maďarské spoluobčany nestavěla do pozice občanů druhého řádu, do pozice cizinců ve vlastní zemi, tak však tomu bylo pouze de iure a k vyvinutí spolehlivých pravidel pro plně uspokojivé soužití de facto nebyl čas.

Konec českého státu přinesl rok 1918. Nestalo se tak získáním samostatnosti, ta vlastně nikdy nebyla právně popřena. Nestalo se tak ani změnou státní formy. Historický český stát zanikl expanzí na východ, do Horních Uher. Netvrdím, že to byl krok chybný a bezdůvodný. Přece jen však vytvořil nové rozložení celé řady závažných problémů, rozložení, jež by bylo lépe co nejstřízlivěji analyzovat namísto abychom jeho slabiny překrývali emocemi. Historickoprávně takový krok zdůvodnit nelze. Přirozenoprávní zdůvodnění, odvolávající se na sebeurčení Slováků, plodí řadu nezamýšlených a obtížně zvládnutelných vedlejších efektů. Především bylo sebeurčení Slováků akceptováno v čechoslovakistické podobě. Z praktických důvodů to tedy asi jinak být ani nemohlo. Vzniklo zde mocenské vakuum a otázkou bylo pouze, kdo je vyplní. Expanze česká, domnívám se, byla pro Slováky přijatelnější než obnovení nadvlády maďarské. Přece však založila onu podivnou státní asymetrii, s jejímiž následky se přes všechny změny, které se mezitím udály, potýkáme podnes. Když byla zřízením federace česká samostatnost oprávněně vytlačena zpět do svých historických mezí, nikoli náhodou nemohla doma sama sebe najít.

V našich dnech byla věc opět vzata za symbolický konec, rozvášněné davy se jižjiž formují k bitvám o státní symboly. Je to přirozené, přesněji: přirozeně zvrhlé. Vnější symboly lze řešit snáze než spletité otázky státoprávní a jiné důležité věci, a to doma, na ulici i v parlamentu, zvláště pak v parlamentu tak nápadně provizorním, jako je nyní náš. Leč nejde jen o průhledný kalkul. Na povrch vyplouvají hlubinná znepokojení, dosud vytěsňovaná tak důkladně, že bude ještě nějakou dobu trvat, než nabudou tvaru, z něhož jim bude možno rozumět, rozpoznat, odkud vyvěrají a čeho vlastně se věci týkají.

Máme zapotřebí zaplétat se do paradoxií, spojených s uskutečňováním ideje národního státu ve středoevropských poměrech? Co kdybychom na prahu jedenadvacátého století konečně vykročili z obzoru století devatenáctého z posedlosti činit různorodé stejnorodým, z úzkostného nutkání přisvojit si svět jako náš a jen náš?! Stát by k tomu mohl být docela vhodným prostředkem, ovšem jen stát občanský, praktická instituce umožňující komunikovat o nejpřijatelnějších pravidlech soužití a zaručující dohodnutým pravidlům bezvýjimečnou platnost.

Pojmu etnikum bylo jako identifikátoru využíváno hojně a mocně. Stálo by za to spočítat, co byli naši předkové ochotni zaplatit za archeologické důkazy jak dlouho tu jsme, jak odedávna vynikající byla naše povaha, jak vyspělý náš způsob života - a jak tudíž naše země patří nám a nikomu jinému. Archeologie je věda založená na nekonečně trpělivé zvědavosti, zato její aplikace na otázky národní bývají zkratové. Už od studentských let zní mi v uších, že keramiku zvoncovitých pohárů k nám nepřivlekli žádní přivandrovalci, nýbrž že to tehdy v Čechách byla móda. Představa, že se ve středoevropském prostoru po staletí, ba tisíciletí potýkaly dva protikladné etnické principy - slovanský a germánský - a že jejich zápas zde utvářel dějiny a jejich smysl, vyhovovala nacionalistům českým i německým. Neodvodili ji ze skutečné dějinné látky, přijali ji jako už hotové teoréma od francouzských a anglických romantických historiků a spisovatelů.

V původní verzi - čtenář ji zná z románů Waltera Scotta, historik pak z Thierryho díla o dobytí Anglie Normany - vysvětlovala vznik feudalismu dobytím, podmaněním jednoho etnika druhým. V povaze utlačeného etnika, jež mělo být osvobozeno, byl zakódován program liberálně demokratické revoluce. Obsazení schematu „národními povahami" kolísalo podle okolností, schema však zůstávalo stejné.

Kde nebylo možno podmanění jednoho etnika jiným doložit, pomohla stylizace aktu dobytí v zápas národně povahových principů. Tak například liberální německý historik Georg Gottfried Gervinus spatřoval smysl německých dějin v zápase mezi panovačně univerzalistickým romanismem a svobodymilovným germanismem: klíčovým bodem tohoto výkladu bylo pojetí reformace jako protirománského projevu ryze německého ducha. Podobně Palacký přenesl toto schema na dějiny české, samozřejmě s tím, že touhou po svobodě se vyznačuje povaha česká, kdežto s germánským živlem k nám přišla feudální panovačnost: husitství mu bylo vrcholem českých dějin ze stejných důvodů, jako Gervinovi reformace německá.

Samozřejmě nehodlám popírat, že na území českého státu žilo etnikum české a etnikum německé, kromě toho ovšem i mnozí Italové, Španělé, Francouzi, Poláci, Židé a jistě i někteří další. Trvale nejpočetnější byli Češi a Němci. Navzájem je odlišit však není tak jednoduché, jak se zdá a zvláště o skutečné etnické kontinuitě lze uvažovat jen v omezené míře. Učená etnografie se sice dobrala k poznatku, že vodníci, rusalky a veškeré jiné obludy vodní jsou původu slovanského, kdežto jiné zase příšery že mají původ germánský, pro novodobou státní identifikaci je to však platné málo. Nápadné nacionální rozdíly ve vzhledu, chování a kultuře obyvatel neexistovaly: mnohem nápadnější byly dlouho rozdíly regionální a sociální. Proto také mohly celé roje představ spjatých s životem národního ducha přecházet volně z jednoho kontextu do druhého, takže německé děti i daleko za hranicemi Království českého už dávno mají své rusalky a hastrmany a jejich českým vrstevníkům by připadalo normální, kdyby na perníkovou chaloupku narazili při výletu v Brdech.

Jediný znak rozlišuje naprosto zjevně: jazyk. Ale ani na identifikaci jazykovou dlouho nebylo spolehnutí. Josefinské reformy přinesly nejen modernizační impulzy, ale též znejasnění

jazykové situace. Všichni vzdělaní, nejen lidé vzdělání nejvyššího, nýbrž všichni, kdo měli vyšší než triviální školu, byli vzděláni německy. S ohledem na to nelze přeceňovat rozdíly v jazyce mateřském, podobně jako je nelze přeceňovat u středověkého universalismu latinského, jehož integrity ovšem josefinská germanizace nedosáhla.

Často se věří, že tato germanizace znevýhodnila Čechy a zvýhodnila Němce. Od Jungmanna po Masaryka čeští intelektuálové vzpomínají, jak se na gymnáziích cítili poníženi tím, že zprvu neuměli dobře německy. Nebyla tu však národnost jen jiným pojmenováním frustrace sociální, kterou procházeli i venkované a chudí studenti mateřštiny německé? Tehdejší Češi se ostatně němčině naučili znamenitě, potíže jim nakonec dělala spíše čeština, zejména při vyjadřování komplikovanějších kulturních obsahů, při popisu jevů přírodních, technologií apod. Ani to zde nebylo poprvé a vůbec to nesouvisí s přednostmi jednoho nebo nedostatky druhého jazyka. Šlo o delatinizaci, a nikoli o nacionalizaci vzdělání. Mrtvý jazyk byl střídán živým, avšak funkce univerzálního jazyka kulturního měla zůstat nedotčena, podobně jako tomu bylo v případě latiny. Z Haliče víme, jak nesnadno a neochotně se nechávali germanizovat Židé, ač uměli z domova jiddiš , jazyk na bazi německé. A nejinak tomu bylo s německými vzdělanci, pokud pocházeli z nižších vrstev: také oni se museli němčině jako jazyku kulturnímu naučit, stejně jako německy vzdělaní Češi kulturní češtině.

Za těchto okolností se stalo češství nebo němectví v našich zemích do značné míry věcí volby, jak upozorňoval již Emanuel Rádl. Z historických determinant tuto volbu odvodit nelze. Vymezovaly pouze rámec, v němž to, co se stalo, bylo možné.

Zatímco osvícenské učené zájmy o slavistiku si lze docela dobře představit mimo německý kontext, jungmannovské rozhodnutí pro racionalismus jazykový je bez něho nemyslitelné. Souvisí to s asynchronním průběhem modernizace německé i české: základy občanské kultury byly v úplnosti zbudovány dříve než došlo na modernizaci ostatních složek sociálního života. Češi vzdělaní v jazyce německém měli tu před očima jedinečný příklad, jak lze kulturu nového věku skutečně tvořit a ne jen odvozovat ze starší kontinuity. Herderovské vize pak přímo vyzývaly k pokusům uzurpovat všelidské a občanské nacionálně, jak v knize *Znamení zrodu* ukázal Vladimír Macura. Jazyk tu není pouhou vyjadřovací soustavou, prostřednictvím které bychom se dozvídali nějaké skutečnosti. Jazykem se tu skutečnost přímo vytváří a ustavuje, odtud teprve se přelévá do ekonomiky, politiky i do přírody. Svět němectví. Svět češství.

Jungmannova argumentace z roku 1806 vypadá velmi demokraticky: požaduje od inteligence, aby se neodrodila českému venkovu, požaduje, aby se elita uměla dorozumět s lidem. Zní to pěkně, leč smysl to má pouze uvnitř herderovské vize, že národní duch nejplněji žije v jazyce a jazyk v lidu, tedy mezi neurbanizovanými. Tato vize nám zachránila mnoho krásných písní, pohádek a krojů, její stoupenci se snažívali očima uslzenýma nad upadlostí dneška zahlídnout obrysy šťastného příštího u svědků dřevní minulosti, skutečných i domně-

lých. Ideji občanské společnosti je vzdálena. Proto také Jungmann nejsilněji argumentuje stavem českého venkova, a ne definicí lidských a občanských práv.

Před jedenadvaceti lety se pokusil Jan Patočka znovuoživit bolzanovský pól našeho národního obrození. Ač jeho úvaha „Dilema v našem národním programu: Jungmann a Bolzano" (*Divadlo*, leden 1969) je dodnes v dobré paměti, nedopadl, zdá se mi, v tomto bodě o nic lépe, než předtím Emanuel Rádl. Kdo je racionální, není nacionální.

Umíte si představit, že by česky a německy mluvící krajané tvořili jeden občanský lid? Samozřejmě za předpokladu, že by se praktické nevýhody dvojjazyčnosti řešily programatickými dohodami, nikoli nacionálně. Komu to připadá absurdní od samého počátku, měl by si uvědomit, že koncepce čechoslovakismu nebyla povahy jiné a že po dvacetileté existenci neztroskotala na stránce jazykové. Bolzanovská nebyla v tom, že obsahovala osten protiněmecký a protimaďarský, bolzanovská ovšem nebyla ani německá a maďarská protiargumentace. Občanská alternativa totiž nespočívá v rozšíření národnostní tolerance, nýbrž v toleranci naprosté. Ve státě důsledně založeném a fungujícím na základě občanském mají jazykové otázky právětak nepatrnou váhu, jako otázky středověce heraldické, striptýz nebo ten či onen ceremoniál.

ČESKÁ NÁRODNÍ IDENTITA MEZI RAKUŠANSTVÍM, VELKONĚMECTVÍM A SLOVANSTVÍM

Jiří Kořalka

Pro početnou skupinu vzdělanců, kteří se narodili a působili v Čechách a na Moravě, zejména pro ty z nich, kteří svým významem a svými kontakty přerůstali lokální a regionální prostředí, byla národní identita hluboko do 19. století, zčásti dokonce i po roce 1900, závažným životním problémem. Rozmach národních jazyků a národních ideologií byl po celé Evropě nevyhnutelným důsledkem rozvoje kapitalistických výrobních vztahů a začleňování vrstev dříve neprivilegovaného obyvatelstva, hlavně městské maloburžoazie, rolnictva a dělnictva, do občanské společnosti. Vítězný nástup českého národního hnutí, zcela nepochybný ke konci 19. století, však nebyl jedinou národně politickou tendencí, které v předcházejících desetiletích v českých zemích reálně existovala a ovlivňovala dobovou atmosféru. Vystoupil jsem před deseti lety s poněkud schematickým znázorněním pěti tendencí novodobého národního vývoje v Čechách, tj. rakušanství, velkoněmectví, slovanství, bohemismu a češství. [1] Jiří Malíř dospěl nedávno při podobné úvaze o národně politickém vývoji na Moravě k šesti tendencím, když namísto bohemismu rozlišil v moravských poměrech moravský zemský patriotismus, ve své podstatě dvojjazyčný, a navíc etnický moravismus, to znamená snahu o konstituování „slovanských Moravanů" nebo „moravských Slovanů" jako svébytného moravského kmene, ne-li přímo národa. [2]

Moderní pojetí české kultury 19. století se ani pro oblast slovesného umění nemůže podle mého názoru omezovat na díla psaná českým jazykem, podobně jako se moderní výklad dějin české politiky nebude omezovat na osobnosti spjaté pouze s českým národním hnutím. Pro historické práce o českém výtvarném umění a české hudbě je takový přístup už dávno samozřejmý. Snažíme-li se dnes šíře než kdy jindy postihnout evropské souvislosti vývoje české společnosti a kultury 19. století, nemohou mimo naše zorné pole zůstávat lidé stojící mimo vyhraněné národně politické tábory, lidé, kteří svou národnostní příslušnost změnili, lidé bilingvální a kosmopolitní, pro něž meze národních pospolitostí byly příliš úzké. Důkladné objasnění těchto kulturně významných jevů nebude nijak snadné a vyžádá si ještě soustavnější interdisciplinární spolupráci, než o jakou se deset let chvályhodným způsobem pokoušela naše plzeňská sympozia, především s využitím poznatků sociální psychologie a antropologie, výzkumu mentalit a interetnických vztahů v nepolitické rovině. Jsem přesvědčen o tom, že právě v těchto souvislostech a v dynamickém vývoji, nikoli jen ve statickém průřezu, bude třeba pohlížet také na hledání a prosazování české národní identity, jejíž podstatou bylo a je rovnoprávné a plnoprávné postavení Čechů jako národa mezi ostatními evropskými národy.

Až do 28. října 1918 se tato snaha střetávala s mocenskou a ideologickou realitou Rakouského císařství, od roku 1867 rakousko-uherské monarchie. Rakouská státní idea byla

ve své podstatě supraetnická. I ti nejhorlivější stoupenci jednotného rakouského státu uznávali etnickou a jazykovou různorodost habsburské monarchie. Někteří ideologové ze 40. a počátku 50. let 19. století vyhlašovali rovnoprávnost všech etnických celků a skupin pod žezlem rakouského císaře za zdroj síly monarchie, nikoli za příčinu její vnitřní slabosti, jak se to všeobecně tvrdilo ke konci 19. a na počátku 20. století. [3] Připouštěla se však existence a kulturně jazyková aktivita velkého, co možná největšího počtu etnických celků pouze v nepolitické oblasti, kdežto politická činnost měla zůstat výlučně doménou rakouského státu. Konzervativní historik pražský rodák Josef Alexander Helfert se v brožuře z roku 1853 snažil vyhradit pojem národ (Nation) ve smyslu starověkého Říma a revoluční Francie jen pro rakouský politický národ. [4] Oba pokusy o realizaci tohoto pojetí v politické praxi, vláda císaře Josefa II. v 80. letech 18. století a františkojosefínský neoabsolutismus, často nepřesně nazývaný Bachovým absolutismem, v 50. letech 19. století, byly provázeny překotnými hospodářskými a administrativními reformami shora, ale nedokázaly získat širší konsens společensky aktivních skupin obyvatelstva, potřebný pro vytváření národní pospolitosti. Rakouský národ se stále zřetelněji stával „národem dvorních radů" (Hofratsnation), [5] jehož sociální oporou vedle panovnického dvora byla rozvětvená a dobře fungující byrokracie, zasahující až do okresů, vyšší důstojníci armády, hodnostáři katolické církve a také značná část šlechty, která v době nástupu demokratických národních hnutí ztrácela i v českých zemích svou původní opozičnost vůči vídeňskému centralismu.

Pro zastánce koncepce svébytného českého národa mohlo být přijatelné Rakousko jako mnohonárodní stát, ale nikoli rakušanství jako ideologie jednotného rakouského národa. Až překvapivě jasně byl tento rozdíl vystižen v redakční poznámce Národních novin, kterou připisuji Karlu Havlíčkovi: „Jsme-li my všichni Rakušané v politickém smyslu, přece nejsme Rakušáci ve smyslu národním." [6] Za daných geograficko-mocenských poměrů mezi sjednocujícím se Německem a autokratickým Ruskem se Rakousko jevilo českým vlastencům jako relativně nejvhodnější státní útvar, umožňující konstituování Čechů jako svébytného národa a jejich spolupráci s ostatními rakouskými Slovany, především se Slovinci a Chorvaty. Česká národně politická reprezentace v revolučních letech 1848-1849 si přitom získala mezinárodní prvenství v tom, že na rozdíl od koncepce rakouského státního národa, předpokládající soužití politicky bezprávných etnických celků, požadovala dobrovolné spojení politicky plnoprávných národů ve společném státě na základě federace. František Palacký prokázal v té době výjimečnou předvídavost, když po porážce revoluce varoval vedoucí činitele rakouské vlády, aby se neutěšovali tím, že idea národnosti ještě nepronikla ke všem obyvatelům státu: „Ty krajiny a osoby, zvláště v Rakousku, které podnes v ohledu národním jsou netečné aneb apatické, nebudou jimi ještě po desíti, dvaceti, nebo třiceti letech..." [7] Jestliže přední čeští politikové v následujících desetiletích až do roku 1913-1914 - od Palackého a Riegra až po Masaryka, Kramáře a Šmerala - odůvodňovali mocenskopolitickými poměry v Evropě potřebu a výhodnost setrvání českého národa v rakouské mnohonárodní říši, nebyla jejich racionálně obhajovaná podpora Rakouska nikdy bezpodmínečná. Jejím základním předpokla-

dem byla možnost relativně svobodného národně politického, ne pouze kulturně jazykového rozvoje Čechů, a v posledních desetiletích rovněž více méně neutrální postoj rakouských státních orgánů k národnostním konfliktům v českých zemích.[8]

Jiného rázu bylo po celé 19. století soupeření a otevřené střetávání zastánců české národní identity s německými, přesněji řečeno velkoněmeckými koncepcemi novodobého vývoje střední Evropy. Z mezinárodně právního hlediska bylo totiž německé národní hnutí ve výhodnějším postavení než jiná národně sjednocovací hnutí, například italské nebo polské, protože Vídeňský kongres vytvořil roku 1815 mocensky slabou, ale přece jen fungující instituci Německého spolku jako mezinárodně právního svazku německých panovníků a svobodných měst. Rakouské císařství a Pruské království patřily k Německému spolku jen částí svého území, ale z hlediska české národní identity bylo podstatné, že jeho součástí byly též Čechy, Morava a Slezsko, včetně česko-slezských vévodství osvětimského a zátorského.[9]

Základním požadavkem německého národního hnutí byla přeměna Německého spolku ze spojenectví svrchovaných států v německý spolkový nebo jednotný stát, v němž české země měly přirozeně tvořit jeho organickou součást, a to nejen s ohledem na více než jednu třetinu obyvatel německého jazyka v Čechách a na více než jednu čtvrtinu Němců na Moravě. Čím demokratičtější a radikálnější hlasy se v německém národním hnutí ozývaly, tím rozhodněji požadovaly uskutečnění německé národní jednoty na celém území německého spolku, zčásti přes jeho hranice. Němečtí demokraté a republikáni podlehli ve vztahu k Čechům stejné iluzi jako francouzští radikálové ve vztahu k Němcům na levém břehu Rýna. Vůbec nepopírali, že v Čechách a na Moravě žilo vedle místních Němců také slovansky mluvící obyvatelstvo, které mělo dokonce v těchto zemích početní většinu. Projevovali dokonce upřímné sympatie k pěstování českého jazyka a k rozvoji české literatury, avšak za předpokladu, že všechny tyto snahy zůstanou pouze v etnicko-kulturní rovině a že se Češi nebudou hlásit o své právo být svébytným a rovnoprávným evropským národem. Chápali Čechy jako etnicko-jazykovou skupinu uvnitř německého politického národa a předpokládali, že čeští vzdělanci a pod jejich vlivem široké vrstvy českého obyvatelstva s radostí přijmou politické názory, vyšší kulturu a spisovný literární jazyk svého vyspělejšího západního souseda.[10]

Tím větší bylo zklamání právě těch německých básníků a publicistů, kteří před rokem 1848 oslavovali hrdinskou minulost Čechů a obhajovali českou literaturu, když František Palacký a společně s ním všichni přední činitelé českého národního hnutí odmítli možnost podřízení etnicko-jazykového češství národně politickému němectví. Palackého prohlášení v psaní do Frankfurtu, že český národ „malý sice jest, ale odjakživa zvláštní a sám o sobě stávající,“[11] vyjadřovalo skutečnost, že tehdejší česká politická reprezentace se nechtěla spokojit postavením tolerované etnické skupiny, ale chtěla představovat národ v plném slova smyslu, český národ vedle německého národa, ne jako jeho součást. Jakmile české národní hnutí přešlo z roviny etnicko-kulturní do roviny národně politické a uplatnilo nárok na celé území Království českého a Markrabství moravského, vynořil se v plné síle složitý a těžko řešitelný problém německého obyvatelstva v českých zemích. V politické fázi národnostní-

ho konfliktu v Čechách ztratil svůj původní smířlivý význam také dvojjazyčný bohemismus, protože politicky aktivní Němci v Čechách odmítali stát se součástí dvojjazyčného politického národa českého, jak tuto koncepci nejvýrazněji formulovala státoprávní deklarace českých poslanců z 22. srpna 1868.[12] Přesto by nebylo správné přeceňovat jazykový charakter českého národního hnutí a přehlížet početně menší část českých Němců, kteří se stali německy mluvícími Čechy. Zásadní rozpor mezi německou snahou začlenit české země do německého nebo Němci ovládaného státu nebo životního prostoru na jedné straně a českou snahou ovládnout celé teritorium Čech a Moravy včetně oblastí osídlených Němci na straně druhé se v klidnějších dobách dařilo více či méně překlenout oboustrannou smířlivostí a politickým vyjednáváním, úspěšnějším na Moravě než v Čechách, ale k odstranění tohoto rozporu až do roku 1945-1946 nedošlo, přičemž způsob, jakým k tomu v letech německé okupace českých zemí a bezprostředně po skončení 2. světové války došlo, krutě poznamenal další společenský vývoj ve střední Evropě.

Představa o etnicko-kulturní jednotě Slovanstva nevznikla v českém prostředí a byla již kolem poloviny 18. století rozšířena mezi německými a některými západoevropskými učenci, zčásti i pod polským vlivem.[13] Mezi českými vlastenci Jungmannovy generace se názor o nadřazenosti slovanské myšlenky a dokonce o možnosti vytvoření jednotného slovanského jazyka a kultury na základě ruštiny rozšířil kolem roku 1810 v době napoleonských válek a v některých případech, zejména u Jana Kollára, přetrvával až do třicátých let 19. století.[14] Byla to od samého počátku účelová ideologie, vyrůstající ze snahy o kompenzaci společenské a politické bezmocnosti českých a především slovenských vlastenců v německém a maďarském kulturním obklíčení. Pojetí jednotného slovanského národa o mnoha větvích bylo vysloveně nepolitické a ztroskotalo při prvním střetnutí s politickou realitou v době polského povstání roku 1830-1831. Na rozdíl od některých Slováků a Slovinců, kteří považovali obyvatele svého jazyka za poslední pozůstatky nezkaženého „praslovanství", ožívala slovanská ideologie v českém prostředí v případě potřeby jen jako součást politické ideologie českého národního hnutí. Po celá desetiletí pokračoval v české politice a kultuře latentní spor mezi stoupenci Karla Havlíčka, který se ze svého pobytu v Rusku od února 1843 do července 1844 vrátil do Prahy „Čechem, pouhým neústupným Čechem, ba s jakousi tajnou kyselostí proti jménu Slovan", jež mu „jakousi ironií zavánělo",[15] a romantickými slovanofily, jejichž iluze se dosti často rozplývaly při bližším seznámení s Ruskem, ať to byli čeští vystěhovalci na Volyň po roce 1868 nebo čeští legionáři za první světové války, ale přesto se znovu a znovu vytvářely.

„Čechové jsme a Čechové hodláme zůstati navždy, a nechceme se státi ani Němci, ani Maďary, ani Rusy",[16] zaznělo klasické vyjádření české národní identity v Havlíčkově seriálu článků *Slovan a Čech* z roku 1846. Tato identita nebyla v posledních stopadesáti letech bez problémů, v menší míře ve vztahu k moravským a slezským Čechům, zato mnohem závažněji ve vztahu ke Slovákům a k Němcům v českých zemích, jak to mimo jiné prokázal dlouholetý spor o užívání pojmů „böhmisch" a „tschechisch" pro vyjádření českého národa v němčině.[17] Proti národnostně tolerantním Masarykovým realistům a sociálním

demokratům prosazovali někteří skálopevní státoprávníci dokonce i po 28. říjnu 1918 název „Böhmisch-slowakischer Staat", pokud si uvědomuji, tenkrát ještě bez pomlčky či rozdělovníku,[18] a německý výraz „Tscheche" překládali do češtiny demonstrativně jako „Lžičech".[19] To není jen zahrávání si se slovíčky, za každým tímto pojmem je třeba hledat konkrétní historický obsah a smysl. S českou národní identitou byla od roku 1848 nerozlučně spojena česká státnost. Složitou národně politickou situací ve střední Evropě byla přitom způsobena pozoruhodná skutečnost, že se česká státnost v průběhu posledních bezmála sto padesáti let většinou neprosazovala ve své čisté podobě, ale pouze ve spojení s Rakouskem, Německem nebo Slovenskem, a že na rozdíl od řady jiných evropských národů měla větší porozumění pro širší nadnárodní uspořádání.

POZNÁMKY

1 Jiří Kořalka, Fünf Tendenzen einer modernen nationalen Entwicklung in Böhmen, *Österreichische Osthefte* 22, 1980, s. 199- 213.

2 Jiří Malíř, Mähren auf dem Weg vom mährischen Separatismus (Moravismus) zum tschechischen Nationalismus. Rozmnožený referát na 1.kolokviu *Tschechen und Deutsche 1780-1947*, Bad Homburg, 7.- 10.3. 1990, s. 3-4.

3 Úvahy Josefa Christiana von Zedlitze, Hanse Perthalera a Ernsta von Schwarzera jsem shrnul v článku Vztah rakouského státního patriotismu a velkoněmecké ideologie k Čechům v první polovině 19. století, *Ústecký sborník historický* 1985, s. 241-262, zvl. s. 245-246.

4 Josef Alexander Helfert, *Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen Stand ihrer Pflege in Österreich*, Prag 1853, s. 1-2.

5 Ernst Brückmüller, *Nation Österreich. Sozialhistorische Aspekte ihrer Entwicklung*, Wien-Köln-Graz 1984, s. 66, 92-97.

6 *Národní noviny*, č. 5, 9. 4. 1848, poznámka pod čarou k dopisu z Vídně.

7 František Palacký, *Spisy drobné I: Spisy a řeči z oboru politiky*, vyd. Bohuš Rieger, Praha 1898, s. 113.

8 K tomu zejména T.G. Masaryk, *Palackého idea národa českého*, Praha 1898. Karel Kramář, *Poznámky o české politice*, Praha 1906. Bohumír Šmeral, Československá sociální demokracie a další možnosti a cíle vývoje Rakousko-Uherska (přetištěno ve *Výboru z díla* I. 1902-1921, vyd. Jan Galandauer, Praha 1981, s. 235-247).

9 Srov. Bohumil Baxa, Jednání o připojení zemí Koruny české k německému Bundu, *Časopis Musea Království českého* 80, 1906, s. 322-336, 497-510.

10 K tomu Günter Wollstein, *Das Grossdeutschland der Paulskirche. Nationale Ziele in der bürgerlichen Revolution 1848/49*, Düsseldorf 1977. Josef Kolejka, Národně sjednocovací

hnutí Němců a jejich vztah k sousedům v období buržoazní revoluce 1848-1849, *Slovanský přehled* 66, 1980, s. 273-285, 353-365. Arnošt Klíma, *Češi a Němci v revoluci 1848-1849*, Praha 1988.

11 Palacký, *Spisy drobné* I, s. 18.

12 Text uveřejnil Adolf Srb, *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova roku 1895*, Praha 1899, s. 220-227.

13 Frank Wollman, Kdo „nasugeroval Evropě mythus o jednotě Slovanstva"?, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, C 8, 1981, s. 348-361.

14 Milan Švankmajer, V období nástupu českého nacionalismu, sborník *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*, vyd. Vlad. Šťastný, Praha 1968, s.110-121.

15 Karel Havlíček Borovský, *Politické spisy I*, vyd. Zd. V. Tobolka, Praha 1900, s. 35.

16 *Tamtéž*, s. 64.

17 Srov. Arnošt Kraus, Böhmisch nebo Tschechisch, *Naše doba* 24, 1917, s. 341-348, 429 - 436, 521 - 528, 601 - 608. Antonín Beer, *K dějinám slov böhmisch a čechisch, Praha 1917* a další repliky a dupliky.

18 Im neuen tschechoslowakischen Staat, *Union*, č. 298, 1.11. 1918. Der selbständige böhmischslowakische Staat von Deutschland anerkannt, *Union*, č. 300, 3.1. 1918.

19 Josef L. Stěhule-Kopal, Der Böhme - der Tscheche. Čech a Lžičech, *Kostnické jiskry*, 3 (6), č. 3, 20.1. 1921. Č. 5, 3.2. 1921.

PALACKÝ, HAVLÍČEK, MASARYK - GENEZE ČESKÉ MORÁLNÍ POLITIKY

Miloslav Bednář

Druhého června 1848 František Palacký veřejně vyznal v zahajovací řeči Slovanského sjezdu v Praze morální zakotvení své politické koncepce: „*Čeho sobě nechceš, jinému nečiň* - božský to pramen všeho práva i vší spravedlivosti.“ [1] Z přirozenoprávního východiska Palackému vyplývá požadavek národní rovnoprávnosti: „Příroda, neznajíc ani ušlechtilých ani neušlechtilých národů sama v sobě, nepovolala žádného z nich ku panování nad druhým, aniž určila kterého k tomu, aby sloužil za prostředek k jeho zvláštním účelům: stejné právo všech k nejušlechtilejší lidskosti jest zákon Boží, jehožto žádný z nich bez trestu přestoupiti nesmí.“ [2] Filosoficky vyrůstá Palackého postoj z Kanta. V případě pochopení člověka a národa jako účelu a nikoli prostředku Palacký aplikuje Kantovu druhou formulaci kategorického imperativu. Palacký vidí v Kantovi největšího novodobého filosofa. Za jeho nejdůležitější objev pokládá právě kategorický imperativ, tj. „cit povinnosti co základ veškerého mravního bytu lidského. Tím objevila se cesta ke všemu, co v mysli a v cílech lidských vznešeného a právě božského jest.“ [3]

Palackého mravně založená koncepce politiky inspirovala jeho mladšího přítele Karla Havlíčka. Vsrpnu 1848 Havlíček napsal: "Stojím na tom, že není více hlavních rozdílů ve všelikém politickém smýšlení než dva, totiž jedna strana *poctivých* a rozumných, druhá *nepoctivých* a nerozumných lidí. Poctiví jsou, kteří se věrně drží té zásady, kterou jsme se od nejpřednějšího liberalisty tohoto světa naučili: *co nechceš sám trpěti, nečiň jinému*, nad tuto zásadu není nic liberálnějšího na světě. Aby byli poctiví lidé rozumní, žádáme proto, poněvadž nerozumní lidé často z nerozumu proti svému nejlepšímu mínění a přesvědčení jednají a dobré věci škodí."[4]

Demokracie se podle Havlíčka nikdy nesmí řídit zásadou „účel světí prostředky“. Proto zásadně odmítá Bakunina a české radikální demokraty jako Sabinu a Friče. Politický macchiavelismus znamená konec demokracie, jejíž podstatou je *veřejnost veškerého politického jednání*. Masaryk v této souvislosti konstatuje, že „Havlíček pochopil, že *politické chytráctví vedle násilí je zbraní absolutismu*, a proto byl proti němu netoliko ve vládě, ale ovšem i ve vlastní straně a zejména také *v žurnalistice*.“[5] Masaryk ve svém spise o Karlu Havlíčkovi shrnuje vztah politiky a mravnosti takto: „...*není dvojí mravnosti*, všeliký čin, všeliké konání, také politické, je *není-li mravně indifferentním, buď mravným nebo nemravným*. Lhát pro stranu nebo pro vlast je tak lež, jako lhát pro svou kapsu, a kde se předstírá nepravda a lež pro vlast, národ atd., tam se ještě vždy ukázalo, že se lhalo pro prospěch vlastní. Pravda je, že posud v politice tak, jako ve vzájemném jednání, lidé se rádi přidržovali násilí a lži (lež není než druh násilí), *avšak o to běží, má-li se zde učinit pokrok*. Zrušit na papíře násilnický absolutism a ve

skutečnosti držet se pod formou konstitucionalismu a parlamentarismu absolutismu lži a násilí, to pokrokem není. To Havlíček pochopil." 6

Zdůrazněním mravního momentu v politice se Havlíček odlišuje (tak jako Palacký) od německého liberalismu. Havlíček a Palacký nespatřovali na rozdíl od německých liberálů ve státu hlavní nástroj společenské organizace. Oba naši političtí myslitelé respektovali nezbytnost státu včetně fyzické stránky jeho moci. Státní moc však zakládali v národnosti, náboženství a jejich mravním a ideálním úsilí. Od soudobého liberalismu se Havlíček a Palacký lišili především svým názorem na genezi státu v souvislosti s jeho mravním posláním. Odmítali tezi, že stát se ve svém bytostném určení a ve svém vzniku zakládá na násilí, a že mravní úkoly přejal teprve ve svém následném vývoji. Havlíček a Palacký se v této otázce od liberalismu zásadně odlišují. Podle nich je vznik státu bytostně a ihned spjat s jeho mravní funkcí. V tom mají oba zakladatelé českého politického myšlení podstatně blízko ke konzervativní státovědě, podle níž se stát teprve ve svém dalším vývoji odklonil od svého původního, na mravnosti založeného zřízení. Vnitřní podstatou politické svobody je v souladu s touto koncepcí u Havlíčka mravnost, její vnější (formální) stránkou svobodný souhlas svobodných mužů svobodného národa.

Masaryk vědomě navazuje na eticky založenou koncepci politiky Palackého a Havlíčka a proto se i on musí vyrovnat s liberalismem. V *Janu Husovi* věc definuje takto: „*Liberalism* je podstatou filosofický racionalism popírající velmi často a jednostranně náboženský a ethický smysl životní a kulturní, sociálně je filosofií aristokraticko-plutokratickou... liberalism je veliká smlouva doby, udržet společnost jaks taks na porouchaných základech revolučních, tu i tam na její budově něco opravit, někdy snad dotknout, jen žádnou důkladnou revisi a reformu - toť heslo všeho liberalismu... úpadek náš byl přece v první řadě a hlavně úpadek mravní - a právě pro tento úkol liberalism je neschopen.." 7

Masarykovo morální založení politiky vycházelo ze dvou duchovních zdrojů. Prvním z nich byl Platón, zakladatel evropského politického myšlení. Platón vytyčil východisko politiky jako filosofické nahlédnutí pravdy. Pokud má mít lidské jednání smysl, je třeba, aby směřovalo k pravdě, k věčným idejím vyrůstajícím z ideje dobra. Proto se filosofové musí stát politiky a politikové filosofy. Křesťanský politický ideál svaté říše je náboženskou transformací ideálu Platónova.

Druhým zdrojem Masarykova pojetí morální politiky je zakládající princip české reformace, tedy svár autority náboženského svědomí s autoritou církevní instituce. Nezastupitelnost náboženského svědomí Masaryk chápe ve shodě s Havlíčkem jako „to, kterak každý člověk *opravdu a upřímně* smýšlí o původu a účelu světa a o svých povinnostech, to jest jeho náboženství... smýšlení jest nejsvětější, nejsvobodnější dědictví každého člověka, které se mu nižádnou mocí tohoto světa odejmouti nemůže." 8

Mravní založení demokratického politického života spočívá v nezastupitelné individuální cestě každého člověka k pravdě a k nezbytnosti tuto cestu respektovat, podporovat

opravdovost jejího směřování. Politická demokracie má být proto vnější formou demokracie náboženské, demokracie jako názoru na život. Politika ve vlastním smyslu tohoto slova je Masarykovi, právě tak jako Palackému a Havlíčkovi úsilím mravním.

Ukazuje se, že povaha české morální politiky je svou genezí vyhraněnou alternativou polovičatosti, indiferentismu a malicherného egoismu tzv. běžné, každodenní politiky. Je obrácením individuálního a politického života k svému celkovému duchovnímu smyslu. Není zřejmě nikterak nahodilé, že Masarykova syntéza Platónových názorů na politiku s principem české reformace je obdobou Komenského demokratizující revize Platóna, jak se ukazuje ve *Všeobecné poradě o napravení věcí lidských*. Oběma jde o vystižení původního evropského smyslu lidské existence včetně existence politické. Odmítají polovičatý, relativizující přístup k politice. Hledají lék na tuto všeobecnou chorobu a nalézají jej v obnově, tj. v aktuální formulaci původního evropského poznatku, který zní: člověk se člověkem musí teprve stát. Podle toho je třeba reformovat i politiku. Politické problémy jsou velmi často otázkami mravními. Tak se ozřejmuje, že vznik koncepce české morální politiky u Palackého, Havlíčka a Masaryka je ve skutečnosti dobovou reformulací mnohem staršího, původního evropského problému, jehož interpretace má v českém myšlení důstojnou tradici.

Bezprostřední pohnutkou vzniku moderního českého politického myšlení v minulém století byl dlouholetý systematický útisk českého národa národem německým. Zásluhou tehdy vzniklé tradice české morální politiky pak bylo, že nevycházela pouze z faktu ohrožení národní identity, nýbrž z původního duchovního významu lidské a národní existence. Tak chápal Palacký přirozené právo národní sebezáchovy: „Či snad národové nemají přirozeného práva zachování sebe? Vždyť mají povinnost vzdělávati se, to jest křísiti a rozněcovati jiskru božskou v sobě, a od té povinnosti nikdo na světě nemá moci dispensovati jich. Vzdělání mysli bez vzdělání řeči jest holý nesmysl a ušlechtění jazyka jest podmínkou ušlechtilého života duchovního... zachování a vzdělávání národnosti jest přikázání a zákon mravní, kterémuž nemůže derogovati žádné přikázání positivné." [9]

Morální opravdovost je jev, který často znepokojuje. Znepokojuje tak častou spokojenost s polovičatým přístupem k životu, k bližnímu, k národu, k státu, k dočasnému a k věčnému. Morální opravdovost usvědčuje časté samolibé rozčilení všedního dne včetně politiky z povrchnosti a nezodpovědnosti. Palackého, Havlíčkovo a Masarykovo souvislé zakládající úsilí o českou morální politiku přirozeně vždy popuzovalo malé, malicherné a pokrytecké duše, právě tak jako jednostranné fanatiky. V politickém ohledu se všichni tři myslitelé dostávali do opakovaných sporů jak s levicovým radikalismem, tak s úzkoprsým nacionalismem - ve své vlasti i mimo ni. U obou oponujících politických směrů oprávněně poukazovali na jejich mravní nedůslednost a nezralost, na myšlenkovou pohodlnost a povrchnost, na jejich liberalistický základ. Nemyslím si, že by naše tehdejší krize v zásadě nebyla naší nynější krizí.

POZNÁMKY

1 F. Palacký, *Úvahy a projevy*, Praha 1977, s. 186.

2 *Tamtéž*, s. 189.

3 *Tamtéž*, s. 47.

4 K. Havlíček, *Politické spisy* II, Praha 1902, s. 115.

5 T.G. Masaryk, *Karel Havlíček*, Praha 1920, s. 294.

6 *Tamtéž*, s. 295.

7 T.G. Masaryk, *Jan Hus*, Praha 1923, s. 12, 14.

8 K. Havlíček, *Spisy politické* IV, Praha 1903, s. 851.

9 F. Palacký, *Úvahy a projevy*, Praha 1977, s. 345-46.

MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI ČESKÉ STÁTOPRÁVNÍ POLITIKY

Robert Kvaček

Už jen pojem státoprávní politika by si zasloužil samostatný a důkladný výklad dbající času uplatňování, profilu nositelů a dobového účelu. Od chvíle, kdy české národní hnutí začalo promlouvat svým politickým hlasem, se může zdát, jako by také kormidlovalo mezi Scyllou historického státního práva a Charybdou přirozenoprávní teorie. Oscilace je jistě znát a přece neznamenala úplné rozhraničení. Nacházíme totiž v českém úsilí po zajištění svébytnosti v Rakousku i cíle spojované z obou teorií do jednoho přístupu. Samozřejmě ne vždy a ne obecně, ale zase ne tak řídce a náhodně. Připomeňme ostatně, že program československého státu - toto novum ve státoprávní politice z let 1914-1915 - byl také výsledkem kombinací obou.

Důvody pro převahu historicko-státoprávního hlediska byly nasnadě, vůle nedopustit tříštění českých zemí patřila k hlavním. Snad mohu souhrnně konstatovat, aniž bych zatěžoval faktografií, že česká politika pracovala od samostatnějšího nástupu do doby trhající oponou času k vytváření nového českého státu, užívajíc k tomu různorodých zdůvodnění. Pomáhám si pojmem vytváření, jímž chci vyjádřit podmíněnost snah - podmíněnosti objektivní, danou nejvíce stupněm rozvoje české národní společnosti - dále kontinuitu těchto snah, které sice mohly i ztrácet na vydatnosti, ale nikdy nevybledly, a konečně také promítání cíle na obzor, jenž se však po desetiletí nijak nepřibližoval.

Druhou z obecných otázek, která se k tématu této glosy váže, je prověřování teze o počátcích české zahraniční politiky v 60. letech 19. století. Tady jsme už blíže tématu symposia, vztahu české země či český národ a Evropa. Již obrozenci by si byli přáli, aby Čechy byly uznány za srdce Evropy. Toto úsloví přešlo pak do krve i novějším generacím, ale s léty se nijak nezreálňovalo. Už bylo s povzdechem konstatováno, že organismus Evropy prostě necítil, že tu má své srdce, stejně jako nepovažoval toto území za svůj středobod. Více ho dosud zajímaly mořské břehy, než vnitrozemí, i civilizace šla zatím výrazněji z území ostrovních a poloostrovních. Evropa srdce a středobod v té době nepotřebovala a proto se ani nijak nezajímala o národ, který by tu měl přebývat, vlastně teď již zase žít. Seznámila se např. v roce 1866 se jménem Sadové, musela si je zapamatovat, přecházelo i do učebnic, a stejně nevěděla, že je to jméno české. Proč také, když válka, která u této české vesnice vrcholila, byla nazvána bojem Němců s Němci, ač v něm Slovanů bylo bezpočet, nebo střetem o Německo mezi Habsburky a Hohenzollerny. Geograficky centrální poloha fascinovala daleko více české politiky než jiné, začali jí využívat jako argumentu, zdál se jim velmi výhodný. Dodejme, že měl a zřejmě doposud má dopad i svazující, nutil až příliš k mezinárodním ohledům, a to i tam, kde jich ani nebylo tolik třeba.

Hrozba dualisticko-centralistického uspořádání habsburské monarchie přiměla po polovině 60. let českou politiku, aby se v obraně proti ní ucházela o pomoc v zahraničí. Odmítla ji z Pruska, fričovská a kotíkovská epizoda - stále trochu záhadná - ji však už předem nemohla zaujmout. Obrátila se, jak je známo, do Ruska a do Francie hodlajíc tu získat příznivý ohlas pro státoprávní program, který chtěl samozřejmě měnit nejen postavení českých zemí, ale podobu Rakouska celého. Tato spjatost byla nepochybná: Palacký ostatně už v roce 1848 koncipoval austroslavistické řešení české otázky s ohledem na problematiku rakouskou a na posuzování obou v politicko-geografickém terénu středoevropském.

Obrácení se do Ruska mohlo překvapovat jen s ohledem na dřívější obavy z panrusismu: už roztávaly, aspoň v názorech nejvlivnějších liberálů, ač důvody k nim zdaleka nepominuly. Česká veřejnost prožívala pouť na Rus slovansky, kořeny národní bytosti byly pro ni ostatně hledány na východě, ve světě slovanském. Pokud šlo o západ, neměla zatím v paměti nic velikého, oč by se zachytila. Riegrova aktivita vůči Francii stavěla proto především na okamžitých politických zdůvodněních. Spoléhala na revoluční pověst Francie a na její zájem o utlačované, který se zdál zprvu potvrzovat francouzská účast v osvobozenecko sjednotitelském zápase italském. Jiná naděje plynula z minulého i současného pařížského působení různých emigrací. Rieger samozřejmě počítal také s mocenskými interesy Napoleonovými, jež přivolávaly srážku s Pruskem. Rakousko mělo stát, aspoň politicky, na francouzské straně. Aby bylo vydatnějším spojencem či partnerem, potřebovalo - podle Riegra a jeho druhů - vnitřně zpevnit. Cesta k tomu vedla přes státoprávní vyrovnání s Čechy. Nejdříve přislíbený ohlas české žádosti se však ve Francii nedostavil, místo něho měl Rieger dokonce potíže s Vídní.

Nesměřovaly tedy tyto mimorakouské kontakty české politiky mimo Rakousko, hledaly podporu pro státoprávní úsilí uvnitř monarchie. Nazvat je počátky politiky zahraniční můžeme jen pro jejich rozpětí, také snad pro způsob realizace, nikoliv pro smysl a cíl. Ne že by česká politika nepomyslela i na život národa bez rakouského rámce. Jeho možnost zněla však ve slovech Riegrových a Palackého zatím více jako varování centralistům a dualistům, aby z mocenského a nacionálního sobectví neohrožovali společnou schránu. Jak být mimo ni, Rieger ani Palacký nepověděli, za takovým konkrétnem se jejich úvahy nevydávaly.

Sotva načatá kapitola v českém představování se Západu se nepříznivým osudem Riegrova memoranda neuzavírala, ale naopak otevírala. Jedinou tehdejší zálohou na budoucí politický zisk se stala česká promemoria o zahraniční politice z 8. prosince 1870, která pamatovala na neštěstí Francie a její ztráty ve válce s Pruskem. Zakladatelsky také rozšiřovala obzor české politiky o tématiku, jíž se stále hojnějšího pěstování dostalo až časem, zato pak vydatně, a která přímo souvisela i s vnitřním úsilím státoprávním. Byla jí snaha působit na rakouskou zahraniční orientaci. Měla pramalé naděje na vyslyšení, někdy dokonce jen na uslyšení, ale objevovala se stále znovu, pramenila totiž z vědomí, že místo Rakousko-Uherska v Evropě a ve spojeneckých svazcích se obtiskuje i v jeho poměrech vnitřních. Zařaďme tedy výzvy k mezinárodní přeorientaci habsburské monarchie, znějící zvláště od

přelomu století i z poslanecké tribuny a samozřejmě z politického tisku, k pokusům ovlivňovat podmínky i vyhlídky pro český státoprávní program. Jen připomínám, že propagaci rusofilské orientace Rakouska zahájil K. Kramář v článku *Avenir de l'Autriche* zveřejněném 1. února 1899 v *Revue de Paris*. Další, obdobný otiskla později *National Review* - o Evropě a české otázce.

Výše již zmíněná - a pak dále rozvíjená - francouzská kapitola přinesla vedle kulturního obohacování především užší spoje mezi Prahou a Paříží a zároveň kontakty s francouzským politickým prostředím. Většinou je tvořily skupiny nazývané souhrnně, třebaže ne zcela přesně, nacionalistickými. Byly ve Francii opozicí a tak české sbližování s nimi nenacházelo příznivou odezvu ve francouzských kruzích vládních, tedy ani diplomatických, a proto také ne ve zprávách a soudech pražského konzula de Valois. Na druhé straně však tito nacionalisté, často hluční a nakynutě frázovití, se zasloužili o to, že se francouzská veřejnost pevněji seznamovala s existencí českého národa. Tím nechci ubírat na vlivu publicistiky pěstované třeba Andrém Chéradamem, autorem mj. práce „Evropa a otázka rakouská na prahu 20. století" (česky 1901). Okruh působnosti takové publicistiky nebyl sice rozsáhlý, ale kvalita a postavení čtenářů znásobovaly její rezonanci. I v Praze a z Prahy se o ni někteří starali, zase to však pouze připomínám. Proto jen - nezapomeňme třeba na *Tschechische revue* Arnošta Krause a snad také na sotva započatou historii *European Revue*, spojené se jmény J.B. Kozáka, T. G. Masaryka, Setona-Watsona, jíž vyjít znemožnila světová válka.

Od konce 80. let začal v české politice působit také názor, že nepochybnou příležitost k prosazení přestavby Rakouska-Uherska by mohla stvořit jeho skutečná vnější krize, těžký mezinárodní náraz přinášející třeba i válku. Tak uvažoval sám Rieger, včetně domýšlení, že Rakousko by válku vůbec nemuselo přestát. Tato „katastrofická" koncepce se zvlášť uplatňovala v nazírání státoprávně pokrokové strany, utvořené v roce 1908. V jejím programu a hlavně publicistice se mezinárodním souvislostem českého státoprávního úsilí dostávalo osobitého zdůvodňování i evropského ústění. Proto několik slov o něm, ač jsou věnovány straně nepočetné, neprosazující se volebně a vlastně trvale zaměstnané existenčními starostmi.

„Základním úkolem strany jest usilování o provedení státní samostatnosti zemí českých na základě českého státního práva: při tomto svém úsilí opírá se strana o státní akty zaručující zvláštní postavení Koruny české", vyhlásili státoprávní pokrokáři v programu z roku 1912. Nepověděli, jak a kde se má tato samostatnost prosadit, zda v rakouském rámci, nebo mimo něj. Nevylučovali zřejmě obě řešení, i druhé měli za uskutečnitelné a životné, a to na rozdíl od většiny ostatních stran, včetně realistické. Neobávali se být samostatně v Evropě. Zvlášť důrazně o nadějnosti takového státního bytí přesvědčoval jejich specialista na mezinárodně politickou tématiku Lev Borský.

Jeho sebevědomá publicistika chtěla odstraňovat národní nesebevědomí a hledala pro to argumenty ani ne tak ve svéře duchovní - takové včleňování do Evropy a sžívání se s ní považovala sice za potřebné, ale nyní nikoliv prvořadé a rozhodující, jako v početnosti a

zdatnosti. Borského *Pohádka o malém národu* otištěná v říjnu 1908 v *Pokrokové revue* odmítla prý českobratrskou zátěž české malosti a dokazovala, že český stát, ať by měl obyvatelů devět a půl miliónu, šest miliónů (bez Němců) nebo osm miliónů (se Slováky), patřil by po velmocech k největším v Evropě. Za ním by bylo Bulharsko, Srbsko, Švédsko, Holandsko a další. Takové uchopení a tím i řešení české otázky, která s dotvořením národní společnosti v 90. letech získala už právoplatně i rozměr státoprávní, mohla podle Borského a jeho druhů usnadnit velká válka, k níž bylo blízko už za anekční krize v roce 1908. Na ni se měl národ připravovat i branně a pak si vybrat, komu v Evropě věnuje svou sílu. Ne náhodou sbližovala tedy národní brannost stranu se Sokolem (k Tyršovým ideálům patřila „národní armáda").

O této branné síle mluvil i stranický manifest k Evropě z května 1914, ale nejen o ní, také o bohatství země a svědomí a cti národa. Dosáhne-li český národ svého státu v míru, vydělá na tom Evropa, aspoň podle manifestu, právě mírem, neboť tím padne trojspolková politika. Ani válka však prý nebude českou otázku řešit nespravedlněji, než tomu bylo dosud. Z takové úvahy bylo zřejmé, na kterou část Evropy se státoprávně pokroková strana orientovala, na kterou spoléhala. Byla to právě ta, o níž se téměř vzápětí opřel Masarykův program československého státu.

K jeho formulaci musel ovšem Masaryk projít vývojem od „České otázky" k „Nové Evropě". Vývojem pravím, tedy i názorovými změnami a upřesněními. Novou Evropu odvodil ze dvou principů, národnostního a demokratického. Oba tehdy vyhovovaly i českému, vlastně československému začlenění do Evropy.

INTEGRÁLNÍ NACIONALISMUS VIKTORA DYKA

Jaroslav Med

Jakákoliv úvaha o Dykovu nacionalismu musí vzít v potaz dva základní prožitky jeho mládí, které patrně výrazně a celoživotně ovlivňovaly jeho přístup k nacionální problematice. Především to byl prožitek jakéhosi pudového ohrožení, vpádu cizoty do důvěrně známého, který poznal jako dítě, žijící v těsné blízkosti česko-německé národnostní hranice. Později jej básnicky zformuloval takto: „Ty prošels ulicí blízkého Liběchova. / Zde cizí rasy vpád jsi cítil náhle cele / před sochou banální Císaře Němčitele". K tomu je nutné připojit, že v době Dykova dětství žila ještě celá Evropa pod dojmem vítězství bismarkovského Německa nad Francií, což podporovalo značně růst německého nacionalismu a vyvolávalo silné znepokojení nad jeho expanzívností. Druhým neobyčejně důležitým prožitkem byla Dykova účast v prosincových událostech v roce 1897, kdy kvůli jazykovým zákonům padla, a to díky německým parlamentním obstrukcím, Badeniho vláda a v Praze vypukly protiněmecké demonstrace. Obě tato fakta z Dykovy biografie, jedno méně, druhé více, vycházely z emotivních zážitků, nebyly plodem racionálního hodnocení situace, tak jako nelze hledat racionální důvody pro napsání Dykovy slavné básně *Noční elegie* z roku 1901, v níž se básník poprvé zcela jednoznačně přihlásil k ideji všestranné práce pro národní osvobození. A přesto se právě z těchto prožitků, zejména jde samozřejmě o prosincové bouře v roce 1897, zrodilo něco dosti ojedinělého v kontextu nejen české literatury, ale i politiky, totiž integrální nacionalismus, pro nějž se stalo bytí národa alfou a omegou veškerých jistot existenciálních i společenských. Zvláště při pohledu na onen proslulý prosinec 1897 - který koneckonců inspiroval Dyka i k největšímu literárnímu opusu jeho mládí, k rozsáhlým románům *Prosinec* a *Konec Hackenschmidův* - je zřejmý jeden fakt: to, k čemu dospěl Dyk racionálním poznáním a studiem, totiž k nadřazení obecně lidských hodnot nad hodnoty úzce národní, čím mladá inteligence manifestovala svůj souhlas s Palackého ideami, to bylo v Dykově případě naráz smeteno individuálním a vysoce emotivním zážitkem, v němž zvítězila pudovost ulice nad analýzami intelektuálních diskusí. Patrné je to zvláště na těchto dvou faktech: od těchto historických okamžiků mizí z Dykova slovníku pojem internacionální a je-li užíván, tedy jedině v pejorativním smyslu jako odsudek něčeho, co škodí národu. Internacionální charakter sociální demokracie nepochybně způsobil, že se Dyk stal po celý život jejím zapřisáhlým odpůrcem a v B. Šmeralovi viděl před i po roce 1918 největšího nepřítele české národní svébytnosti: že to v jistém smyslu deformovalo Dykův smysl pro sociální otázku, aniž lze pochybovat o jeho citu pro sociální spravedlnost, je nepochybné. Také Dykův odpor k Masarykovu realismu a četné výhrady k Masarykově osobnosti vyrostly z těchto životních prožitků: nejinak než pojem internacionalismus také klíčový Masarykův pojem humanity je od těchto chvil pro Dyka nepřijatelný a stává se nepřekročitelnou hrází mezi oběma osobnostmi. K Dykovu vztahu

k T.G. Masarykovi se ještě vrátím, abych právě v konfrontaci s Masarykovým pojetím národa mohl hlouběji objasnit Dykův integrální nacionalismus.

Nadvláda citu nad racionálním poznáním, vnitřního nad vnějším, to má zřetelně romantického společného jmenovatele, takže můžeme vcelku bez diskuse označit kořeny Dykova integrálního nacionalsimu za romantické, zvláště když víme, jak blízko měl k romantismu Dyk-básník. Svou tezi o výchozích romantických impulsech Dykova nacionalismu bych mohl snad ještě podpořit konstatováním, že český nacionalismus nikdy neměl jasné politické vymezení, byl vždycky v jádru spíše emotivním postojem než racionální politickou doktrínou: vždyť česká otázka byla vlastně až do první světové války vždycky především otázkou rakouskou. Pokusy o jakékoli vymezení a řešení české otázky (H. G. Schauer, T. G. Masaryk) nikdy neovlivnily hlouběji a podstatněji českého národního ducha s jeho představou nacionalismu jako v podstatě citově obranného reflexu, byť měl leckdy i agresívní podobu.

Vývojová dráha Dykova nacionalismu - od emotivních prožitků k integrální syntéze všeho se vším ve jménu národa - byla jednoznačná a přímočará. Národní velikost a dokonalost, o nichž snilo básníkovo srdce, byly neustále negovány realitou malého českého člověka, jehož Dyk často nazýval „roztomilým blbečkem", protože jeden den klidně oslavoval katolické Boží tělo a druhý den s obdobným zanícením slavil Mistra J. Husa. Proto mají první Dykovy nacionalistické úvahy a výpady charakter vysloveně moralistní: národ se může politicky konstituovat jen tehdy, zbaví-li se své dosavadní slabosti a malosti, jiná cesta není možná, nechce-li zahynout v mělčinách tzv. pozitivní politiky, založené právě jen a jen na pocitech národní malosti. Moralistní sémantika jeho politické publicistiky je zřejmá na první pohled. Stále a stále čteme apely: „Národ na výši, přístupný všem kulturám a neztrácející své, průkopník, bojovník, myslitel! Proč je to jenom krásný sen?" - „Duch nesmí poklesnout a běda, poklesne-li!" - „Kdybych nás konečně viděl v ofenzívě, v energické ofenzívě! Národ, který už nedoufá v revindikaci - Fuj!" - „Nebude u nás nikdy ani trochu hrdosti a sebevědomí? Jsme navěky předurčeni k ubohé žebrácké holi? Kolik lidí už zde pracovalo marně, kolik energie se zde vyplýtvalo?". Tak a podobně bychom mohli citovat z Dyka donekonečna, jeho smutek a rozhořčení nad českým národním charakterem nemá hranic. Cítil-li ale dost často, že jeho sen o národní velikosti zůstane patrně snem nikdy nesplněným, snažil se aspoň co nejkonkrétněji vymezit cestu za touto velikostí a tou nemohlo být nic jiného než boj. Pojem boje a pomsty, to jsou dva klíčové emblémy Dykova světa, bez nich ho nelze pochopit ani jako politického publicistu, ani jako básníka. A vždy když Dyk mluvil o boji, měl na mysli především boj s Němci a všemi formami němectví, jak je stále zřetelněji do sebe vstřebávalo soudobé rakušáctví.

Boj Čechů s Němci nebyl v Dykově pojetí střetáváním dvou národních zájmů a kultur, ale nelítostným, až darwinsky vnímaným zápasem dvou odlišných národních organismů, v němž zvítězí jen ten odolnější a životaschopnější. „Oba národy jsou nuceny svou situací usilovat o zdolání druhého", píše Dyk a pokračuje: „Náš úkol je velmi jednoduchý: zamezovati dle možnosti škody národní, získávat dle možnosti v příznivých konstelacích pro sebe národní

výhody, přitom snažiti se vždy a všude podkopávati německý primát, zeslabovati německou moc." I když Dyk chápal národ obdobně jako před ním mladočeši v přísně kulturně etickém smyslu, čím více u něho sílilo česko-německé konfrontační napětí, tím integrálnější se stával jeho nacionalní prožitek. A protože se chtěl bytostně ztotožnit s bytím národa, ale nemohl - nedovolovala mu to jednak pýcha básníka-individualisty, jednak soudobá podoba národního společenství - volil po vzoru všech romantiků raději vzpouru proti danosti než likvidaci svého snu.

Nebylo jeho katastrofické pojetí politiky, v níž chtěl raději válku než prodlužování dosavadní národní ochablosti, spíš gestem romantika než střízlivě uvažujícího politika? Vždyť jeho brožurka *O Balkánu* a *O nás* (hned po vyjití zkonfiskovaná), inspirovaná balkánskými válkami Jihoslovanů s Turky, kde Dyk vyslovil nejhlasitěji svou touhu po válce, jež by přinesla Čechům svobodu, musela v soudobém politickém klimatu zapadnout naprosto bez odezvy. Kladla se zde totiž láska k národu a k jeho svobodě výš než láska k vlastnímu životu a to nemohlo najít pochopení ani u průměrných lidí, ani u politiků, protože ani jedni nevnímali politiku v dimenzích antického dramatu. Vrcholu dosáhl Dykův integrální nacionalismus přirozeně v průběhu první světové války, kdy jeho mesiášská touha po oběti - jak jinak nazvat jeho prosbu „nemohu-li býti Spasitelem, chci být Ukřižovaným" - dospěla k vrcholům lidské i umělecké opravdovosti. Mýlil by se ovšem každý, kdo by se domníval, že poválečná československá realita, v níž se splnil básníkův sen o národní svobodě, nějak podstatněji změnila charakter Dykova nacionalismu. Sny sice nikdy nemívají reprízy, Dyk je smýkán politickou každodenností, zaneprázdňován trapnými stranickými spory, které mnohdy ani příliš nechápe, ale když stál za jedné bouřlivé schůze před senátem, kde se jednalo o zákonu na ochranu republiky, a prohlásil: "Spíš snesu myšlenku, že zbraní, již jsem dal k užití státu, bylo užito proti mně, než myšlenku, že stát mou vinou je bezbranný", je to stále ten samý Dyk, jak jsme jej znali před rokem 1918. Nad imponující důsledností tohoto výroku můžeme cítit až strach z fanatismu, ale není to zase spíše výrok romantického hrdiny než výrok reálně zvažujícího politika? Podobně zformulovaných tezí bychom nalezli u Dyka více, v žádném případě nejde o výjimku.

Jestliže jsme takto velmi stručně naznačili romantické kořeny Dykova integrálního nacionalismu, je nyní asi zřejmé, v čem tkvěla zásadní a celoživotní politicko-koncepční kontroverze mezi T. G. Masarykem a Dykem. Odmyslíme-li si praktické politické zřetele, které nutně musely Masaryka jako hlavu státu ovlivňovat při budování ČSR, je na Masarykových politických snahách stále patrné, že u něho nacionalismus nikdy nebyl primární ideologií, ale toliko formou, kterou je nutné naplnit obsahem, jež by dával životu nadosobní rozměr. Byla-li u Masaryka už v počátcích jeho zájmu o hodnoty češství formulována česká otázka jako otázka náboženská, musel usilovat o to, aby se osvobozený národ realizoval především mravně, přesahem k hodnotám, které jsou základními hodnotami veškerého lidství. Je tedy vždy spíše pro toleranci, konsensus, smiřující protiklady, zatímco Dyk-romantik, tak milující vzpouru, toužil po boji, jímž by se upevňovala moc národa vládou krve a nikoli

pragmatickými politickými dohodami. Dyk byl a zůstal individualistou, skeptickým básníkem, jemuž se zlo personifikovalo stále v nejrůznějších podobách, který nepochopil, že v demokracii je často racionální argument větším dobrem než prolitá krev. Jeho ideový zápas s Masarykem vlastně nikdy neustal: vrchol tohoto zápasu představuje patrně brožura *Ad usum pana presidenta republiky* z roku 1929, v níž Dyk shrnul všechny své výhrady proti Masarykově politice a opět, snad už po sté, postavil proti humanitě boj a proti politickému realismu váhu oběti.

I přes opětovné snahy mnoha zprostředkovatelů (zejména K. Čapka), kteří chtěli uskutečnit Masarykovo osobní setkání s básníkem, k takovému setkání nikdy nedošlo. A zde mi dovolte pro dokreslení tohoto sporu citovat aspoň úryvek z Masarykova soukromého dopisu, jímž ukončil korespondenční diskusi s Dykem o této brožuře. - „Pane senátore, nebudeme se přít alespoň o jedné věci, že o republiku se nejvíce zasloužili ti, kdo pro ni padli, my všichni ostatní... se můžeme pěkně stejným dílem rozdělit o jedinou věc: že jsme prostě plnili svou povinnost, jak kdo mohl... Dnes už můžeme a máme měřit lidi a jejich kompetenci podle toho, jak se osvědčili ve státě popřevratovém: nikdo už nebude trůnit na svých revolučních zásluhách, neprokázal-li, jak dovede pracovat na úkolech dnešních. Ten spor o zásluhy je nečasový a odpusťte mi to slovo - i nechutný".

Jesliže byli romantikové prvními umělci, kteří plně prožili bolestný pocit, že vše je rozdvojeno, že moc sjednocení zmizela ze života lidí, že protiklady ztratily svůj živoucí vzájemný vztah a osamostatnily se, byl Dyk po celý život bytostným romantikem. Protikladnost skutečnosti a snu se promítala do všeho: absolutno ideálu je srovnáváno s všední realitou, velikost snu s malostí doby, toužení s nemožností jeho naplnění. Tato základní konstanta Dykova naturelu se musela přirozeně promítnout i v jeho činnosti politické, dávajíc jí také tragickou dimenzi nesplněného snu. Tragickou o to víc, že tento sen vyrůstal povědomě z uražené hrdosti liberála, jemuž se, z nedostatku jiných hodnot, staly národ a stát hodnotami absolutními, a nechtěl vzít na vědomí, že stát toliko zajišťuje chod věcí, ale duch proměnuje. Všechny krize politické a sociální mají vždycky jediného společného jmenovatele, a tím je krize mravní - to věděl velmi dobře Masaryk, méně si to uvědomoval Dyk, když spojoval svou touhu po transcendentnu jen a jen s bytím národa a jeho státností. Vždyť hledání transcendentna a znovuobjevování věčnosti předpokládá jen opakovat to, co bylo základním fundamentem křesťanství, co stálo na počátku evropské civilizace a co lze shrnout do pojmu duše jako toho v nás, co je ve vztahu k oné věčné komponentě univerza, jež umožňuje pravdu a v ní život opravdové lidské bytosti, která vždy byla a je víc než občanem státu či příslušníkem určitého národa.

IDEOLOGIE A METAFORA V BÍLKOVĚ „PODOBENSTVÍ VELKÉHO ZÁPADU ČECHŮ“

Roman Prahl

I.

František Bílek - zejména pojímáme-li jej včetně jeho dobové odezvy i pozdějších výkladů a hodnocení jeho díla - byl a zůstává jedním z pozoruhodných příkladů národního kulturního sebevyjádření a sebepochopení. Bílkovu tvorbu jsme si už zvykli považovat za jeden z pilířů moderní české kultury, a zahraniční odezva na prezentace této tvorby nás v tom může utvrzovat. Přesto mluví-li se někdy jedním dechem o „české secesi“ a o Bílkovi, zahrnuje to mnohou nejasnost ba paradox. Spočívají v tom, že se za „české“ se samozřejmostí označuje cosi, co zvenčí není jako takové přístupné. Tato nesnáz vyplývá např. právě při zahraničních prezentacích Bílka. [1] Souvisí i s tím, že na přelomu století vůbec ožívaly a setkávaly se tak mnohé i protikladné proudy domácí duchovní tradice s moderní evropskou kulturou, a na druhé straně s tím, že „výtvarná kvalita“ je jen jednou z více kvalit takového díla, jako bylo Bílkovo. Za evidentností výtvarné kvality se zřejmě skrývají další dimenze. Existují náznaky toho, že Bílkův odkaz souvisí s českým sebepochopením v některých svých fascinujících a traumatizujících bodech. Dodnes se v našem prostředí rýsují Bílkovi přívrženci a „odpůrci“. Spory o Bílka mezi sebou vedla už na přelomu století různá křídla a vrstvy kulturní elity.

Dvojnásobně to platilo o soše, která se stala sochařovou první velkou tématizací češství a která se dotkla jednoho ze stereotypů národního sebepochopení, utvářeného během minulého století, když „život národa“ ztělesnila v christologické analogii jeho smrti a vzkříšení.

II.

Bílek sám *Podobenství velkého západu Čechů* (viz obr.) počítal ke svým nejlepším dílům. Ještě důležitější bylo, že socha sehrála koncem století v Čechách zvláštní roli. Mladí výtvarníci ze spolku Mánes ji umístili při vstupu do své první spolkové výstavy a téhož roku 1898 patřila také k nepočetnému českému souboru na 1. výstavě Vídeňské secese. Jako takové bylo *Podobenství* jako stvořené k tomu, aby se stalo předmětem nejen diskusí výtvarníků a výtvarné kritiky, ale i širších sporů o modernost, o „dekadenci“ a o českou národní totožnost.

III.

Po letech označil F. X. Šalda *Podobenství* za svůj největší výtvarný zážitek devadesátých let. Ale mezi dobovými odezvami nejpozornější komentář uveřejnila v *Naší době*

značka, pod níž psal Tomáš Masaryk.[2] V jeho recenzi zabírá nejvíce místa hlavní dílo výstavy mladých umělců. Po zmínce o výtvarných kvalitách této dřevořezby následoval její popis a citace dvou nápisů, jimiž umělec sousoší opatřil: „Já neznám po Kristu vznešenějšího nad národa českého západ. Podobenství pádu a smrti Čechů, již byli - ale není jich víc!" Masaryk pokračoval: „Z křesťanství původního zůstaly jen trosky, trosky znetvořené, ale velké: vedle toho jemného těla ženské postavy vyjímají se ve své masivnosti jako modla. Ideál křesťanství, za jaký padl národ - české bratrství - ve své něžnosti vyniká postavou tak ušlechtile provedenou, že bychom si vznešenost svých tužeb sotva dovedli zobrazit účinněji." Nakonec Masaryk rozvinul program díla, jakoby v diskusi se sochařem: „Bílek nám ukazuje, jak národ padlý, ale ne mrtvý může se probudit k životu novému: pochopením toho západu, nad něhož (...) není vznešenějšího, a tím probuzení k dalšímu životu (...) Mánes podává nám něco nového, kus toho života národního, po němž Bílek tak touží. Naše mládež umělecká cítí národnost hloub, než aby chtěla působit heslem." - Popisem díla a opisem jeho ideje, ovšem bez vypointovanosti Masarykova textu, komentovala *Podobenství* většina novinové kritiky.

Zatímco Masaryk ještě pochopil umělecké dílo tradičně-didakticky a staral se vyzdvihnout z něj exemplum, Stanislav Neumann v té době, i když nepsal přímo o *Podobenství*, ocenil naopak Bílka-buřiče z pozic modernosti, individualismu a kritického vztahu k české přítomnosti. „...Mluvilo se o naší husitské minulosti, a jako obyčejně zapomnělo se, že českého národa již nebylo, a že nový český národ povstal z rozmaru několika obdivuhodných inteligencí, jimž říkáme 'naši buditelé', zapomnělo se, že slavná minulost pozlacuje možná, nikdy však nedodává hodnoty bídné přítomnosti".[3] Neumann se tu vyjadřoval v obratech, které - jak uvidíme - užil krátce před vznikem *Podobenství* také Bílek.

Podobenství bylo vyzývavé a matoucí už překračováním hranic obrazu a slova. Zejména spojením naturalismu a ideovosti se zdálo vymykat konvencím, a tomu odpovídala i odezva výtvarné kritiky. Nejdůraznější odmítavý posudek pochází od K. M. Čapka, který se zabýval formou *Podobenství* a přešel jeho ideovou stránku, protože chtěl dílo zbavit významovosti a učinit jej scestím, absurditou. Bílek je podle Čapka-Choda modernistou, u nějž se neumělost pojí s pózou - jehož primitivismus je chtěný. Kritik se s výsměchem kochá naturalismem ležící postavy, nezjevující nic, než smrt: „Ženská postava (...) v (autorem) oblíbené prostraci hlavou dolů (...) mrtva je najisto - v zobrazení smrti je Bílek nepřekonatelný".[4] Podle Čapka-Choda jde u Bílka o umělecké selhání, kamuflované záhadnými, rádoby ideovými odkazy. Pro českou výtvarnou kritiku vůbec představoval Bílek nesnáz. Svědčí o tom stanovisko umírněného zastánce secesionistů a modernistů Karla B. Mádla k *Podobenství*. „Plastika se těžce podrobuje vzrušené sensitivnosti a lidský zjev zůstává v úplném područí idei".[5]

Nicméně i odmítavé komentáře Podobenství, poukazující k paradoxům a protikladům v uměleckém díle, mohou poskytnout k rekonstruujícímu „čtení" neméně vhodné klíče, nežli obhajoby díla. Například ona sporná vzrušená senzitívnost není o nic méně platným slovem o díle, než jeho komentář od intelektuálního sympatizanta, přesahující popis toho, co vidíme,

směrem ke vlastní ideologii. Mádlem užitá tradiční kategorie kritiky „moderního" umění, senzitívnost, označující „přehnanou" subjektivitu a kladená proti „objektivní" formě výtvarného díla a sochařství zejména, upozorňuje i na totálnější významovost díla jako výtvarné metafory.

Součástí *senzitívnosti* u Bílka byly programové vzájemné přesahy obrazu a slova a někdy i jejich synkretismus. Umělec často ke svému dílu připojoval nápisy, jež však při „doslovném" chápání diváka ještě více mátly, neboť nebyly míněny jen jako „návod ke čtení" díla, nýbrž také jako jeho součást. Bílek působil rozruch i svými vystoupeními a psanými pamflety, hlavně v okruhu Katolické moderny. Už před vznikem *Podobenství* se zapojil do diskuse o smyslu historické a současné národní existence i o evropské dekadenci jedním ze svých „traktátů", publikovaným koncem roku 1897.[6] Tyto traktáty lze považovat za spíš vysoce stylizovanou verbalizaci „stavu duše", než abychom z nich mohli „vyčíst ideové zázemí" díla: vyjadřují takový emotivní konflikt, který je obdobou intelektuálního paradoxu. Pointou zmíněného textu je, že Čechové zemřeli, ačkoli žijí - nebo snad že žijí, ačkoli zemřeli. Podobnou drastickou pointu *Podobenství* nevyjádřil nikdo z domácího prostředí, nýbrž Wiliam Ritter, který dílo překřtil v zahraniční recenzi výstavy Vídeňské secese na *La Bohême d'Aujourd'hui.*[7]

IV.

Nejen ideový, ale také výtvarný rodokmen *Podobenství* je neobyčejně bohatý. V hlavní postavě sousoší se Bílek mohl vyrovnávat s evropskými, ale i domácími příklady nového umění - například s Pirnerovým obrazem *Finis* nebo s odmítnutou, ležící variantou postavy *Hudby* z Myslbekova dekadentního mezidobí, nazvanou *Labutí zpěv* (*Hudba* měla být osazena v českém Národním divadle a byla chápána jako ztělesnění národní múzičnosti a muzikálnosti). Jinak se Bílkův výkon z *Podobenství* neměl ve výtvarné tradici příliš o co opřít. Nejméně jedna z dobových kritik sice hlavní, ležící figuru ztotožnila s Čechií. Ale Čechie nebo Bohemie se po roce 1800 vyskytovaly až do svého revivalu v oficiálním českém umění pozdního století sporadicky, a navíc vesměs měly všeobecnou podobu trůnící vládkyně. Naopak zmíněné Myslbekovo dílo odpovídalo někdejším personifikacím řek.[8] Tuto symboliku také Bílek rozvinul ve své mytologii živlů, kde ležící ženská figura často zastupovala "vodní" kvalitu, podajnost a pasivitu. V Bílkově figuře se vyhrotil morbidně-erotický kontext ještě výrazněji, než v Myslbekově Ledě s labutí z *Labutího zpěvu.* Silueta Čechie vrcholí ve vykloubeném rameni - snad opisuje „křivku ošklivosti" - a její skloněný obličej dostává rysy stařeny. Zatím co kdysi u takového Machka v *titulním listu k Dějinám českým v obrazech* se setkávají postavy se snadno identifikovatelnými významy (Čechie s Chronosem), Bílek manipulací se svou figurou zkoušel postihnout významy různé, až protichůdné.

Ambivalentní je nejen lidská postava, nýbrž i socha Krista- sfinga-modla. V *Podobenství* i jinde se Bílek zjevně pokusil christianizovat motiv nadlidského idolu z repertoáru umění konce století, ale tím jen zvýšil dojem nepřeklenutelné distance a kontrastu lidské

postavy a této vize Krista. Podobně je ženská postava vsazena do tvarově-kompoziční konfrontace ve starší kresbě *Z bití o bytí* (viz obr.), kterou Bílek reagoval na zmíněnou Myslbekovu sochu. Kresba v zrcadlovém obrácení předjímá hrozivý útvar, tyčící se v *Podobenství* nad zhroucenou postavou. *Skica k Podobenství* (viz obr.) ozřejmuje tento původní vztah mezi chodidlem a sraženou postavou, tlumený v konečné podobě díla vyrovnáním měřítka a připojením fragmentu rukou k torzu kolosu.

Co se týče jeviště *Podobenství*, Bílek a Bílkem inspirovaná kritika jej popisují jako schodiště obětního oltáře. Představa oltáře se však u Bílka vázala s protějškovou představou trůnu. K této dvojznačnosti celkového uspořádání sousoší ještě přistupuje odkaz ke tradičnímu typu náhrobku s plačkou a k některým příkladům ze starší české - barokní a klasicistní - funerální plastiky (zde se vyskytuje i motiv torza kanelovaného sloupu, na nějž fragment sochy Krista v *Podobenství* upomíná).

Ale Bílek artikuloval v těchto významových rámcích určité významy zpracováním hlavních prvků, užitých v sousoší. Krátce před uskutečněním *Podobenství* vytvořil kromě dříve zmíněné kresby ještě tři další kompozice, v nichž se prvky tohoto sousoší obměňují nebo uplatňují v odlišném kontextu tak, že nabývají rozdílného významu. V reliéfu *Zloba času - naše věno* je postava ženy (pohybem blízká kresbě *Bití z bytí* a držící v ruce opět kámen) jednou z personifikací živlů, útočících na kolosální sochu. Variantu této postavy, totožnou s figurou *Podobenství*, nacházíme v jiném reliéfu, užitém za předlohu obálky pro časopis Katolické moderny *Nový život* (viz obr.). Umírající leží pod Davidovým trůnem a třímá místo Bible ještě Desatero. Bílek k ní připojil postavičku povstávajícího dítěte. *Reliéf Nového života* byl přímým východiskem k *Podobenství*. Snad současně s ním nebo krátce po něm vznikla rozměrná kresba *Ecclesia*, opět řešící figurální situaci, příbuznou s *Podobenstvím*. Stojící ženská postava se tu přimyká ke vztyčené soše božstva. Patří jí trnová korunka, stejně jako Čechii ve *Skice k Podobenství* (viz obr.).

Samotná variace a také významové proměny těchto figurálních motivů nejsou pro nás nyní tolik důležité, jako jejich zapojování do proudu Bílkova výtvarného myšlení. Právě v *Podobenství* se totiž zřetelně ukazuje, že vztah obou hlavních figurálních prvků sousoší řešil sochař nikoli změnami věcných atributů a dokonce ani gesty, nýbrž zjednodušováním a hledáním symboliky tvaru. Na rozdíl od zmíněných reliéfů a kreseb *Podobenství* dovoluje kromě pohledu hlavního také pohledy další. To má své důsledky pro „čtení" pohybu hlavní figury a jeho významu: z preferovaného pohledu se totiž postava natahuje po knize či po listech, které jí vypadly z rukou. Z jiných pohledů (viz obr.) je ale zřejmé, že se zároveň v prostoru obtáčí kolem torza idolu, pojatého jako střed kompozice. Takto Bílek od přelomu století komponoval několik kreseb a reliéfů, v nichž dále rozvíjel symboliku světových živlů, přitahovaných a odpuzovaných nehybným středem (zvlášť v jedné z ilustrací k Březinovým *Rukám*, a v reliefech *Jak ten čas utíká* i *Jak čas nám ryje vrásky*). O něco později se tato prostorová symbolika objevuje v Bílkových náhrobních architekturách i v prostorovém řešení jeho pražské vily.

V.

Vyvrcholením této linie Bílkova díla a také jakousi její první syntézou se deset let po *Podobenství* stal neuskutečněný projekt *Národního pomníku pro Bílou horu* (viz obr.). Jeho nejpůsobivějším motivem zůstala silueta hlavní hmoty pomníku, opisující křivku vzepjetí i pádu českého dějinného pohybu, vrcholícího Husem a uzavřeného Českými bratřími. Bílkovo řešení této pomníkové představy opět vycházelo z figurálního proudu obkružujícího jeviště pomníku, a z motivu Sfingy-Krista, poskytujícího figuralizovaným minulým dějům národa odlišnou časovou dimenzi. Pomyslný střed, kolem nějž se pomník rozvíjel, byl však tentokrát tvořen jevištěm, na něž Bílek umístil sochy personifikující národní přítomnost. V rámci ideového okruhu historismu a pomníkové tvorby Bílek bělohorským pomníkem formuloval vztah k národní minulosti do značné míry odlišně od dosavadního českého pomníkového hnutí - a to na základě obratu od tragismu k triumfálnímu pojetí, uskutečněného v jiné části jeho díla, na podobě Kristově a Husově.9 Na druhé straně není třeba příliš pochybovat o kompenzační funkci, kterou pomníkové projekty nabízely pro národní traumata a která jen vynikala se stupňující se univerzalitou a také s rozměry díla. I když Bílek nabízel pomník jako „obětiště" a odmítal odlišné Suchardovo a Gočárovo řešení bělohorské mohyly, soustředěné kolem Čechie v hrobce, odvíjely se tyto alternativy koneckonců stále v okruhu představ, poprvé formulovaných *Podobenstvím*.

VI.

Vraťme se nakonec k ideologii a metafoře v *Podobenství velkého západu Čechů*. Bílkova kreace Čechie čerpala z ustálených formulí doby: z metafory spánku či smrti národa a jeho probuzení či vzkříšení, patřící k základním představám českého historizujícího myšlení doby obrození. Metafora má své druhé patro: také smrt je jen spánkem, po němž následuje probuzení. Ve výtvarné podobě Bílek tutu metaforu radikalizoval tím, že ji jakoby zbavil tohoto druhého patra. „Smrt" v *Podobenství* odpojil od „spánku" a spojil s „pádem". Tím však hlavní dimenze Bílkova pokusu o novou českou mytologii nejsou vyčerpány. Radikalita *Podobenství* spočívá také v tom, že je podobenstvím o přítomnosti, ale i v tom, že připodobňuje národ ke Kristu.

Podle zeyerovské monografie Roberta Pynsenta česká dekadence byla nejdekadentnější z evropských, souvisejíc s historickým vědomím, s prožitkem přežívání po ztrátě samostatné národní existence. [10] Přitom je však známo, že jakýkoli výměr „dekadence" zůstává obdobně problematický, jako na druhé straně podoby českého sebepochopení s jejich přesunujícími se důrazy mezi minulostí a přítomností. Existovala tu totiž zřejmě dosti příznačná tendence, stavět národní sebevýklad, ideologizovaný pomocí národní minulosti, proti evropské dekadenci nebo v něm spatřovat možný bod obratu ze současné krize. Podobnou představu vyjádřil Jiří Karásek, když napsal, že „tento národ nezemřel jako jiné rozmařilostí a hýřením, nýbrž v boji za pravdu své víry." [11]

Neskrývá také podobenství Bílkovy sochy obdobnou ideovou formuli? S Podobenstvím se pojí nejen představa, že zdrojem úpadku národa byl odvrat od života ve víře a pravdě. Příčinou zkázy bylo mučednické trvání na vlastní pravdě a víře. Jestliže v tom má být spatřena výjimečnost tohoto národa, pak v Bílkově díle dochází ne jenom k ideologizaci národních dějin, ale objevují se i rysy mesianismu.

Určité dobové ideové formule se samozřejmě i k Bílkovu *Podobenství velkého západu Čechů* úzce pojí. Slovo „západ" v titulu díla je příznačně dvojznačné: ve smyslu etymologického hloubání, pro Bílka charakteristického, navozuje představu okcidentální dekadence. K ní se tradičně vázala protějšková představa jiné, spirituální kultury Východu. V Bílkově okruhu té doby se tyto představy manifestovaly ve spekulacích o mystickém a uměleckém potenciálu slovanské rasy na pozadí západní, evropské dekadence, a byly spojovány s českou otázkou.[12] Z tohoto hlediska setkání evropské dekadence s českou otázkou v Bílkově *Podobenství* tedy zahrnovalo sklon hledat východisko z všeobecného úpadku v dějinně manifestované duchovní či mravní nadřazenosti národa.

Programní mesianismus, zejména onen založený na ztotožnění církve a národa, byl přitom v historických podmínkách českého obrození sotva uskutečnitelný. Ono „mesiášství", o němž se u Bílka literatura příležitostně zmiňuje, je fenoménem odlišným, a to vpodstatě západní umělecké a intelektuální provenience. Koncepty francouzského symbolismu a katolické dekadence přišly v Praze na odlišnou půdu obrozenského chápání umělce jakožto mluvčího národa. Nadto se u Bílka koncem století setkávalo esoterní pojetí umělce jako kněze se vzorcem umělce-buřiče.

Na přelomu století Bílek tedy byl (dokonce i ve svém přátelském okruhu) obviňován nejen z mesiášství, ale současně i z uměleckého naturalismu. Málokdo si přitom uvědomoval, že takové spojení je samo o sobě značně paradoxní. Bílkova představa Krista (s níž v *Podobenství* asocioval představu národa) zůstává dlouho, pokud ne v jistém smyslu vždy, spíše martyrská než mesiášská. Také Bílkův „naturalismus" s „mesiášstvím" ovšem určitým způsobem vnitřně souvisely. Prožitek krize konce století a české skutečnosti v něm, i příkré odmítání čehokoli negativního tkvěly u umělce svými kořeny ve znovuprožívaném chiliasmu. Bílkovo připodobnění národa ke Kristu tak, jak jej umělec chápal, nebylo mesiášské, ale spíše chiliastické. Chiliasmus, vyjádřený metaforou smrti národa, patřil v *Podobenství* i jinde k těm momentům, které učinily Bílkovu tvorbu v českém prostředí tak znepokojivou.

Naproti tomu ve Vídni pravděpodobně zcela unikaly dimenze, jimiž *Podobenství* mluvilo v českém prostředí, a tamní komentář se příznačně dotkl jen výtvarného novátorství díla, jehož titul pro výstavu přeložili jako *Podobenství západních Čech.*[13] Naopak nejpříznačnější odezvy v domácím prostředí, jak jsme viděli, reagovaly na různé roviny Bílkova díla jako součást probíhající polemiky o českou duchovní identitu. Masaryk zůstal vůči *Podobenství* senzitivní, postihl významové bohatství sousoší, které mu nebylo jednoduchou tezí. Ale potřeba zobecnit poselství a pozitivně je rozvinout jeho výklad díla změlčila. Naopak Čapkova

výtvarná kritika a její argumenty byly možná příkladem zástupné kritiky. Čapek-Chod, naturalista přiklánějící se k vnímání světa civilistně střízlivému, ale také širšímu publiku poplatnému, naturalistický apel výtvarného díla zaznamenal. Odmítl jej však přijmout a rozvrátil jej do polohy „naivně" ironického, sarkastického paradoxu. Zabýval se záměrně jen tím, co „skutečně" vidíme, když pozorujeme tuto sochu, a tak i popřel smysl výtvarné metafory a senzitivity vůbec.

Čapek-Chod ovšem zdůraznil fakt, že z hlediska výtvarných konvencí hrozilo u Bílka umělecké selhání, že jeho dílo se stávalo disparátní. S pokusy o prostoupení obrazu a slova pro jejich vzájemnou dynamickou interpretaci v díle, se umělec dostával do oblasti neznámého. Bílkova výtvarná metafora se vizualizací zároveň bortila tak, že mohla být čtena jako: „smrt a nic víc".

Na své cestě za uchopením výtvarné metafory, obsažené v umírající postavě ženy, Bílek svůj výjev v několika dílech postupně „dealegorizoval" tak, že už ve figurální sestavě *reliéfu pro Nový život* nebylo možné jednotlivé prvky jednoznačně verbalizovat. Tomuto dílu nicméně ještě poskytl pointu tím, že s umírající spojil děcko, vzhlížejícím k Davidovu stolci a opuštěné koruně. Krajní možnosti pro umělcovu výtvarnou metaforu smrti a vzkříšení otevřelo až *Podobenství*, v němž jsou vizuální významy souběžně evokovány texty, připsanými na sousoší, a propojeny se symbolikou tvaru a jeho dynamismem.

VII.

Ideologickými aspekty *Podobenství velkého západu Čechů*, v nichž bylo toto dílo převážně vnímáno, není „smysl" Bílkovy výtvarné metafory, natož jeho díla vyčerpán. Autentické umělecké dílo odhaluje ještě jinou pravdu, než jakákoli ideová formule. Senzitívnost metaforického myšlení v něm hraje možná podobnou roli protihráče ideologie jako kritická skepse v myšlení vědeckém nebo filosofickém. Místo Bílkova *Podobenství* v souvislostech dobové diskuse o české otázce a evropské dekadenci není nezřetelné. Záleželo v odvaze jít do důsledků při měření českých možností v evropské krizi.

POZNÁMKY

1 Srov. např. M. Juříková, Gleichnis vom großen Untergang der Tschechen, in kat. výst. *Tschechische Kunst 1878-1914. Auf dem Weg in die Moderne* (usp. J. Kotalík, Darmstadt 1984, 2. díl, s. 21).

2 Fra Lorenzo, *Naše doba* 1898, s. 444 - 5.

3 N, Několik slovo nekatolíka k umění Františka Bílka, *Nový kult* VII, leden-únor 1898, č.3, s. 85.

4 K.M. Čapek, Výstava spolku Mánesa, *Světozor* 1898, s. 190.

5 K.B. Mádl, Z Topičova salonu, *Zlatá Praha* XV, 1898, s. 165.

6 F. Bílek, Za Pravdou, *Nový život* III, 1897-8, s. 181.

7 W. Ritter, L'Art decoratif aux dernières Expositions de Vienne, *Art et Decoration*, 1898, č. 9, s. 37.

8 Bílek užil plurál „Čechové" snad proto, aby znemožnil na rozdíl od oficiálních figurací z konce století chápat jeho „Čechii" v obecnějším, např. zemském smyslu. - Personifikace českých řek se v té době vyskytly v soutěži na fontánu před pražský Dům umělců.

9 P. Wittlich, *Česká secese*, Praha 1982, zvl. s. 123-25.

10 R. Pynsent, *Julius Zeyer. The Path to the Decadence*, Haag - Paris 1971.

11 Viz neidentifikovatelný časopisecký výstřižek s citátem.

12 Např. J. Vencour, Otevřte zdroje umění, *Nový život* III, 1898, s. 162n., 189n.

13 L. Hevesi, Moderne Plastik, Ausstellung der Sezession, ze 7. dubna 1898, přetištěno in *Altkunst - Neukunst. Wien 1894-1908*, Vídeň 1909, s. 22.

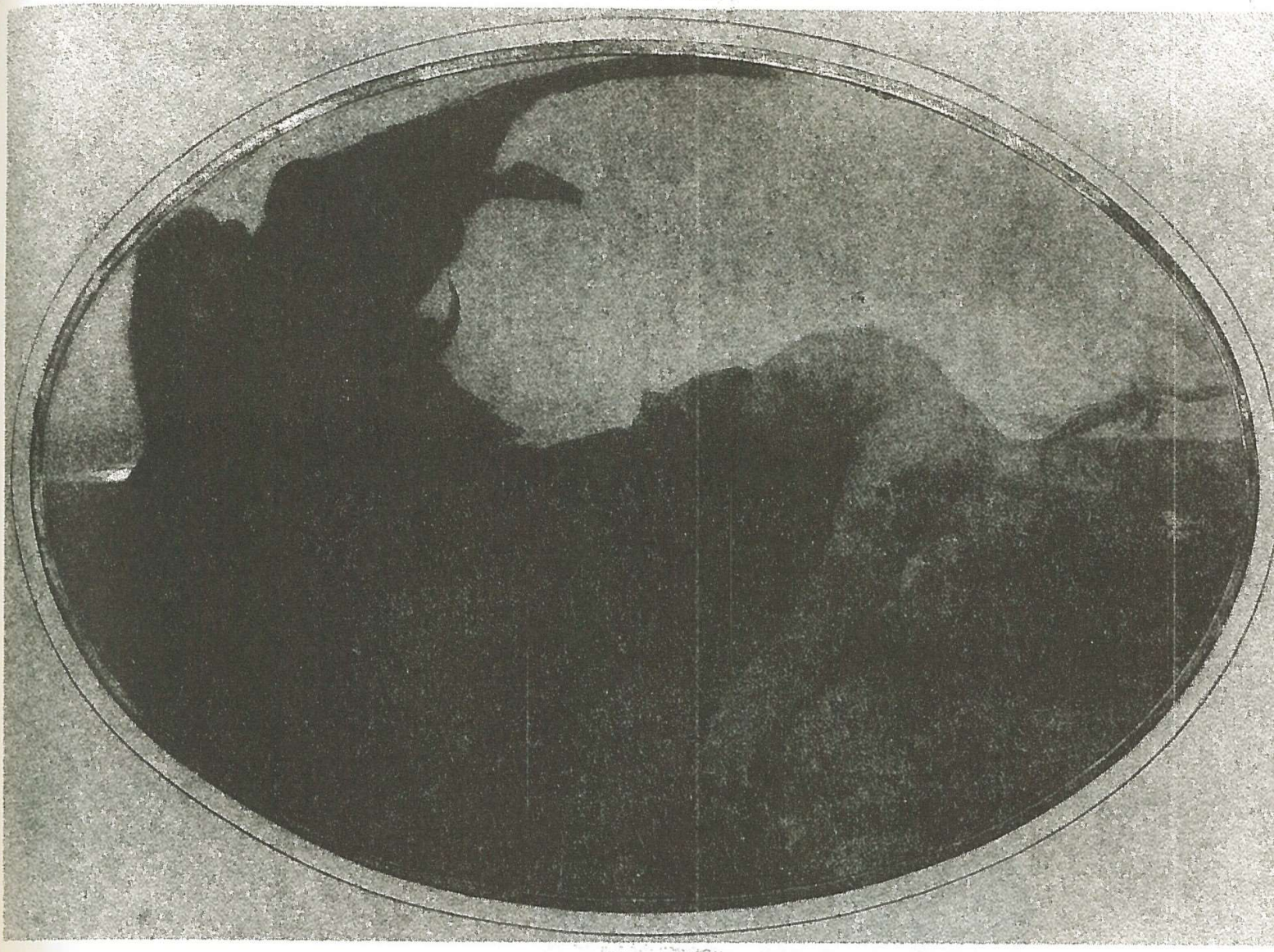

František Bílek, Z bití o bytí, Galerie hl. m. Prahy

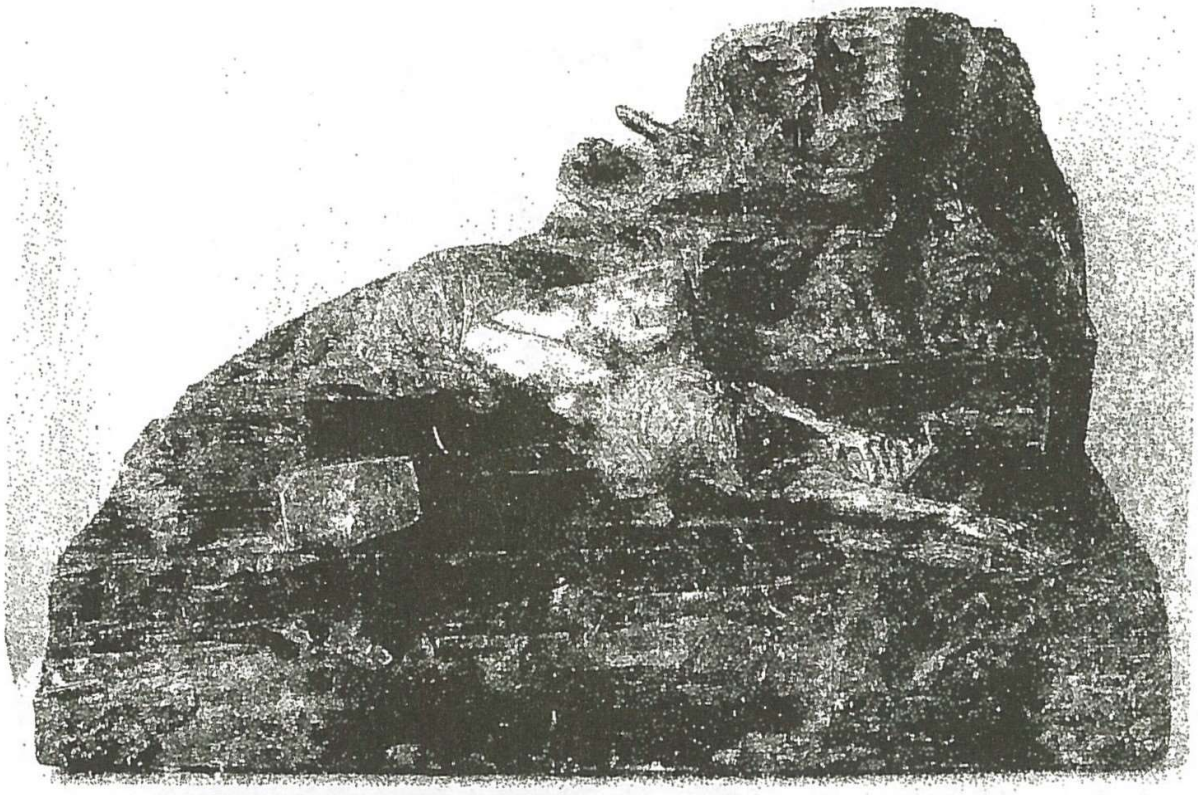

František Bílek,

Podobenství velkého západu Čechů,

1897/1898, Národní galerie v Praze

František Bílek, Reliéf pro obálku

časopisu Nový život, 1897, nezvěstné

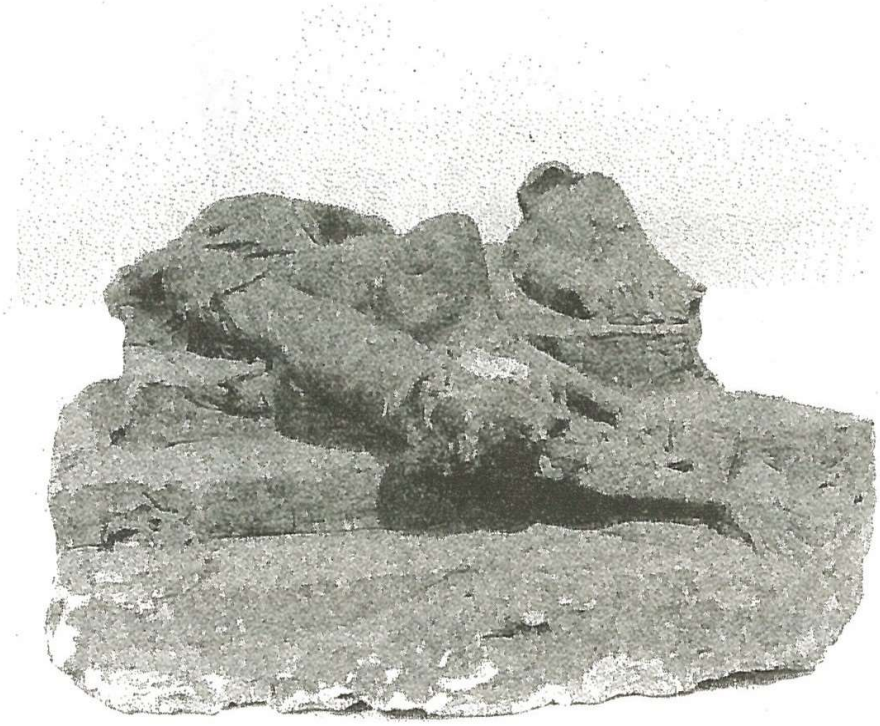

František Bílek,

Skicy k Podobenství, 1897,

Galerie hl. m. Prahy

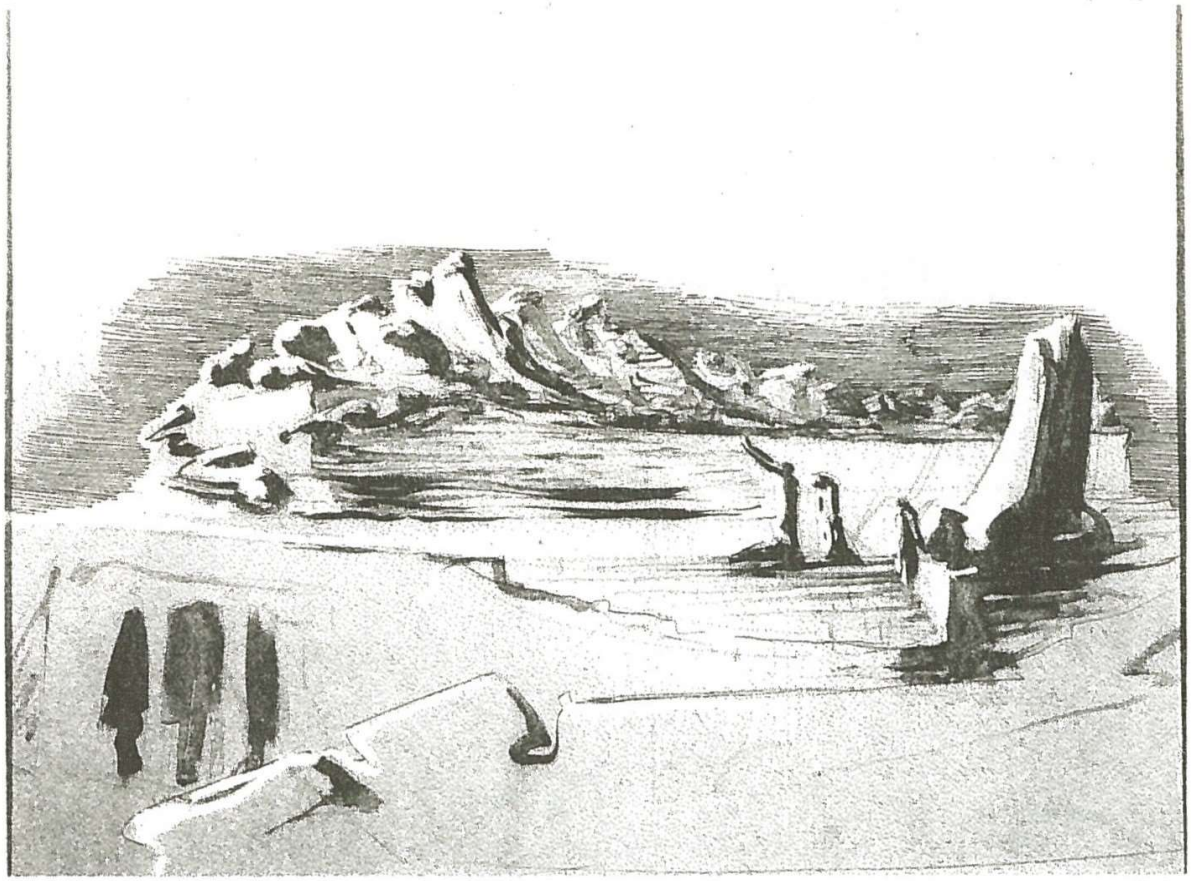

František Bílek, Náčrt k Národnímu pomníku, Galerie hl. m. Prahy

T. G. MASARYK A PRAŽSKÝ HRAD. ORIENTACE UMĚLECKÝCH SBÍREK A ARCHITEKTURY

Marie Pospíšilová

Po vzniku samostatné Československé republiky Tomáš Garrigue Masaryk vyzdvihl Pražský hrad opět na sídlo hlavy státu. Tento obrat po třech staletích, kdy nebyl panovníky obýván, přinesl změny i do vzhledu Hradu a podoby jeho sbírek. Pro podobu Hradu měla zásadní význam tereziánská přestavba v polovině 18. století, při níž mu vídeňský architekt N. Paccassi vtiskl jednotný ráz zastavěním celého areálu jednotnými frontami klasicistních budov. Bohaté hradní sbírky evropského umění od smrti svého zakladatele, Rudolfa II., se kromě úbytků dražbami, loupežemi apod. postupně tenčily i odvozy do císařské Vídně, odkud za ně byly zasílány habsburské rodové podobizny aj. obrazy, vesměs nižší úrovně nežli díla odvážená z Pražského hradu. Pro nově vzniklou republiku a její hlavu tedy šlo o zchátralé dědictví, s pozůstatky sbírky evropského renesančního a barokního a - především v podobiznách - i mladšího malířství.

T.G. Masaryk si předsevzal úkol vytvořit zde opět reprezentativní sídlo představitele státu. Osobně se na tomto díle natolik podílel, že je na Pražském hradě dobře možné vysledovat jeho vkus. [1]

První nezbytností bylo adaptovat ve II. poschodí Jižního hradního křídla místnosti na prezidentův byt. Návrhy na úpravu bytu v roce 1920 nejprve předložil architekt Jan Kotěra. Masaryk však dal přednost o rok mladšímu Jihoslovanu Josipu Plečnikovi. Oba architekti se znali již z vídeňské Akademie, kde spolu v 90. letech studovali. Plečnikův pobyt v Itálii na závěr studia měl zřejmě zásadní vliv pro jeho tvorbu, založenou na znalosti a využívání antické tradice. Tím byl nepochybně blízký Masarykovi, vyznavači antiky a ideálu kalokagathie. [2] Součástí prezidentského bytu adaptovaného Plečnikem byla místnost nazvaná impluvium, inspirovaná antickým vzorem. [3] I v dalších četných pracích pro Pražský hrad rozvíjel Plečnik antický odkaz - především ve sloupové architektuře. [4] Nadnárodní antický prazáklad evropské kultury měl snad na Pražském hradě nahradit dosavadní vídeňsko- habsburský charakter.

T. G. Masaryk věnoval pozornost reprezentativnosti Hradu také co do jeho uměleckých sbírek. Příležitost k realizaci Masarykova záměru na vybudování nových sbírek se naskytla roku 1920. Tehdy při oslavě jeho sedmdesátin padl návrh založit z dobrovolných finančních darů kulturní fond, jímž by prezident získal k volné dispozici sumu peněz na kulturní a humánní účely. [5] Masaryk pojal záměr využít fondu hlavně k vybavení Hradu vybranými ukázkami českého umění. Viděl příležitost k tomu, pozůstatky sbírky evropského umění doplnit uměním českým, které tu v minulosti scházelo. [6] Obrazy podle přísných odborných hledisek vybírala prezidentova dcera, historička umění Dr. Alice Masaryková. Vznikl tak

soubor, obsahující špičková díla českého malířství - obrazy barokní, ale hlavně klasiků 19. a počátku 20. století (tj. do Masarykovy současnosti), vesměs umělců, tvořících v realistických intencích minulého století. Masaryk, který prožil celou jednu polovinu 19. století, zůstal věren svému založení a výtvarný realismus mu byl blízký. Neměl rád moderní umění a stavěl se k němu kriticky. [7] To se projevilo při výběru obrazů pro Pražský hrad, soustřeďujícím se na práce Kupeckého, Reinera, Brandla, Mánesů, Navrátila, Purkyně, Čermáka, Pinkase, krajinářů 19. století, Brožíka, Hynaise, Ženíška, Alše, Marolda, Schwaigera, Slavíčka a Švabinského.[8] Masaryk se přátelil s Maxem Švabinským, který stál rovněž v pozadí velkého nákupu roku 1922, kdy byl koupen rozměrný Brožíkův obraz *Svatební poselství Ladislava Pohrobka ke dvoru Karla VII.* [9] Realista Brožík, o rok mladší Masaryka, nepochybně vyhovoval prezidentovu vkusu, přestože svým politickým přesvědčením byl monarchista. Brzy bylo koupeno několik dalších Brožíkových obrazů a jednu jeho kresbu roku 1934 věnovala ze své sbírky Dr. Alice Masaryková. Ta se již roku 1923 postarala o jedny z prvních zisků Hradní kolekce svým darem čtyř kreseb a akvarelů od Hanuše Schwaigera, jenž byl blízkým rodinným přítelem.[10]

Max Švabinský roku 1920 při oslavách 100. výročí narození Josefa Mánesa přednesl projev, jímž Mánesa prohlásil za zakladatele naší výtvarné tradice a počítal jej k základním hodnotám národní kultury. Hned od počátku byly z Masarykova fondu pro Hrad nakupovány obrazy celé rodiny Mánesů v hojném množství, nejvíc prostřednictvím obchodu Rudolfa Ryšavého. [11]

Ačkoli do Hradní sbírky nebyla programově nakupována evropská malba, ve 30. letech byla sbírka doplňována o díla ruských autorů - opět klasiků 19. století: I. K. Ajvazovského, I. Rěpina a I. I. Šiškina.

Masaryk měl osobně základní zásluhu na podobě, jakou Pražský hrad pod jeho dohledem získával a na tom, jaké sbírky v něm byly vytvářeny. Estetické cítění i filosofickou orientaci Masarykovy lze na Pražském hradě dosud vysledovat. [12]

POZNÁMKY

1 Srov. K. Čapek, *Čtení o T.G. Masarykovi*, Praha 1969, s. 38: "Jeho osobní vkus se nejvíc zrcadlí v úpravách Pražského hradu. *To dá hodně práce*, praví, *předělat císařský hrad na hrad demokratický*. Můžeme tam vyslevoat, v čem vidí ten styl demokracie: je to světlo, prostornost, přísná hladkost a zvláštní důstojnost. A ovšem žádné ciráty, trety a zbytečnosti."

2 O Masarykově vyznávání kalokagathie viz tamtéž, s. 28. Karel Čapek se vyjádřil, že to byl „antický člověk a řecký platonik, jeden z posledních dědiců antiky tělem i duší." - Otcovo zaujetí antikou sdílela i dcera - Dr. Alice Masaryková, která mj. roku 1923 darovala do hradních sbírek pět faksimilií maleb na řeckých vázách.

3 Impluvium - v tomto případě nikoli s pravoúhlou, nýbrž kruhovou nádrží uprostřed - bylo vstupní místností prezidentova bytu.

4 Např. Sloupová síň u Matyášova brány, nebo společenský pokoj v prezidentově bytě, lemovaný dřevěnými sloupky.

5 Jan Hrubý, *Aféry první republiky*, Praha 1984, s. 23.

6 V.V. Štech, *Z Obrazárny Pražského hradu*, Praha 1933, s. 7-8.

7 T.G. Masaryk, *Světová revoluce*, Praha 1925, s. 212 a 419.

8 Na Pražském hradě zcela scházejí obrazy malířů moderních směrů z počátku 20. století.

9 Švabinský v dubnu 1922 upozornil, že býv. berlínská císařská galerie vlastní jeden z největších Brožíkových obrazů. Kancelář prezidenta požádala vyslance v Berlíně o přešetření zpráv. V předběžném jednání bylo dohodnuto, že obraz by mohl být zakoupen v rámci mimořádného rozpočtu na vnitřní zařízení hradu za částku do 110 tisíc Kč. V červenci 1922 byl obraz v Berlíně zakoupen za 45 tisíc Kč a 2. října 1923 již byl na Pražském hradě. Byl restaurován a Plečnik se jej pokoušel umístit v Harfové síni a pak ve společenském salónu v bytě prezidenta. Pro velké rozměry to nebylo uskutečněno, obraz vystřídal skladiště, stěnu u Španělského sálu, až roku 1938 nalezl umístění na čelní stěně tzv. Brožíkova salónu.

10 Hanuš Schwaiger portrétoval i oba Masarykovy rodiče. Masarykova znalost Schwaigerova díla a jeho vztahu k němu jsou doloženy již v roce 1887, kdy Masaryk v *Čase* otiskl recenzi výstavy umělce v galerii Ruchu, v níž zdůrazňoval Schwaigerovo "Nizozemství". Psal i o obrázku *Člověk je tu*, vzniklém v roce výstavy a nacházejícím se od roku 1934 v hradních sbírkách.

11 Srov. R. Ryšavý, *Jak jsem se stal obchodníkem s obrazy*, Praha 19xx.

12 O Masarykově vztahu k umění a jeho oblibě antiky nejnověji dost obšírně pojednal též L. Hlaváček, Masaryk a umění, *Ateliér*, 1990, č. 2, s. 8. - K obrazům z Masarykova kulturního fondu na Hradě viz též mé příspěvky v předchozích sbornících plzeňských sympozií.

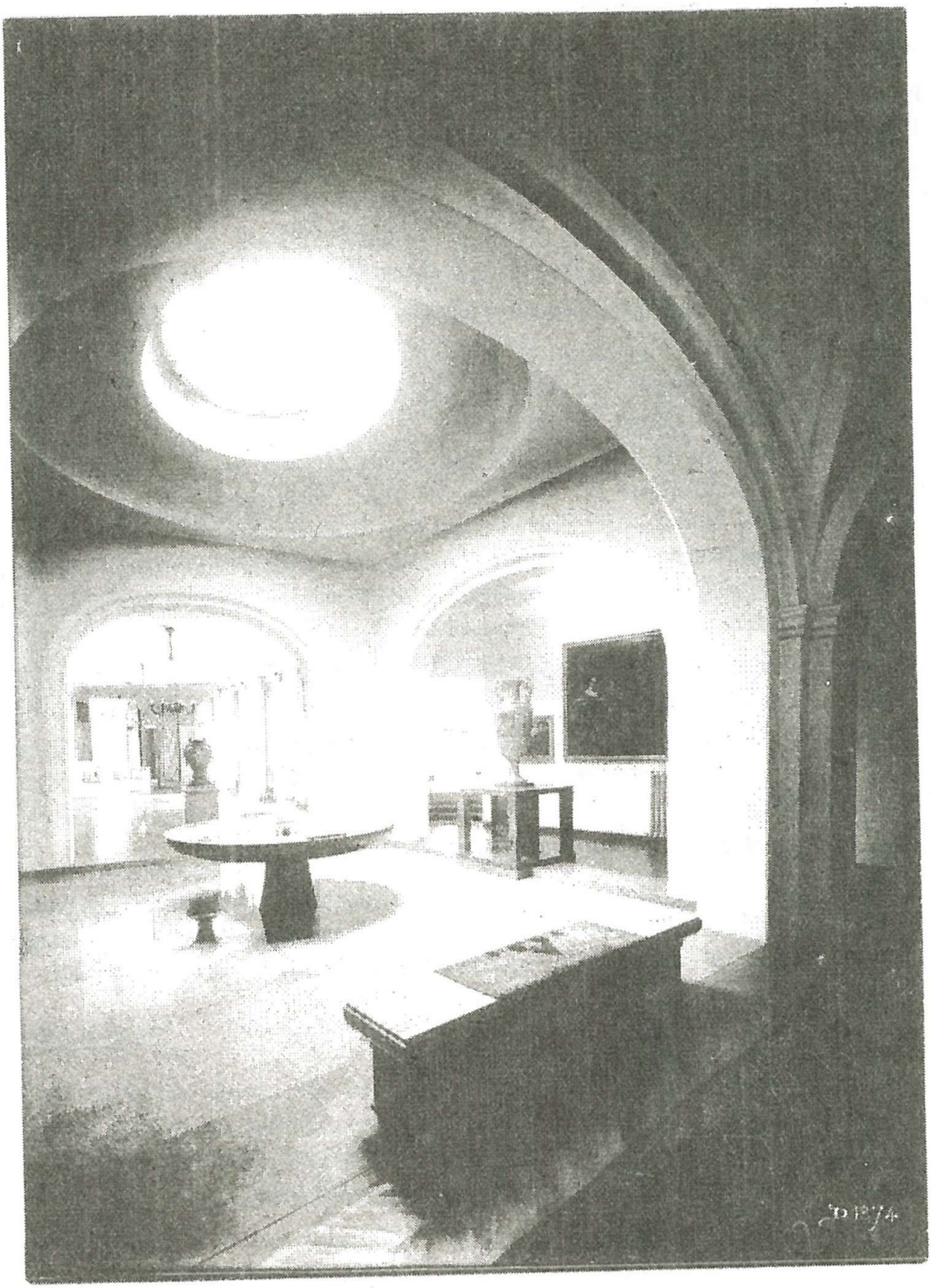

Pražský hrad, presidentský byt, vstupní místnost - impluvium

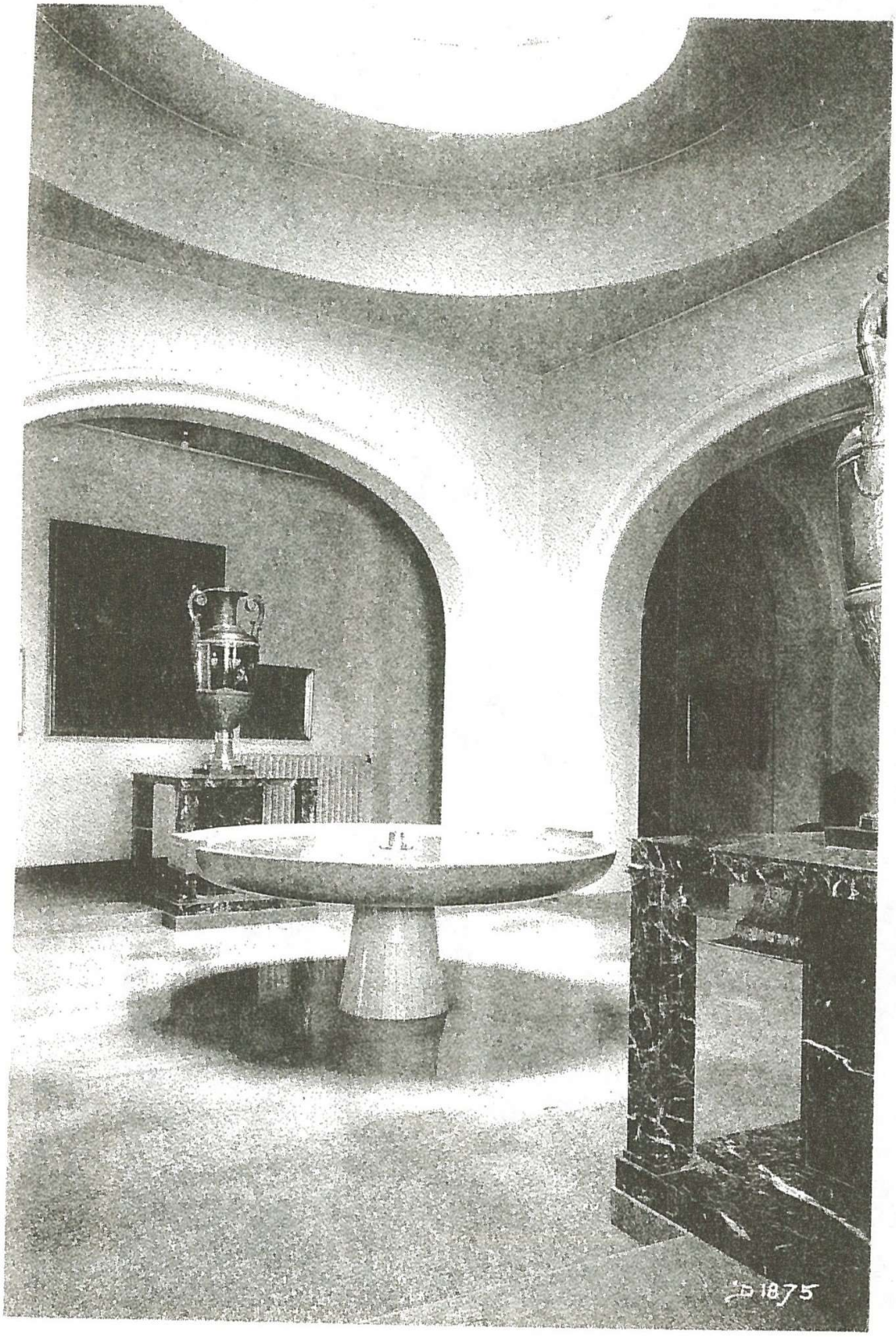
D 1875

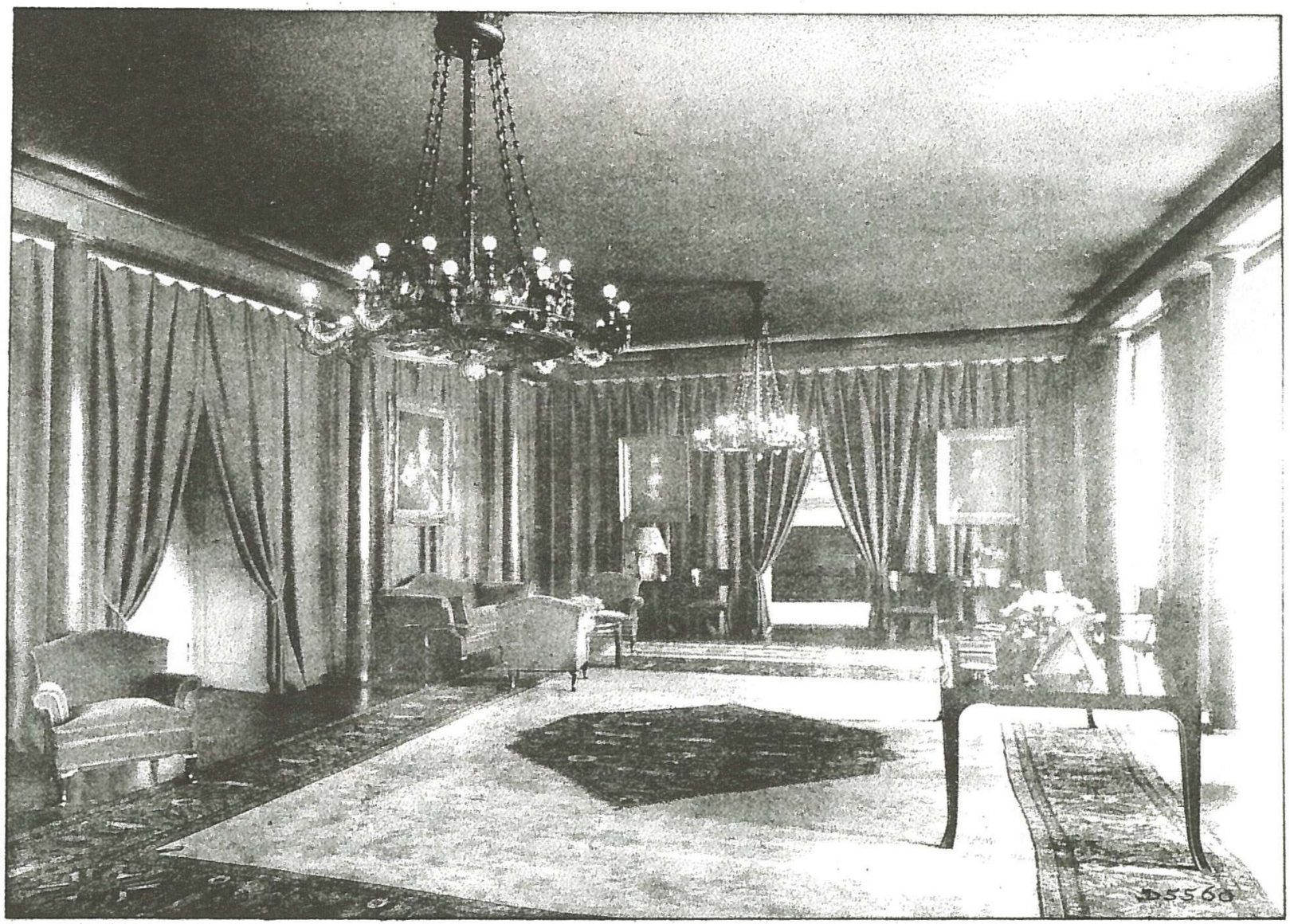

Pražský hrad, presidentský byt, Plečníkův společenský sloupkový salon, s barokními podobiznami J. Kupeckého a V. V. Reinera, koupenými z Masarykova kulturního fondu v r. 1931 a 1933

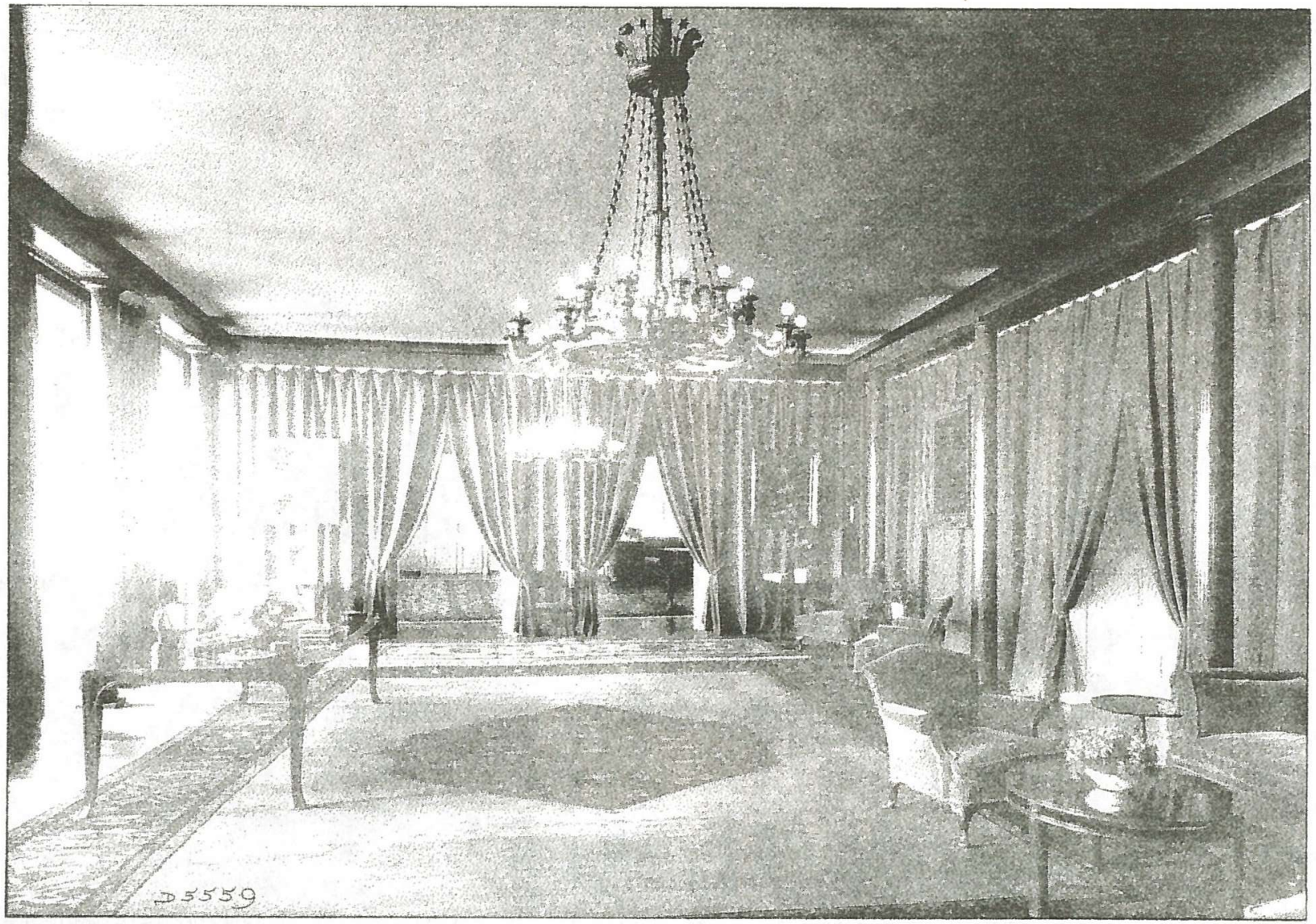
D5559

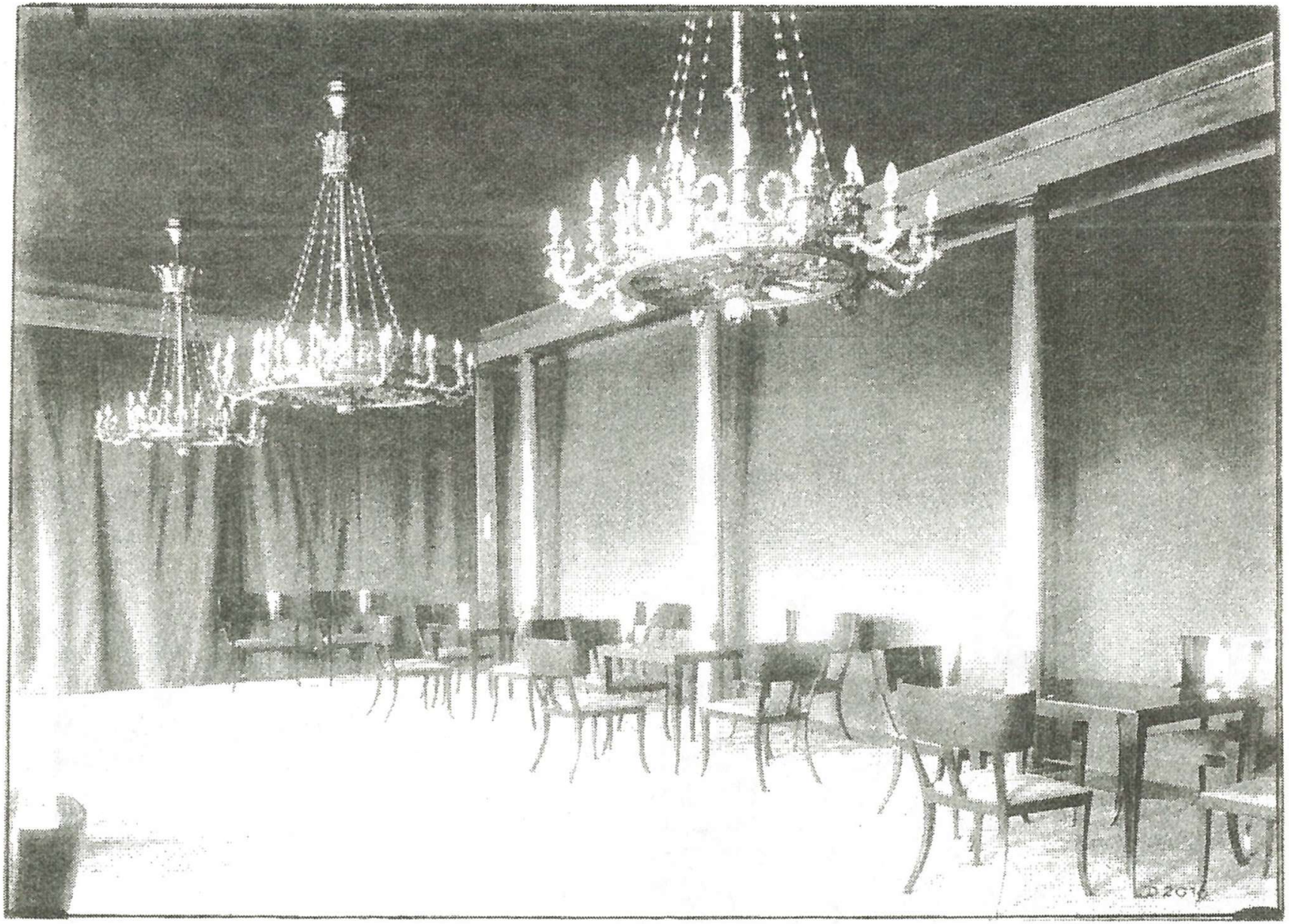

Pražský hrad, presidentský byt, Plečníkův společenský sloupkový salon

ANTONÍN DVOŘÁK 1861-1874. ČESKÝ HUDEBNÍK A EVROPA

Jarmila Gabrielová

Mé uvažování nad Dvořákovou tvorbou, jejím postavením a významem v evropském kontextu sahá od počátků autorova uvědomělého kompozičního usilování až na práh jeho první tvůrčí zralosti. Myšlenky či teze, které zde hodlám předestřít, jsou vlastně shrnutím či komentářem na okraj mého několikaletého studia Dvořákovy rané instrumentální tvorby, jehož dílčí výsledky jsem průběžně zveřejňovala na specializovaných konferencích a seminářích [1] a jež snad v dohledné době dostanou i tištěnou knižní podobu. [2]

Antonín Dvořák přichází jak známo do Prahy na podzim roku 1857 a do roku 1859 zde studuje na varhanické škole. Od roku 1862 prakticky po celé sledované období působí jako violista v orchestru Prozatímního divadla. Jako skladatel se od počátku výrazně zaměřuje na velké instrumentální formy, jeho kompoziční činnost však v této době zůstává širší veřejnosti téměř neznáma.

Svůj opus 1, smyčcový kvintet a moll (B 7), [3] komponuje Dvořák roku 1861, o necelý rok později následuje smyčcový kvartet A dur op. 2 (B 8). Dalším údobím výrazné tvůrčí aktivity je rok 1866, kdy vznikají symfonie č. 1 c moll (B 9) a č. 2 B dur (B 12), první violoncellový koncert A dur (B 10) i písňový cyklus Cypřiše (B 11). Z konce 60. let (patrně z doby ca 1868-70) zůstaly dochovány tři smyčcové kvartety B dur (B 17), D dur (B 18) a e moll (B 19). Poté následují smyčcový kvartet f moll op, 9 (B 37), klavírní kvintet A dur op. 5 (B 28), symfonie č. 3 Es dur op. 10 (B 34), symfonie č. 4 d moll op. 13 (B 41), smyčcové kvartety a moll op. 12 (B 40) a op. 16 (B 45) atd. Právě v posledních třech dílech se rýsuje stylový přelom, o němž bude řeč dále.

Nápadným rysem Dvořákových prvních instrumentálních opusů ze 60. let je to, že to v žádném případě nejsou díla „začátečnická", neumělá, technicky nedokonalá, ale naopak díla překvapivé umělecké úrovně a kompoziční kvality, svědčící o impozantním - a přitom zároveň nečekaném - nástupu a rozmachu skladatelových tvořivých sil. Právě tato skutečnost umožňuje rozvinout celou následující argumentaci. Jinak by totiž bylo možné a legitimní vysvětlit většinu oněch zvláštních rysů uvažovaných kompozic právě poukazem na specifičnost prvotin, jež jsou resp. chtějí být v jistém smyslu vždy „ideálními kompozicemi", „mistrovskými kusy" a snaží se tudíž navazovat na existující „klasický kánon" a naplňovat klasické normy a vzory.

Momentem, který u těchto raných Dvořákových děl zaujme na první pohled a nutí k zamyšlení, je jejich zdánlivá „nečasovost", „neaktuálnost", zdánlivá lhostejnost či dokonce bezohlednost vůči „požadavkům dne". Šedesátá léta, tzn. doba, kdy mladý Dvořák vstupuje

do pražského hudebního dění, jsou totiž, bráno čistě chronologicky a uvažováno z hlediska historie či hierarchie hudebních druhů, érou programní hudby a hudebního dramatu, považovaných svými přívrženci za „hudbu budoucnosti" či jedinou možnou cestu budoucího hudebního vývoje. Přihlédneme-li pak i k domácím poměrům, je to zároveň období úsilí o národní operu, tzn. o původní operní tvorbu v národním jazyce. Hned na samém počátku své tvorby soustřeďuje tedy Dvořák svou pozornost k druhům a obsazením, které v dané době znamenají již zdánlivě „odbytou", historicky překonanou a uzavřenou záležitost, navíc - s ohledem na stav pražského veřejného hudebního života a hudebních institucí v těchto létech - bez nejmenší naděje na jejich brzké uvedení.

Ve skutečnosti však, viděno z širší časové perspektivy, se tento domnělý konzervativismus či lpění na překonané tradici jeví spíše jako prozíravost, předvídavost či anticipace poměrů, které nastávají o deset či patnáct let později a na nichž se i Dvořák sám svou pozdější tvorbou významně podílí. Jestliže se totiž - s nutnou mírou zjednodušení - dá říci, že v 60. letech neboli v období mezi Schumannovou *Třetí* a Brahmsovou *První symfonií* nevzniká žádné významnější, tj. vstutku zralé symofonické dílo, [4] pak o 10 až 15 let později nastává vskutku velká renesance či „druhá epocha symfonie" 19. století. [5] Jestliže platí, že komorní hudba patří po větší část 19. století spíše k okrajovým druhům a stojí mimo okrajové proudy a události kompozičního myšlení, pak na konci tohoto století díky Brahmsovi a v neposlední řadě i díky Dvořákovi znovunabývá ono centrální místo a postavení, jaké měla u vídeňských klasiků a jaké pak znovu osvědčuje v dílech příslušníků druhé vídeňské školy. [6] A jestliže je pravdivé zjištění, že smyčcový kvartet jakožto „nejdokonalejší" a zároveň nejnáročnější druh či obsazení komorní hudby u vídeňských klasiků ztrácí v 19. století své výlučné postavení ve prospěch obsazení s klavírem, pak je to právě a především Antonín Dvořák, který mu celou svou tvorbou - a mj. s naprostou samozřejmostí už na samém jejím počátku - toto jeho zvláštní postavení navrací. [7]

Hledisko zastoupení a hierarchie hudebních druhů je ovšem poměrně obecnou a jednoduchou, rozhodně ne jedinou možností, jak vidět a hodnotit určitou hudebně historickou epochu a místo či postavení konkrétního skladatele v jejím kontextu. [8] Hovoříme-li o dobově aktuálním stavu kompozičního myšlení v určité epoše či k určitému datu, máme na mysli spíše způsob, jakým jsou otevírány, kladeny a řešeny kompoziční problémy - v rámci hudebních druhů, na různých úrovních kompozičního ztvárnění, v rozmanitém hudebním materiálu. [9]

Je přitom evidentní, že tento „aktuální stav" kompozičního myšlení se nikdy neomezuje jenom na bezprostřední přítomnost a „poslední novinky" kompozičního vývoje ve význačných hudebních metropolích, ale že vždy v sobě jakoby zahrnuje určitý kratší či delší časový i prostorový interval, neboli že jde vždy o „současnost nesoučasného". Rovněž se zdá být nepochybné, že právě v průběhu 19. století se tento interval v důsledku sílícího historismu, jenž začíná stále více prostupovat a ovlivňovat kompoziční praxi i recepci, neustále rozšiřuje. Konkrétně vzato, kolem roku 1860 zahrnuje dozajista nejenom „novoromantické" tendence a vymoženosti Lisztovy a Wagnerovy, tzv. „vícevětost v jednovětosti", techniku tematické

transformace, uvolněnou tonalitu, hudební prózu atd., [10] ale také nepochybně odkaz Mendelssohna a Schumanna, jenž znamená v této době vlastně „poslední slovo" právě v oboru symfonie a v komorní hudbě,[11] stejně tak jako Schuberta, jehož instrumentální hudba začíná právě až v těchto letech postupně vcházet v obecnější známost, [12] a do jisté míry i vídeňské klasiky, zvláště pak Beethovena.

Z tohoto úhlu pohledu se mladý Antonín Dvořák jeví jako skladatel, který od samého počátku tvoří rozhodně „na úrovni doby", tzn. vědomě ve svých dílech nastoluje obdobné kompoziční problémy jako výše zmínění autoři a řeší je svébytným, originálním způsobem. Někde dokonce předjímá řešení, jež u jiných autorů objevují spíš až v letech následujících. [13] Zdá se také, že je třeba v této souvislosti znovu uvážit a vyzvednout i význam jeho studia na pražské varhanické škole - jakkoliv máme o průběhu tohoto jeho studia mizivě málo konkrétních dokladů v podobě školních úloh a cvičení. [14] Literatura zatím zdůrazňuje a vcelku uspokojivě dokládá, jaké autory a díla Dvořák poznal resp. mohl poznat mimo vlastní studia. [15] Nicméně přínos samotného dvouletého varhanického studia lze spatřovat a rozeznat také např. v absolvování výuky kontrapunktu, tzn. v ovládnutí „přísné věty", pěstující smysl pro melodické vedení hlasů resp. pro „horizontální" aspekt kompoziční struktury, stejně tak jako v pěstování varhanní improvizace, jež se možná promítá i do oné tendence k „nekonečnému" variačnímu uspořádání resp. k „otevřené formě" instrumentální věty. [16]

Obvyklý či tradiční obraz Dvořáka - tak jak jej známe i z populární literatury, zdůrazňující jednoduchost, naivitu, lidovost, spontánní muzikantství atd., je obrazem, který nese všechny znaky „mýtu" - tzn. zvláštního, jakoby „šifrovaného" způsobu výpovědi, vyjadřujícího spíše intuici či dojem, jež vycházejí z příslušné hudby - zpravidla jenom z malé části děl příslušného skladatele, a nikoliv historickou skutečnost, objektivní stav věci. [17] V daném případě je nasnadě, že zmíněný „mýtický" obraz zcela pomíjí právě raná díla, jež jsou hlavním předmětem našeho zájmu a jež ostatně - jak již bylo zmíněno - zůstávala po dlouhá léta veřejnosti neznáma. Je to obraz, který mohl být vytvořen teprve na dílech, jež následovala až po onom velkém slohovém obratu na počátku 70. let.

Přitom je zřejmé, že ono nápadné zjednodušení celé kompoziční struktury a zpřehlednění formy je opět - stejně jako reakce předchozích děl na aktuální dobové podněty - výsledkem a projevem vysokého stupně reflexe, uvědomělým a záměrným vnesením určitých postupů a formotvorných principů za účelem řešení závažného problému či dilematu, v němž se Dvořák v důsledku svého přístupu ocitá. Toto dilema je dokonce do jisté míry srovnatelné se situací, v jaké se nacházel na konci 40. let Liszt. U obou autorů se vlastně jedná - jakkoliv jde o tvůrčí zjevy diametrálně odlišné a navzájem nesrovnatelné - o překlenutí rozporu mezi výchozím sklonem k rapsodičnosti, uvolněnosti (u Liszta: „revolučnosti") hudebních myšlenek event. princip formování a mezi požadavkem a potřebou formového řádu, zajišťujícího trvalou platnost a nadčasový nárok, uzavřenost a definitivnost hudebního díla. [18] U obou autorů má pak výsledné řešení značně „neakademickou" a neschematickou podobu. Toto zjištění může působit právě v případě Dvořákově velice překvapivě a neobvykle, je však skutečností, která

plyne z toho, že ve výsledném tvaru zůstává zachováno množství, ne-li maximum „vymoženost" z onoho předchozího stádia. (Je to tedy opět, i z hlediska čistě kompozičně technického, řešení „na úrovni doby" - pokud jsme vůbec schopni o této době a jejích podstatných tendencích a problémech smysluplně vypovídat. [19]

Výše zmíněný dvořákovský „mýtus" postihuje ovšem, při vší mezerovitosti a neadekvátnosti, jednu podstatnou věc. Dvořákovo zralé řešení, k němuž autor dospěl poprvé na počátku 70. let, je samozřejmě v jistém smyslu návratem ke „klasickým jistotám", daleko hlubším, než kdyby šlo o pouhou nápodobu starších vzorů - včetně toho, že moment kompoziční práce a rozumového kalkulu zůstává převážně skryt, navenek nepozorován - ale jak se zdá návratem bez trvalého stínu nostalgie či „hledání ztraceného ráje". Je reflexí, ale bez matoucí komplikovanosti, nalomenosti a dvojznačnosti. Tímto nepřeslechnutelným směřováním k celistvosti, řádu a jistotě, jež prostupuje celé jeho zralé dílo, tematizuje Dvořák jeden z velikých a klíčových problémů své epochy, tzv. poslední třetiny resp. „konce" století, a zároveň představuje - podle všeho dosti ojedinělo - protiváhu a výzvu všem jejím závažným a hlubokým destruktivním tendencím. Z tohoto hlediska ztrácejí obvyklá protikladná označení či „nálepky" hudebního pokroku a tradicionalismu konzervativismu - převzaté odjinud a vymezující domněle místo Dvořáka v evropském rámci - svůj hodnotící smysl. Viděno z této perspektivy, překračuje Dvořák výrazně úzké hranice své doby, svého prostředí i svého uměleckého oboru a stává se klíčovým kulturním fenoménem domácího i evropského významu.

POZNÁMKY

1 Jarmila Gabrielová, Die Sonatenform in den frühen Werken von Antonín Dvořák, Colloqium *Dvořák, Janáček and Their Time*, Brno 1985, s. 193-98. Dvořákova symfonie „Zlonické zvony", referát na konferenci *Muzikologické dialogy* (Zlonice - Slaný 1987, nepubl.). Tektonické problémy v raných komorních dílech Antonína Dvořáka, referát na semináři *Dvořákova tektonika. Dvořák a Vídeň*, Praha 1987 (nepubl.). K povaze tematicko-motivické práce v Dvořákových raných komorních dílech, referát na semináři *Dvořákova melodie a rytmika. Dvořák a Anglie* (Praha 1988, nepubl.). Formotvorná úloha harmonie v Dvořákově smyčcovém kvartetu a moll op. 16, referát na semináři *Dvořákova akordika a harmonika. Dvořák a Německo* (Praha 1989, nepubl.). Raná komorní tvorba Antonína Dvořáka, *Hudební věda* 2, 1989, s. 142-62.

2 Táž, *Rané tvůrčí období Antonína Dvořáka*, odevzdáno do tisku v květnu 1990.

3 V závorkách jsou uváděna čísla Burghauserova tematického katalogu (Jarmil Burghauser, *Antonín Dvořák. Thematický katalog. Bibliografie, přehled života a díla*, Praha 1960.

4 Srov. Peter Gühlke, Zu Robert Schumanns „Rheinischer Symphonie", *Beiträge zur Musikwissenschaft*, 1974, s. 123 nn.

5 Srov. Carl Dahlhaus, *Die Musik des 19. Jahrhunderts. Neues Handbuch der Musikwissenschaft* Bd. 6, Wiesbaden-Laaber 1980, kap. Das zweite Zeitalter der Symphonie.

6 Carl Dahlhaus, Brahms und Idee der Kammermusik, *Neue Zeitschrift für Musik* 14, 1973, s. 559-63.

7 Johannes Brahms se vlastně v celé své tvorbě smyčcovému kvartetu spíše vyhýbal. Srov. též Dahlhaus, viz pozn. 6.

8 Srov. Carl Dahlhaus, Zur Problematik der musikalischen Gattungen im 19. Jahrhundert, *Gattungen der Musik in Einzeldarstellungen. Gedenkschrift Leo Schrade*, ed. W. Arlt - E. Lichtenhahn - H. Oesch, Bern - München 1973, s. 840 nn.

9 Neboli, vycházíme-li z dějin hudby jakožto dějin kompozičního myšlení resp. kompozičních problémů (Carl Dahlhaus, *Grundlagen der Musikgeschichte*, 1977) oproti představě dějin hudby jakožto vývoje a proměn „materiálu" (Th. W. Adorno, *Philosophie der Neuen Musik*, 1949, aj.). „Stav materiálu" v Adornově chápání je objektivní danost, téměř přírodní zákonitost.

10 Srov. Carl Dahlhaus, viz pozn. 5, kap. Die symphonische Dichtung. Týž, Liszt, Schönberg und die große Form, *Die Musikforschung* 41, 1988, s. 202-13.

11 Carl Dahlhaus, viz pozn. 5, kap. Die Symphonie nach Beethoven.

12 Např. Schubertova symfonie č. 7 C dur Velká (D 944) byla provedena poprvé r. 1839, symfonie č. 8 h moll Nedokončená (D 759) teprve r. 1865, tzn. v témže roce, kdy Dvořák komponuje své prvé dvě symfonie.

13 Srov. „brucknerovské" rysy v Dvořákově 1. symfonii, o nichž je řeč v připravované publikaci, viz pozn. 1 a 2.

14 O programu studia na varhanické škole v Praze a o Dvořákových kompozičních úlohách pojednává zejména Jan M. Květ (*Mládí Antonína Dvořáka*, Praha 1943, s. 72 nn.), Otakar Šourek (*Život a dílo Antonína Dvořáka*, sv. 1, Praha 1954, s. 28 nn.) a Miroslav K. Černý (*Dvořákova cesta k realismu. Příspěvek k historické a estetické problematice rané fáze Dvořákovy tvorby*, nepublikovaná disertace FFUK, Praha b.r., s. 155 n.).

15 Klasickou hudební literaturu poznával Dvořák v této době patrně hlavně prostřednictvím knihovny Karla Bendla a snad i Josefa Leopolda Zvonaře. Srov. M. K. Černý, Dvořákova cesta k realismu, viz. pozn. 14, s. 235 nn.

16 Srov. zejména smyčcové kvartety A dur op. 2 (B 8), D dur (B 18), B dur (B 17), pomalou část smyčcového kvartetu e moll (B 19) aj. Zjištění, že Dvořák pravděpodobně nebyl nijak skvělým improvizátorem (srov. M. K. Černý, viz pozn. 14, s. 742 nn.) není ve skutečnosti s tímto naším náhledem v rozporu.

17 Srov. Carl Dahlhaus, viz pozn. 5, kap. Beethoven. Mythos und Geschichte.

18 Srov. Carl Dalhhaus, viz pozn. 5, kap. Die symphonische Dichtung ad. U obou autorů je též nápadná tendence k neustálému přepracovávání starších děl.

19 Srov. Carl Dahlhaus, *Zwischen Romantik und Moderne. Vier Studien zur Musikgeschichte des späteren 19. Jahrhunderts*, München 1974 (úvod).

SVĚTOVÉ DĚJINY NA STRÁNKÁCH ČASOPISŮ DOBY MÁJOVÉ

Magdaléna Pokorná

„Za několik dní pojede zábavný vlak do Mnichova. Proslýchá se, že bude účastenství Pražanů značné. Není to snad pud za proskoumáním krásoumných pokladů v Glyptothece a Pinakothekách, není to čistá láska k zemi sousedské, není to touha po seznání špinavého dvorního pivovaru, co tam Pražany vede, jest to pouhá chuť k cestování, která se u nás vůčihledě vzmáhá a do všech koutů šíří. Při úkazu tom může člověk z plného srdce zvolat Bohu díky". [1]

V českém člověku se probudila touha po cestování. Ať již vyjelo z českých zemí jakékoli množství lidí, většina obyvatelstva byla v poznávání cizích krajin a jejich minulosti odkázána na články a obrázky v časopisech. Ty je seznamovaly prakticky s celým světem, od Tichomoří přes Indii, Ameriku až po oblasti bližší jako Turecko či Švýcarsko, jejich přítomností i minulostí.

Ve svém příspěvku chci seznámit s tím, jak byli o světě, resp. světových dějinách, informováni čtenáři kulturních a historických časopisů [2] v létech 1860 - 1867.

Analyzovala jsem příspěvky zabývající se událostmi do roku 1848. Celkově šlo o 120 příspěvků, [3] z nich byly zhruba tři čtvrtiny naučného charakteru, včetně životopisů, recenzí knih, edic pramenů, drobnějších informací, zbylou čtvrtinu tvořily beletristické příspěvky, většinou povídky (26), a nejméně bylo básní (10).

Čeští publicisté, kteří chtěli informovat o dějinách cizích zemí, stáli před závažným problémem, zda psát vlastní, snad méně erudované práce, či překládat díla cizích autorů. Tato otázka byla živá i v širším kontextu, svědčí o ní např. korespondence významných historiků V. Zeleného a V. Gablera. [4] Jak se s tímto problémem vyrovnávali přispěvatelé a redaktoři sledovaných časopisů?

Zhruba ve třetině případů (40) českého čtenáře informovali v překladech, a to především z francouzštiny a polštiny, zhruba totéž množství bylo původních prací, další třetinu představovaly články, u nichž nebylo uvedeno ani jméno autora ani event. překladatele či upravovatele. Zde šlo asi především o materiály, které podle cizích předloh upravili redaktoři. Předpokládám, že český čtenář poznával dějiny cizích zemí především na základě přejatých materiálů. Čeští čtenáři byli seznamováni s díly významných soudobých zahraničních autorů, např. historiků Micheleta, [5] Boissiera, [6] Thierryho, [7] Macaulaye. [8] Z básníků a prozaiků se překládali např. V. Hugo, [9] A. Dumas [10] a J. Slowacki. [11] Ale i v některých dalších případech, kde se setkáváme se jmény nám dnes nepříliš známými (např. M. J. Crustenstolp, O. Lorenz, J. Gordon či L. Siemeński), jde o osobnosti respektované aspoň do té míry, že je můžeme nalézt ve velkých encyklopediích příslušných zemí.

Mezi českými autory původních prací či překladů bylo několik významných literátů či novinářů, jako např. J. Arbes, B. Janda, K. Sabina, F. Schulz, častěji přispívali odborní historici či filologové (např. J. Vrťátko, V. Gabler, V. Zelený, V. Brandl, J. Perwolf nebo A. Sedláček či J. Palacký).

Na stránkách časopisů publikovali ve značné míře také mnozí středoškolští profesoři či úředníci, mezi nimi mj. K. B. Storch, F. Šebek, V. Pok, J. K. Hraše atd.

Zájem jednotlivých časopisů o sledovanou problematiku lze měřit obtížně, některé, např. *Lumír* či *Časopis českého muzea*, vycházely po celé období a byly výrazně profilovány , jiné vznikaly a svoji podobu teprve hledaly. Mezi těmi časopisy, které věnovaly významné místo světovým dějinám, upozorňuji především na *Besedu* a *Osvětu* z let 1862-1865, kde ve třech ročnících vyšlo více než 30 zasvěcených a obsáhlých článků, [12] což je např. podstatně více než ve všech ročnících *Lumíra* i než v osmi ročnících *Časopisu českého muzea*. Tento osvětový, nebeletristický charakter byl zřejmě jedním z důvodů, proč brzy zanikly.

Čeští čtenáři byli seznamováni téměř výlučně s evropskými dějinami, výjimku tvoří ojedinělé příspěvky z dějin USA [13] a starověkého Orientu. [14] Celá polovina příspěvků se týkala neslovanských zemí, mezi nimi měla velkou převahu Francie, třetina příspěvků se zabývala Slovanstvem. Zde převažoval zájem o Polsko (v centru pozornosti bylo především dělení Polska a polské povstání let 1830-31).

Z chronologického hlediska bylo věnováno zhruba 16 příspěvků [15] starověku, asi tolik, kolik 11.-15. století. [16] Větší pozornosti se těšilo období 16.- poloviny 18. století [17] a krátké období od poloviny 18. století do napoleonských válek [18] (vždy cca 22 příspěvků, Ostatní historické úseky byly zastoupeny pouze ojedinělými statěmi. [19] Na stránkách časopisů byly publikovány také souhrnné průřezy dějinami společenských hnutí i národů (ženská otázka,[20] zednáři, [21] cikáni [22] nebo Drůzové [23]). Ze sociálního hlediska přibližovaly jednotlivé stati zejména prostředí šlechty a panovnický dvůr, ač ani ostatní sociální vrstvy nabývaly zcela zanedbávány. Na šlechtu se autoři dívali diferencovaně. Představitelé vyšší šlechty (v Polsku, Ukrajině, ale i ve Švédsku) bývali marniví, nesvorní a samolibí. V jejich činnosti převažovala snaha po uplatnění před konstruktivním a obětavým jednáním ve prospěch vlasti. [24] Příslušníkům střední a nižší šlechty se vyznačovali jak odvahou, čestností, tak především schopností obětovat se pro vlast a národ, což bylo považováno za nejvyšší hodnotu. [25]

Příběhy ze starověkých dějin kromě toho dokumentují na příkladu Athén a Sparty také nutnost smyslu pro pokrok, schopnost obohacovat se cizími myšlenkami a přijímat cizince do národního kolektivu. [26] V popředí zájmu autorů naučných článků i beletrie byl spíše boj než usilovná práce, obdivovány byly spíše duchovní hodnoty než síla moci, i když konkrétní příklady dokumentovaly, že ve skutečnosti vítězí spíše ona.

S výjimkou počínání jezuitů, kteří byli hodnoceni zásadně vždy špatně, [27] byla náboženská problematika posuzována poměrně tolerantně a nebyla rozhodně v centru pozornosti. Dějiny protestantských církví a nekřesťanských hnutí byly přibližovány informativními články

či edicemi pramenů zejména v evangelických *Hlasech ze Siona.* [28] Poměr Němců k ostatním národům nebyl prakticky vůbec sledován, když šlo o vztah k slovanským národům, pak byla politika Němců komentována s nepříliš velkými sympatiemi, ale nikoli jednoznačným odsudkem. [29]

V povídkách [30] a básních [31] - ať už původních či přeložených - se odehrávaly příběhy pouze v historických kulisách. V podstatě se tu neobjevovala znalost reálií či snaha hledat příčiny událostí. Tady bojovali, milovali a loupili aktéři jednoznačných a předem daných charakterů. Naproti tomu odborní autoři (a překladatelé) informovali čtenáře na základě nejnovějších cizích historiografických prací, komentovali tato díla a mnohdy, např. V. Gabler při hodnocení Robespierra, dávali najevo svůj odstup od stanoviska autora originálu. [32]

Poskytovala tématika světových dějin větší námětovou volnost či možnost hledání paralel s našimi dějinami? Pro poučení v nejobecnější rovině ano. S obdivem komentovali autoři boj za národní svobodu, ať se odehrával kdekoli, [33] mnohem kritičtěji a se znepokojením hodnotili autoři boj za zlepšení sociální situace. [34] V dalších případech byly analogie vyhledávány zřídka. Za výjimečné lze považovat hledání souvislostí mezi kozáky a husity nebo skotským hrdinou W. Wallacem a J. Žižkou, [35] jihoslovanským Kosovým polem a Bílou horou. [36]

Pro výklad světových dějin scházela obdobná podpora, jakou pro naši historii vytvářelo dílo Palackého. Nejcitelněji byl tento problém znát právě při výkladu francouzské revoluce a polské problematiky.

V reprezentativních časopisech přibližovali čtenářům dějiny Francie i Polska titíž autoři, kteří přispěli do Riegrova slovníku naučného, vydávaného v téže době. I pro tento slovník byl příznačný obrovský zájem o polskou problematiku, vždyť např. heslo Kosciuzsko bylo stejně obsáhlé jako výklad celých franouzských dějin. Naproti tomu obšírně podané dějiny USA adekvátní odezvu v časopisech neměly. Jakou funkci plnily články s problematikou světových dějin v létech 1860-1867? Od prosté informace, pobavení, přes popularizující až po funkci výchovnou. Úlohu časopiseckých statí je třeba hodnotit i se zřetelem na to, že zaplňovaly velké mezery, protože českému publiku chyběly základní znalosti z dějin světa ze základního stupně vzdělání. Vždyť v učebnicích a čítankách byly vykládány pouze české dějiny a dějiny širší rakouské vlasti. Ze světových dějin v pravém slova smyslu tu byl oživen pouze starověk, biblické dějiny a zcela ojediněle příběh K. Kolumba a epizody ze života Karla Velikého. [37]

Vracím se závěrem k úvodním slovům Jana Nerudy. I dnes se v českém člověku probudila touha cestovat a může být uspokojována. Předpokládám ale, že většina z nás se bude stejně jako před 130 léty seznamovat s cizinou mnohem častěji na stránkách časopisů či obrazovce televize. Uvidíme, jak si s tímto úkolem masmedia poradí koncem 20. století.

POZNÁMKY

1 J. Neruda, *Fejetony z let 1863-1864*, Praha 1924, s. 57.

2 Excerpovala jsem následující časopisy: *Beseda* 1863-65, *Časopis českého muzea* 1860-67, *Čech* 1865, *Hlasy ze Siona* 1860-67, *Kritická příloha k Národním listům* 1863-65, *Krok* 1865, *Květy* 1865-67, *Lada* 1861-65, *Literární listy* 1865, *Lumír* 1860-67, *Obrazy života* 1860-62, *Osvěta* 1862-63, *Otavan* 1863-67, *Rodinná kronika* 1862-64, *Zlatá Praha* 1864.

3 Kvantifikující údaje jsou pouze orientační.

4 V. Gabler V. Zelenému, dopis uložen v LA PNP pod sign. 19 E 28.

5 J. Michelet, Kosciuzsko (přel. Ž. Podlipská), *Lumír* 1863, s. 494-97, 517-20, 541-45, 564-68.

6 G. Boissier, Coelius a mládež římská (přel. A. Smrž), *Beseda* 1864-65, s. 130, 140-41, 149, 155-56, 163, 170-71.

7 A. Thierry, Jeronym (přel. a upravil K.B. Storch), *ČČM* 1866, s. 107-41, 207-47, 305-30.

8 T.B. Macaulay, Anglické dějiny (přel. J. Zelený), *Kritická příloha* 1863-64, s. 46-50.

9 V. Hugo, Mirabeau, *Čech* 1865, s. 36-37.

10 A. Dumas, Živý umrlec (přel. K. Bružea), *Lumír* 1861, s. 672-75. Týž, Dva přátelé (přel. týž), *Lumír* 1861, s. 504-506.

11 J. Slowacki, Mnich (přel. B. Janda), *Lumír* 1863, s. 793-95.

12 Upozorňuji zejména na tyto: Společenské poměry ve Francii, *Beseda* 1863-64, s. 188-89, Stav Polsky před rozdělením, tamtéž, s. 12-14, 20-21, 98-100, 108-111. Ze starých dějin Bulharska, *Beseda* 1863-64, s. 116-18. Dějepisectví finské, tamtéž s. 159. Ženy Mohamedovy, *tamtéž*, s. 238-39. Karel Frencl, Emilián Pugačev, *tamtéž*, s. 179-82, 189-91, 196-99, 203-205. Zápisky očitého svědka nepokojných časů za panování Pavla I, Alexandra I, Mikuláše I, *tamtéž*, s.152, 158-60, 165-67, 173-74, 181-83, 187-89, 195-97, 205-207, 212-214, 220-23, 228-30, 236-38, 277-79. E. Tonner, Barbora Radziwilovna, *Osvěta* 1862-63, s. 2-4, 9-11. Jde o zajímavou snahu komentovat formou naučného článku obraz, který byl v tomtéž časopise reprodukován. V. Pok, Král a stavové. Náčrtky z dějin Švédska, Beseda 1863-64, s. 85-88, 93-95. Báje o Prométheovi, *Osvěta* 1862-63, s. 7-8, 12-13, 31-32. Soud o zrádci vlasti v Athénách, *Osvěta* 1862-63, s. 50-51, 59-61, 68-70.

13 J. L. Kary, Ampata Soba neb první žena, *Lada* 1862, s. 82-84.

14 A. Sedláček, Starověký Babylón a obyvatelé jeho, *Otavan* 1864, s. 54, 77, 101, 126, 149, 172.

15 Např. P. Sobotka, Sapho, *Květy* 1865, s. 29-31. J. Vrťátko, O zřízení státu athenského, *ČČM* 1861, s. 123-25, 248-57, 299-312. Týž, Zřízení obce spartanské, *ČČM* 1860, s. 193-219. Týž, Smrt Alexandra Velikého, *Osvěta* 1862-63, s. 113-16. F. Jeřábek, Mučedníci idey

starého věku, tamtéž, s. 163-65, 170-72, 178-80, 186-89. Athény a Sparta, *Osvěta* 1862-63, s. 133-37 aj.

16 Dante Alighieri, *Lumír* 1865, s. 305-309. Dante Alighieri, první pěvec křesťanstva a státník, *Beseda* 1864-65, s. 199-200, 206-207. Epizody z vraždění Židů, *Květy* 1865, s. 321-24. J. Emler, Deutsche Geschichte im 13. und 14. Jahrhundert, *Krok* 1865, s. 124-26, 183-85, 242-45. H. Jireček, Vpád tatarský, *tamtéž*, s. 196-203. K. Sabina, nocleh v klášteře, *Lumír* 1865, s. 309-14. Fr. Soulié, Tvrz Verdunská, *Lumír* 1861. J. Kolář, Uroš, poslední Nemanjič, *Osvěta* 1862-63, s. 42-43. J. Perwolf, Sněmy v někdejší Rusi, *ČČM* 1867, s. 395-418.

17 Např. Kronika Methodistů, *Hlasy ze Siona* 1864, s. 5-10, 17-21, 33-37. Z 18. století, *Zlatá Praha* 1864, s. 18, 31, 39, 55, 66, 79, 91, 105, 117, 131, 141, 153. J. H. H., Car Petr Veliký a Ludvík XV., *Lumír* 1861, s. 305. Mikuláš Šubič Zriňský, *Květy* 1867, s. 190-91. J. Perwolf, Historické dumy a písně národu Maloruského, *Lumír* 1860, s. 1096-101, 1168-72, 11194-96. Č.P., Malorusové pod vládou Polákův, *Obrazy života* 1861, s. 295-302. Isabela Jageljonka, *Osvěta* 1862-63, s. 51-54, 61-64, aj.

18 Např. Ida z Düringfelsu, Červená čapka, *Lumír* 1860, s. 313-15. První dělení Polsky, *Beseda* 1864-65, s. 2O-21. K.Bruža, Antonie, *Lumír* 1861, s. 73-75. F. Šebek, Ulrika, *Lada* 1863, s. 5. V. Gabler, Dějepisectví revoluce francouzské, *ČČM* 1866, s. 72-95. Jiří Stephenson a jeho syn Robert, *Osvěta* 1863, s. 209, 222, 230, 234, 243, dále viz pozn. 9, 12, 30.

19 J.Palacký, Francie v 6. století, *Obrazy života* 1861, s. 17-25, 49-56. J. Kolář, Smrt agy Smaila Čengiče, *ČČM* 1869, s. 162-93. K.J. Erben, Pokřtění Vladimíra velkého knížete Ruského, *Beseda* 1863-64, s. 261.

20 E. S.-a, Historie vzdělanosti žen, *Lada* 1863, s. 9, J. Kovář, Důležitost žen v dějinách lidských, *Lada* 1862, s. 29. bk, O ženách řeckých, *Osvěta* 1862-63, s. 73, 81, 90.

21 In, Z 18. století, *Zlatá Praha* 1864, s. 105.

22 F. Schulz, Cikáni v Anglii, *Lumír* 1863, s. 62-65.

23 Drůzové, *Obrazy života* 1861, s. 168-70.

24 Např. ve stati Ch. Fostera, Národní povstání polské, *Osvěta* 1862-63, s. 238, 246, 253, 263, 270, 278, 286.

25 Např. W. Wallace, *tamtéž*, s. 89-91. Žofie Chrzanowska, *Lumír* 1865, s. 88-91, 136-39, 151-54.

26 Zejména Athény a Sparta, *Osvěta* 1862-63, s. 133-35.

27 Např. T. B. Macaulay, Anglické dějiny, *Kritická příloha Národních listů* 1863-64, s. 46-50. J. Perwolf, Válečná republika Kozákův záporožských, *Obrazy života* 1861, s. 56-61.

28 J. Dobiáš, Život Jana Kalvína, *Hlasy ze Siona* 1864, s. 106, 138, 148. Poslední dnové reformátora J. Kalvína, *Hlasy ze Siona* 1866, s. 85, 97. J.D.B., Martin Luther a Kateřina z Bory, *Hlasy ze Siona* 1864, s. 88-92.

29 J. J., Němci a Slované západní v 8. a na počátku 9. století, *Osvěta* 1862-63, s. 281-82. Č.P., O rozšiřování německé kultury mezi Polabskými Slovany, *Obrazy života* 1861.

30 Např. P. Clisson, Démanty kněžny Barchiochové, *Lumír* 1860, s. 914. De Genlis (přel. M. Moc), Slečna z Clermontu, *Otavan* 1864, s.114. A. de Pontmartin (přel. A. Budinská), Markýza Auchronská, *Lada* 1863, s. 89-92. P. Hermet (přel. J. Růžek), Sedmá dcera malířova, *Lumír* 1865, s. 96 aj.

31 V. Nebeský, Hrabě Janno, *Lumír* 1863, 889-91. M. Jokai (přel. J.V. Jelínek), Caldaria, *Lumír* 1865, s. 449-53 aj.

32 V. Gabler, Dějepisectví revoluce francouzské, *ČČM* 1866, s. 72-95. Týž, Maxmilián Robespierre, *ČČM* 1867, s. 288-306.

33 Kromě již citovaných prací vztahujících se k dějinám Polska, též např. Jeroným Savonarola, *Hlasy ze Siona* 1863, s.111-13, 124-26.

34 K. Frencl (viz pozn. 12).

35 Viz pozn. 23.

36 Jos. K., O Kosově poli, *Osvěta* 1862, s. 116-18.

37 Např. *Čítací kniha pro školu a dům, zvláště pro potřebu v reálných školách*, Praha 1853, *Čítanka pro první třídu nižšího gymnasia* (J. Jireček), Praha 1856, *Čítanka pro třetí třídu městských škol v císařství Rakouském*, Praha 1856, *Čítanka pro třetí třídu nižšího gymnasia* (J. Jireček), Praha 1857, *Kniha ke čtení pro druhou třídu městských a venkovských škol*, Praha 1853. *Obrazy z rakouských zemí, národův a dějin pro čtvrtou třídu nižšího gymnasia* (J. Jireček), Praha 1853. *První čítanka a mluvnice pro katolické školy v císařství Rakouském*, Praha 1863, *Štěpnička. První učení a cvičení milé mládeže československé*, Praha 1866.

ČECHY A EVROPA V ARCHITEKTUŘE 19. STOLETÍ ANEB JAK SE ČEŠTÍ ARCHITEKTI SETKÁVALI S EVROPOU

Jindřich Noll

Sledovat vztahy českého prostředí k cizině v předbřeznové době není snadné. Významnou úlohu v takových kontaktech sehrál 3. sjezd německých architektů a inženýrů v Praze roku 1844, charakterizovaný proslulou otázkou „In welchem Stile soll man bauen?" Zúčastnilo se jej 150 německy mluvících architektů a inženýrů, z nich 90 z rakouské monarchie (včetně českých). Prostředkem seznamování se světovým vývojem byly četné publikace a nové časopisy (*Allgemeine Bauzeitung* od 1834, *Zeitschrift des österreichischen Ingenieur- und Architektenverbandes* od 1836). Mezi cizími architekty v Čechách vedli všudypřítomní vídeňští, reprezentovaní jak zemským stavebním ředitelstvím, tak architekty pracujícími pro šlechtické rody apod. (Jiří Fischer, z druhé skupiny např. Jidřich Koch). Dále do Čech pronikali němečtí architekti (saský královský stavitel Christian Schuricht - autor zámku Kačina, profesor pražské Akademie Johann Guttensohn, autor farního kostela v Mariánských Lázních, původem Mnichovan). Po Guttensohnovi byl proofesorem na Akademii Bernard Grueber, rodák z bavorského Donauwörthu, v letech 1845-1862. Uvedl do Prahy studium středověkého stavitelství, prokázal kvality urbanistické a postavil řadu staveb jak klasicistních, tak inspirovaných středověkem. Pro své postoje vůči Čechům musel předčasně ukončit profesuru. Stavbu železničního viaduktu přes Vltavu vedl jihotyrolský rodák Alois Negrelli (projekt však pochází z větší části od Jana Pernera). Mezi zámky je pak spíše výjimkou Hrádek u Nechanic postavený podle projektu anglického architekta Lamba v letech 1839-1854.

Ve třetí čtvrtině 19. století bylo postaveno v Čechách a na Moravě několik inženýrských staveb, které mají cizí autory nebo aspoň dodavatele. Jmenovitě to jsou tři mosty: druhý visutý most v Praze projektovali angličtí inženýři Ordish a LeFeuvre pro ověření nové konstrukce. Pro durhý železniční most pod Vyšehradem dodala materiál Harkortova mostárna v Duisburku. Železniční most přes údolí Jihlavy u Moravských Bránic na státní dráze z Brna do Vídně, připisovaný mylně též Gustavu Eiffelovi, dodala podle projektu Karla von Rupperta Cailova mostárna ve Fives-Lille. Všechny tři náročné stavby mají přitom společný rys - okolo přelomu století (asi po 30 letech služby) doznaly podstatných změn. U visutého mostu přes Vltavu byl změněn způsob zavěšení, u moravského viaduktu byly změněny vysoké podpěry, železniční most pod Vyšehradem byl nahrazen novým.

Někteří významní vídeňští architekti mohli, třebaže se v našich zemích nestavělo podle jejich projektů, ovlivňovat architektonickou tvorbu účastí v komisích a posuzováním projektů. Tak tomu bylo v případě soutěže na Národní divadlo, již posuzovali profesoři vídeňské Akademie August Siccar v. Siccardsburg a Eduard v. d. Nüll, nebo projekty soutěže na Rudolfinum posuzovali Semper, Hansen a další.

Pro architekty na cestách byly Čechy a zvláště Praha vděčným cílem, zvláště ve vztahu ke středověku.

Pro české architekty se poznávání Evropy otevíralo hlavním městem monarchie, sídlem státních úřadů, předních učilišť říše a městem bohaté stavební aktivity. Řada českých architektů začala studovat v Praze na polytechnice, a po několika semestrech se odebrala na polytechniku nebo Akademii vídeňskou (v letech 1862 až 1910 se na Akademii v Praze architektura samostatně nevyučovala, na technice byl jeden profesor, od roku 1870 jeden na německé a jeden na české škole, zatímco ve Vídni bylo stále několik profesorů na Akademii i technice). Po studiu se někteří rozhodli ve Vídni praktikovat, začali pracovat u zavedených firem, ti nejnadanější přijali asistenturu. To byl případ Hlávky, Zítka, Tesaře. Jiní byli do Vídně přivedeni jako specialisté pro významné stavby (Thun přivedl z Prahy J. O. Krannera na stavbu Votivního kostela jako kameníka od roku 1851, od 1858 natrvalo). V některých případech byli pražští architekti svými investory pověřeni prací mimo Čechy - např. Barvitius s Ullmannem navrhli nádraží Františka Josefa ve Vídni, Schulz pracoval na panství Vojtěcha Lanny v Gmundenu. nelze pominout ani podíl českých architektů na Světové výstavě ve Vídni 1873 (např. J. Schulz).

Jen někteří Češi se prosadili za hranicemi monarchie. Pravděpodobně nejdál se dostal František Schmoranz jako stavitel egyptského místokrále. Nejznámější je asi Josef Zítek svou stavbou zemského muzea ve Výmaru a urbanistickým plánem nové části města. Na základě doporučení Friedricha Prellera, s nímž se seznámil v Itálii, Zítek projektoval pro výmarského velkovévodu Karla Alexandera v letech 1862-1872. V Itálii působil další z českých architektů Antonín Barvitius, který vedl rekonstrukci Palazzo di Venezia pro Rakouské vyslanectví a Rakouský ústav. Přitom se zasloužil o důkladný průzkum budovy. Přestože byl v Římě v letech 1856-1866, výsledky průzkumů zpracovával a publikoval po desetiletí. Na samém sklonku století byl roku 1899 opavský rodák německé národnosti Josef Maria Olbrich vyzván hesenským velkovévodou Arnoštem Ludvíkem k účasti v darmstadtské *Kolonii umělců*.

Důležitým prostředkem poznání ciziny byly pro studenty a absolventy architektury studijní cesty, stipendijní pobyty a ceny. Především Velká státní cena nebo Římská cena umožňovaly až dvouletý pobyt v cizině, hlavně v Itálii. Dále byly ceny a prémie různých nadací i cestovní stipendia. Většina architektů podnikla po skončení studia cestu téměř po celé Evropě, navštěvovali Itálii, Francii, Německo, Nizozemí, méně britské ostrovy nebo východní Evropu. I zavedení architekti vyráželi na studijní cesty do ciziny, jak o tom referují *Zprávy spolku architektů a inženýrů* v roce 1872 (Aleš Linbauer navštívil Francii, kde fotografoval a nakupoval fotografie architektury).

Závažným důvodem k zahraničním studijním cestám byla příprava významných nebo náročných staveb. Například Zítek a Schulz podnikli při přípravě Rudolfina studijní cestu na náklady investora po koncertních a výstavních budovách různých evropských zemí koncem roku 1874.

Neklademe si tu nárok na výčet všech výjezdů českých architektů do ciziny ani veškeré působnosti cizích architektů v našich zemích. Většinou pomíjíme situaci na Moravě, kde se díky spádu k Vídni více či méně uplatnili téměř všichni slavní vídeňští profesoři: Förster, Ferstel, Schmidt, Siccardsburg, v. d. Nüll, Hansen, Fellner a Helmer: jen někteří z nich mají i díla v Čechách. To, že architekti pečlivě sledovali snad veškeré novinky podle rakouských i cizích časopisů a publikací, potvrzuje i prolistování *Zpráv spolku architektů a inženýrů* i inventáře odborných knihoven (spolků, uměleckoprůmyslových muzeí). Ovšem podněty pro architektonickou tvorbu se do našich zemí dostávaly i méně obvyklou cestou, jako například při stavbě rozhledny na pražském Petříně. Delegace Klubu českých turistů na Světové výstavě v Paříži 1889 byla natolik nadšena Eiffelovou věží, že padlo rozhodnutí postavit podobnou i v Praze k Zemské jubilejní výstavě. To se stalo v rekordním čase podle projektu Františka Prášila a Julia Součka s architektonickým řešením Vratislava Pasovského.

„MLADÉ NĚMECKO" A KONCEPCE NOVODOBÉHO ČESKÉHO ROMÁNU

Ivana Vízdalová

„Daraus siehst Du, da die Armen nicht so ganz elend sind, wie wir uns denken, sie haben wirklich mehr Paradies als wir uns einbilden und selbst besitzen." Tyto německy psané řádky z románu Karla Gutzkowa *Die Ritter vom Geiste* stojí v záhlaví knihy, která je nesporným pilířem novodobé české literatury, totiž *Babičky* Boženy Němcové. Budiž nám tato skutečnost jedním z východisek naší úvahy a dokladem, že myšlení Boženy Němcové a dalších představitelů české kultury poloviny 19. století přesahovalo úzké pojetí národnostní a vlastenecké politiky a dokázalo absorbovat podněty a ideje stejně smýšlejících evropských intelektuálů. Česko-německé literární vztahy nelze v této souvislosti opomenout, neboť tvoří součást vyšší struktury středoevropského kulturního fenoménu.

Duchovním životem Evropy 19. století prolínají dvě základní tendence zrozené v době Velké francouzské revoluce a napoleonských válek. Proud národní, jenž se opírá o romantismus a kulturu vznikající v atmosféře osvobozeneckých válek a proud sociální, který se spojuje s vysokou aktivitou lidu. Jako pochodeň však osvítily cestu středoevropského kulturního dění červencová revoluce v Paříži a listopadové povstání v Polsku roku 1830.

V německé kultuře 30. a 40. let doznívá romantismus rozkládaný a překonávaný směry, které byly buď orientovány konzervativně vlastenecky, nebo vycházely z Hegelovy filozofie dějin a kritiky vývoje a stavěly na politickém liberalismu. Za nejvýraznější pokrokové, nábožensky skeptické a kulturně kosmopolitní hnutí tohoto období v německu je považována esteticko-teoretická, kritická, novinářská a literární činnost autorů volně spojovaných pod jménem Mladé Německo. Dnešní literární historie k nim řadí především básníka Heinricha Heina, novináře Ludwiga Börna, estetika Ludwiga Wienbarga, prozaiky Heinricha Lauba, Karla Gutzkowa a Theodora Mundta. Do jejich filozofické výbavy pronikaly některé principy Hegelovy, především prvky racionalistické, navazující na osvícenský racionalismus 18. století a víra v evolučně chápaný pokrok. Tato koncepce pokroku se odrážela i v koncepci ducha, neboť za základní hybnou sílu rozvoje společnosti pokládali vzdělání. Myšlení mladoněmeckých spisovatelů ovlivnil také Saint-Simonův utopický socialismus s individuální a sociální etikou založenou na rozumu a přírodě. Vedle politických a filozofických idejí zasahujících zvenčí do Německa na ně působila také zahraniční literatura, především soudobá produkce francouzská a anglická, z níž si vybírali linii prosazující svobodu v životě a v umění. Do mladoněmecké prózy se tak pod vlivem vzorů Viktora Huga, Eugena Suea aj. vracely i prvky tajemného, hrůzostrašného románu: světobol lorda Byrona se u mladoněmeckých autorů spojil s jejich životní ironií a proměnil se v cynický postoj pohrdání světem. Z křížení různých cizích vlivů a vlastního kritického fundamentu povstal v podmínkách německého

kulturního života 30. let mladoněmecký názor na podstatu a úkol literatury. V teoretických a kritických článcích je literatura postavena do služeb života a její cíle jsou hlavně výchovné. Estetik Mladého Německa Ludolf Wienbarg se v programovém spisu *Ästhetische Feldzüge* (1834) pateticky postavil proti normativně spekulativnímu subjetivnímu pojetí umění a vycházel z přesvědčení, že umění a život jsou ve vzájemném aktivním vztahu. Literární ztvárnění skutečnosti však přesto nebylo realistickým objektivním obrazem, nýbrž racionalistickou, někdy utopickou konstrukcí postavenou na kritice.

Spisovatelé Mladého Německa byli většinou také publicisté a novinářský profesionalismus se v jejich literární tvorbě odrážel nejen v určité efektivnosti výběru témat, v povrchnosti a v aforistické zkratkovitosti jejich zpracování, ale také pozitivně, ve volbě aktuální společenské a politické tematiky. Literatura dosud neměla své specifické žánry adekvátní reflektování této problematiky. Ty teprve vznikaly právě na půdě publicistiky. Prosazovala se tendence ke krátkým fejetonistickým formám, na stránkách časopisů vznikl žánr obrazů ze života. V 50. a 60. letech se ale mladoněmečtí autoři začali přiklánět k velkému románu. Romány z tohoto období, i když byly svého času populární a měly velký okruh čtenářů, o čemž svědčí jejich četné reedice, mají dnes v literatuře spíše hodnotu vývojovou a jsou jedním z pramenů pro studium dějin kultury.

V kulturním životě Evropy se v polovině 19. století prolínají protikladné tendence, polarizuje se myšlení intelektuálů a umělců. Vedle křesťanské víry se objevuje radikální ateismus, vedle Schopenhauerova pesimismu optimistická víra v technický pokrok, vedle národní hrdosti vědomí mezinárodní sounáležitosti, vedle historismu vůle k progresivní aktuálnosti, vedle literárního objevování hodnot venkovského člověka a venkova i vnitřně rozporný svět velkoměsta a průmyslu. Literatura se stává dějištěm konfliktů, polemik a diskusí. Z tohoto duchovního klimatu vyrůstá také česká literatura, i když národnostní útlak metternichovského režimu a posléze Bachův absolutismus brzdily tempo kulturního života v Čechách a omezovaly výměnu duchovních hodnot i přímé navazování literárních vztahů. Realita života, rozvoj sociální skutečnosti i historické zkušenosti z let 1830, 1848 a z 50. let si však žádaly nové způsoby zobrazení, nové umělecké tvůrčí metody. Česká literatura se začala rozrůzňovat. Tvorba, která stále ještě vyrůstala z obrozenecké filologické koncepce české literatury a orientovala se pouze na národní stránku a vlastenčení, se začala ocitat ve slepé uličce konvenčnosti. Pokroková moderní větev české literatury hledala tudíž oporu spíše v evropských literaturách než v domácí tradici. Proto se obracela ke spisovatelům, kteří stejně jako ona toužili po všestranné, tedy národnostní, sociální i názorové svobodě člověka. Téměř převratným činem na literární frontě byl v roce 1848 článek Karla Sabiny *Demokratická literatura*, v němž se autor už přímo pokusil vytvořit nový literární program, jenž by byl v souladu s progresivním evropským směřováním. Jádrem se stala snaha chápat literaturu jako pravdivý obraz celého spektra společenské skutečnosti, postavit do jejího středu aktuální problémy lidových vrstev.

Tímto u nás dosud neformulovaným pojetím, které tvořilo literární protějšek politického programu radikálů, se část novodobé české literatury přihlásila k radikálně demokratickým principům kultury hlásaným evropskou intelektuální mládeží. Ztroskotání revoluce a následné represe tvořily základ společné středoevropské skutečnosti, z níž se v obtížích feudálních a polofeudálních poměrů rodil moderní člověk. Jedním z jeho vzorů byl právě radikální nonkonformní mladoněmecký básník Heinrich Heine. Síla jeho umělecké i filozofické osobnosti pronikala zvenku i přes hranice rakousko-uherské monarchie a ovlivňovala myšlení a tvorbu mladé české literární generace. Ta se v roce 1858 soustředila kolem almanachu *Máj* a navázala na podněty radikálních demokratů. Zdůrazňovala autentičnost subjektivního prožitku a pravdivost poznání, jež by mělo dosahovat až k příčinám soudobých potíží mravních a sociálních. Jeden z jejích vůdčích duchů, Jan Neruda, obdivovatel Heina a český představitel žurnalistiky börnovského typu, vždy spojoval směr moderního umění s „novověkými ideami" roku 1848. [1] Tuto kontinuitu smýšlení potvrzuje i okolnost, že májovci mezi sebe pozvali také Boženu Němcovou a Karla Sabinu. Hledali posilu a podněty u duchovně spřízněných evropských spisovatelů. Nacházeli ji v Hugovi, Petöfim, Sandové a samozřejmě v Mladém Německu. V těchto vztazích však lze objevit určité individuální rozdíly při akcentování jednotlivých osobností, myšlenek a prvků jejich díla. Mladé Německo mělo např. větší vliv na Boženu Němcovou než na Karolinu Světlou, která v něm nenacházela zdroj inspirace, neboť její prožitek roku 1848 nebyl tak bezprostřední.

Uveďme si konkrétní příklad dvou autorů, jejichž myšlenková a tvůrčí spojitost rostoucí z obdobné ideové atmosféry je patrná, přestože přímý vliv působil pouze jednosměrně. Mám na mysli mladoněmeckého novináře a prozaika Karla Gutzkowa a jeho český duchovní protějšek Karla Sabinu. Aby porovnání bylo pokud možno pregnantní, soustřeďme se na jejich vybranou románovou tvorbu a teoretické úvahy z 50. až 70. let. Není třeba podrobně popisovat děj jednotlivých románů a konstatovat analogické jevy v oblasti látkové či motivické. Jde mi spíš o to, poukázat na paralelnost v myšlenkové koncepci a estetickém systému mladoněmeckého autora a českého spisovatele, kterou nelze vysvětlit pouze individuální inspirací jednotlivce či reminiscencí na četbu.

Gutzkowovy názory na povahu a funkci literatury jsou charakteristické pro estetický program a uměleckou praxi mladoněmeckých romanopisců. Chtěli, stejně jako mnozí evropští literáti, zachytit v novém literárním obraze současnou proměnu života. Gutzkow viděl člověka v jeho společenských a světonázorových vazbách a pokoušel se ho v těchto závislostech zobrazit. Tuto jeho snahu reprezentují především dva devítisvazkové časové romány, a sice *Die Ritter vom Geiste* (1850-51) a *Der Zauberer von Rom* (1858-61). Autor se opíral o Schellingovo, Kantovo, Saint-Simonovo a Hegelovo pojetí filozofie dějin, podle něhož současnost je přechodným stádiem od překonané minulosti k žádoucí, humanistické, byť dosud jen mlhavě viděné budoucnosti a svůj názor na dějinný vývoj vymezoval kategoriemi rozumu, svobody a pokroku. Programové estetické principy spojení umění, života a politiky, příklonu literatury k současnosti a jejího využití pro reformování společnosti realizoval Gutkow

metodou románu „nebeneinander", „vedle sebe".[2] Podle této metody má být román „panoramatem doby". Časově posloupný sled událostí a efektů směřujících k cílovému bodu nahradil autor korelací stavů ve snaze vyčerpat celou šíři a bohatost současného života. Vznikl obtížně strukturovaný útvar poskládaný z jednotlivých vrstev. Například román *Rytíři ducha* o dědicích templářů, kteřá chtějí změnit společnost k lepšímu, je společenskokritickým dokumentem období po roce 1848 v Německu. Látka k velkému realistickému románu však není zpracována do uceleného pohledu na život, ale je traktována jako pestře sestavená mozaika skutečnosti.

Společenské poměry v Čechách na přelomu 50. a 60. let připravily vhodnou půdu pro oživení idejí a literárních podnětů Mladého Německa, které se aktivizovaly v tvorbě moderních českých autorů, jak je patrné z úvodního citátu. Jejich přesvědčeným šiřitelem byl předně Karel Sabina, jenž ani po návratu z vězení v sobě dosud neměl zcela dořešen vnitřní konflikt mezi svou původní revolučně romantickou koncepcí literatury prosazující cestu individuálního mesiášství geniálních jedinců a radikálně demokratickou představou literatury sloužící aktuálním potřebám společnosti. Myšlenkově byl Sabina spojen s Mladým Německem úsilím o román, který se zabývá otázkami politickými, sociálními, uměleckými, náboženskými i filozofickými, všímá si skutečného života a zdůrazňuje potřebu demokratizace vzdělanosti, věd a umění. V teoretické rovině se s problematikou novodobé prózy vyrovnal v pojednání *Slovo o románu vůbec a českém zvláště* (1858),[3] v němž vyložil své pojetí románu a jeho funkce v moderním písemnictví. „Román jest věrné zrcadlo vnějšího i duševního života, pročež celou ústrojností svou jest obrazem sociálních poměrů času, v němž děj se koná",[4] píše Sabina a připomíná, že je rovněž nutné zachovávat vysokou uměleckou úroveň. Hlavní rozdíl od vymyšleného románu minulých dob spočívá v tom, že „román našich dnů se zakládá na pravdě života".[5] Zdůrazněna je také koncepce "ducha časů" jako nositele vývoje a požadavek, aby každý román byl sociální. Na rozdíl od zmíněné statě *Demokratická literatura* formulované uprostřed revolučního dění však psal Sabina *Slovo o románu* už se zkušeností poražené revoluce. Vědom si toho, že původní program *Demokratické literatury* nebylo možné uskutečnit, přiklonil se více k duchovnu a idejím evolučního vývoje.[6] Avšak podobně jako mladoněmečtí spisovatelé nedokázali ve svých dílech naplnit své teoretické postuláty, ani Sabina neměl dost tvůrčí síly - a vlastně ani pevné domácí literární zázemí - aby mohl cele realizvoat vyřčené ideje v uměleckém činu. Svou teorii směřující k jakémusi smíšení realistické metody a idealismu se však pokoušel uplatnit v románech ze 60. a 70. let. První pokus o český sociální román vyšel v roce 1863 pod titulem *Na poušti*.[7] Sabina v něm chtěl podat souhrnný obraz české společnosti po roce 1848. Přímý vliv Gutzkowova románu *Rytíři ducha* je nesporný, a to nejen v tématu usilování členů tajného bratrstva o humanitní ideál, ale i v mozaikovité kompozici. Sabina rovněž přistupuje k látce se sociálně kritickou tendencí a s cílem poučit čtenáře a podílet se tak na nápravě společnosti. Ale na rozdíl od mladoněmeckého estetického požadavku antihistorismu, z něhož vyplýval i Gutzkowův a historický

přístup k literárnímu zpracování skutečnosti, byl si Sabina vědom historických souvislostí, tradice a specifičnosti české národní situace.

Nejblíže se skutečnosti Sabina přiblížil v žánru obrazů ze života, rovněž rozšířeném v literatuře mladoněmecké, který se ale mohl v době, kdy Sabina tuto formu zvolil pro knihu *Oživené hroby* (1870), opřít i o domácí tradici, předně v díle K. H. Máchy a B. Němcové. S románem skutečnosti sdílely obrazy společenský kriticismus a oslabení románového syžetu.[8] Sociální román, který do naší literatury uvedl právě Sabina, rozvíjela už realistickou metodou zobrazení mladší generace družiny májové, především Gustav Pfleger-Moravský a Karolína Světlá. České úsilí o „sociální", později realistický román bylo zcela v souladu se směřováním novodobé evropské literatury a svědčilo o překonávání opožděného vývoje českého písemnictví a určité provinčnosti, do níž česká literatura upadala v knížkách autorů izolovaných skořápkou vlastenčení a neustále rozmělňujících ideály prvního obrozenského období. Vznikala i díla, která nejen byla na úrovni evropského literárního kontextu, ale podílela se i na jeho utváření, neboť do něho vnášela specifické rysy reflexe dobové zkušenosti českého člověka žijícího v Rakousko-Uhersku.

Vztahy mezi Mladým Německem a českou literaturou nepopírá žádný z literárních historiků. Různí se však názory v jejich hodnocení. Jan Máchal[9] na počátku století jednoznačně konstatuje vliv pokrokových liberálně demokratických idejí Mladého Německa na určitý proud české literatury, konkrétně na Karla Sabinu. Arne Novák[10] nazývající autory Mladého Německa tendenčními realisty spatřuje jejich nejsilnější působení na český román v oblasti látkové a „technické", zatímco Jan Jakubec[11] naopak zdůrazňuje rozdílnost mezi averzí Mladého Německa ke starším literárním směrům a autoritám a českým smyslem pro tradici a kontinuitu české literatury. Jan Thon[12] upozorňuje na Sabinovu snahu dopracovat se ve smyslu mladoněmecké kritiky k reálnější základně ve výpravné próze a sleduje zvláště ideové a politické odezvy Mladého Německa v Sabinově tvorbě. Rovněž Růžena Grebeníčková[13] a Karel Kosík[14] si všímají politické a ideové orientace českých radikálních demokratů v publicistice a v jejich myšlení o literatuře. V této souvislosti se zmiňují o zásadách mladoněmecké filozofie a kulturní politiky. Miloš Pohorský[15] připomíná poučení, které autoři okruhu májového získali ze znalosti polemik, filozofických sebereflexí, estetických programů a literární tvorby autorů Mladého Německa. V současné kulturní a historické situaci považuji za aktuální úkol historiků umění - a tedy i literatury - pokusit se odhalit a objektivně zhodnotit kořeny a kořínky, které v historickém vývoji prorůstají kulturou středoevropských zemí. Vymezený čas mi však nedovoluje rozvinout téma v šíři, v jaké by si zasloužilo. Prosím tedy, aby moje vystoupení bylo přijato jako upozornění na téma, které dosud nebylo v žádoucí úplnosti probádáno a zpracováno.

POZNÁMKY

1 Srov. Miloš Pohorský, *Portréty a problémy*, Praha 1974, s. 58-59.

2 Teorii románu „nebeneinander" vyložil K. Gutzkow v předlmuvě k prvnímu vydání *Die Ritter vom Geiste* v roce 1850 a vrátil se k ní ještě v předmluvě ke třetímu vydání v roce 1854.

3 *Slovo o románu vůbec a českém zvláště* vycházelo v celém VIII. ročníku *Lumíra* roku 1858, v celkem 26 pokračováních.

4-5 Citováno podle Karel Sabina, *O literatuře*, Praha 1953, s. 94, 96.

6 O české literatuře 18. a 19. století pojednal K. Sabina ve stati *Novelistika a romanopisectví české doby novější*, v níž aplikoval jednak měřítko národní a historické, jednak literárně kritické. *Kritická příloha k Národním listům*, říjen-prosinec 1864.

7 Román *Na poušti* začal vycházet v Sojkově radikálním časopise *Jasoň* pod názvem *Synové světla* v roce 1859. Nebyl však dokončen a vydána byla jeho druhá verze.

8 Knihu *Oživené hroby* interpretují např. Jaroslava Janáčková (*Stoletou alejí*, Praha 1985, s. 126-35), dále Vladimír Macura (*Rozumět literatuře*, Praha 1986, s. 113-21) a z hlediska typologie románu Daniela Hodrová, *Hledání románu*, Praha 1989, s. 163-5.

9 Jan Máchal, *O českém románu novodobém*, Praha 1902.

10 Arne Novák - J. V. Novák, *Přehledné dějiny literatury české*, Praha 1922.

11 Jan Jakubec, *Dějiny české literatury* II, Praha 1934.

12 Jan Thon, *O Karlu Sabinovi*, Praha 1947.

13 Růžena Grebeníčková, doslov in *Čeští radikální demokraté o literatuře*, Praha 1954.

14 Karel Kosík, předmluva in *Čeští radikální demokraté o literatuře*, Praha 1954.

15 Miloš Pohorský, viz pozn. 1.

WILLIAM RITTER, SLAVJANOFIL ZE ZÁPADU

Lenka Bydžovská

„Pan W. Ritter je vzácnou výjimkou mezi výtvarnými kritiky francouzskými: neuzavírá se cizině, naopak je jejím nejhorlivějším, fanatickým propagátorem mezi nedůvěřivými a soběstačnými krajany. Knihy o cizím umění jsou ve francouzské odborné literatuře nadmíru řídky a neznám téměř příkladu (vyjma R. de la Sizeranne), že by moderní kritik francouzský svoje teze nebo teorie dokládal jinými než domácími. Pan W. Ritter, který ovšem žije daleko více v cizině než uprostřed francouzského uměleckého snažení, je zato právě specialistou cizího a (zvláště z pařížského hlediska) 'východního' umění." [1] Tímto připomenutím uvedl Miloš Jiránek roku 1906 ve *Volných směrech* svou polemiku o povaze moderního českého umění, která znamenala definitivní konec jeho desetiletého přátelství s Ritterem. Přímým podnětem se stalo „ironické post scriptum" Ritterova odmítavého eseje o Munchovi v knize *Études d'Art étranger*, v němž označil snahy pražského Spolku výtvarných umělců Mánes, který v předchozím roce uspořádal Munchovu výstavu, za neupřímný snobismus a shánění se po modernosti, za jednoduchou cestu k nejnovější nemoci. Lze se ptát, proč Jiránek reagoval mezi všemi protimunchovskými výpady právě na Ritterův a proč považoval za nutné obhájit před ním co nejrazantněji, za cenu nezvratné osobní roztržky, [2] právo českých výtvarníků, aby „dýchali dnešní evropský vzduch a žili dnešními myšlenkami."

Aby se ozřejmil kontext, v němž se zmíněný spor odehrál, je třeba sledovat zrod, povahu a vývoj Ritterových vztahů k české kultuře. Rodák ze švýcarského Neuchâtelu (1867-1955) byl od raného mládí činný jako literát i jako hudební a výtvarný kritik, zajímající se jak o soudobé umění francouzské, tak německé. Obdivovatel Richarda Wagnera, za jehož hudbou jezdil do Bayreuthu, kam roku 1888 přivedl i svého přítele Péladana, hlásil se k novoromantickým náladám pařížských symbolistů a dekadentů. Koncem 80. let krátce studoval ve Vídni dějiny umění a u Brucknera nauku o harmonii. Při cestách po slovanském Balkáně a Rumunsku začal objevovat protipól ke zdánlivě vyžilé latinské civilizaci: spatřoval ho v rousseauovské vidině přirozeného, nezkaženého venkovského života. Během následujícího pařížského pobytu prožíval vnitřní zápas mezi západním „déraciné" a východomilcem, který hledá ideální zemi. Pociťoval protiklad mezi dekadentním uměním konce století a „zdravým" lidovým uměním. Cesty na Balkán chápe jako „koupele síly", při nichž unikne může civilizace, dekadentní a překořeněné, a omládne o několik století. [3] V letech 1893-1897 žije ve Vídni, přispívá do francouzské revue *Gazette des Beaux-Arts*, do vídeňských *Graphische Künste* a dalších listů, s apologetickým zápalem pokračuje v prosazování novoidealistického, mýtotvorného díla Arnolda Böcklina, píše monografickou studii o Segantinim.

Roku 1895 se odhodlává ke druhé návštěvě Prahy: jeho první pobyt v říjnu 1889, kdy dorazil do Prahy s úmyslem studovat na německé univerzitě u švýcarského romanisty Cornu,

skončil fiaskem, protože již třetího dne Ritter prchl zpět do Vídně, vyděšen temným, tragickým, nepřátelským městem.[4] Nyní ho však Praha uchvacuje, opakovaně se k ní vrací, své dojmy ihned vyjadřuje literárně. V esejích *Récentes sensations de Prague* (Brusel 1895) a *Prague nocturne* (Gent 1896) pojímá Prahu jako město snů a melancholických vzpomínek, kde legenda má větší pravdivost než historie, jako pravé město pro romantika a mystika. Na rozdíl od Apollinaira, který o pár let později v achátech svatovítských zří zděšen své vlastní rysy, Ritter se kochá poutem mezi svou fyziognomií a tváří tajemného města s okultní minulostí: „Zdá se mi - mám-li upřímně přiznati tu marnivost - že se má hlava nejlépe srovnává s dekorací tohoto města. Obličeje, jako je můj, jsou krásné v Praze". Je jen přirozené, že se roku 1899 zúčastní článkem v *Lumíru* boje za starou Prahu.[5]

Ke zrodu Ritterova nadšení pro českou metropoli v roce 1895 přispěla Národopisná výstava, jež v jeho očích znamenala důležitou protiváhu k tragickému rázu Prahy. Evokovala mu bukolický obraz české vesnice, plné hudby a národních krojů. Slovanofil Ritter tehdy prohlásil, že Národopisnou výstavou si celá československá větev slovanského kmene uvědomila sebe samu a potvrdila svou jednotu před zrakem překvapené Evropy. Praha, kde se díky výstavě sloučila minulost s budoucností, působí jako gravitační střed příštího konání, toužení a snění. Životní obrodu symbolizuje v Ritterových představách postava krojovaného mladíka z populárního (ač nepříliš výtvarně zdařilého) Hynaisova plakátu: Ritter dokonce získal autorovu původní kresbu k této figuře, která měla za předlohu autentickou fotografii, a inspiroval se jí při fabulování románu *La fillette slovaque*, jehož první rukopisná verze vznikla již v červenci 1895.

Vedle Hynaise zaujala Ritterovu pozornost i tvorba Joži Úprky, s nímž si od poloviny 90. let dopisoval (osobně se poprvé setkali roku 1903). V *Récentes sensations de Prague* ocenil Ritter Myslbekova sousoší na Palackého mostě a Alšovy *České karty*. V únoru 1896 se díky Jaroslavu Vrchlickému seznámil při návštěvě pražské Akademie s Hynaisovým žákem Milošem Jiránkem, který ho pak průběžně zasvěcoval - v korespondenci i při osobních setkáních - do českých poměrů. Jeho prostřednictvím vstoupil do kontaktu se spolkem Mánes, o jehož vydavatelských počinech informoval roku 1897 v *La Plume*. Z Jiránkova popudu napsal roku 1898 pro *Volné směry* článek o Hynaisovi, který však nebyl uveřejněn: výhrady, které se při debatě v Mánesu ozvaly na adresu malíře i autora textu, se Jiránka dotkly do té míry, že se rozhodl vystoupit ze spolku a přerušit spojení s redakcí *Volných směrů*.[6] Záhy se vrátil zpět: roku 1899 časopis publikoval Ritterovu studii o Maroldovi a roku 1902 o Segantinim. Ritter se také do jisté míry podílel radami a doporučujícími dopisy na Jiránkově a Hofbauerově cestě do Paříže roku 1900 (i když hlavní vizitkou českých výtvarníků byla nová čísla *Volných směrů*) a na začátku roku 1904 pomohl zajistit Jiránkův krátký pobyt v Mnichově, věnovaný studiu grafických technik. V letech 1904-1905, kdy Ritter přechodně sídlil v Praze, mohl se často setkávat s Jiránkem, Hofbauerem a jejich přítelem Karlem Myslbekem, na jehož dílo upozornil nejprve v časopise *L'Art et les Artistes* a roku 1914 v italské revui *Emporium*.

V *Mercure de France* uveřejňoval občasné *Lettres tchèques* a své zprávy o českém umění umisťoval podle možností i v dalších evropských listech.

Ritterovy náhledy na umění však stále výrazněji poznamenával jeho vztah ke Slovácku a Slovensku, k oblasti, která pro mnohé české umělce a intelektuály přelomu století ztělesňovala „ztracený ráj". [7] Na rozdíl od většiny z nich nevnímal rostoucí rozpory tohoto kraje a považoval jej za ráj existující, v němž nacházel zhmotnění svých snů a ideálních představ. Od roku 1903, kdy poprvé navštívil na Jiránkovo pozvání Myjavu, nepřetržitě sílilo jeho nadšení „přežilým svědectvím antického světa slovanského", v němž se setkával s „nejčistším" uměním, které se ještě nemělo kdy zkazit, protože pevně tkví v půdě: jeho hlavní představitel, Joža Úprka, se mu zjevuje jako živý obraz Přemysla Oráče. [8] Je okouzlen Úprkovými následovníky - tvorbou autodidakta Cyrila Mandela, jeho synovce a „celou legií" dalších slováckých umělců. Ritter si nakonec postavil vysněnou Moravu proti Praze, akceptující západní novoty jako expresionismus nebo později kubismus, na něž on sám pohlížel s despektem. Dostal se na pozice téměř fanatického obhájce folkloristického konzervativismu v moravském umění, které s entuziasmem sobě vlastním propagoval nejen v Čechách, ale především v zahraničí. Ve své poslední poznámce na Ritterovu adresu Jiránek roku 1910 napsal: „Dnes mu stačí k obdivu již prostá odlišnost krojová nebo motivová. Žasnete místy nad reakčností hesel, jež hlásá tento kritik kdysi pokrokový, a divíte se, jak může tak mnohý časopis akceptovat v kronice články, jichž tendence se příčí tendenci hlavního listu. Ale p. Rittera lze těžko kontrolovati, pokud se drží ve své oblasti informátora o umění, které je ve Francii neznámou veličinou: kdyby zkusil jen jednou vyložiti své náhledy o současném umění francouzském, bylo by veta i po zdání autority, kterou si dosud uchoval". [9]

Označením Williama Rittera za „kritika kdysi pokrokového" sice zdůvodnil Jiránek svůj někdejší respekt k jeho názorům, ale zároveň vpojil do jeho charakteristiky pojem pokrokovosti, který byl Ritterovi vždy cizí. Švýcarský kritik rád stál v „minoritní opozici" a od mládí se zaujetím prosazoval umění opomíjené a utlačované, řídil se však při tom osobními dojmy a vztahy k autorům, nikoli principem modernosti. Nevěřil v existenci objektivních kritérií pro posuzování výtvarné hodnoty díla: „Nikdy nebyly a nebudou než dojmy a vlnivé klasifikace a tradice". [10] Jeho odborné stati se častokrát proměňovaly v subjektivní, deníkové záznamy, ovládané, jak sám poznamenával, „chtíčem deskripce". Před uměleckými díly, jež poznával, prožíval opojení a otřesy, které si při psaní revokoval na mnoha stranách, vědom si toho, že čtenář nebude mít patrně trpělivost celý text číst. Snadno vznětlivá povaha ho někdy vedla k unáhleným soudům, z nichž některé později odvolával. Poukazoval přitom na Ruskina: „Ruskin si mohl v různých dobách odporovati, kolikrát chtěl. Přesto neztratí ani za halíř vlivu... Protože víme, že byl navýsost poctivý". [11] V polemice s Mauclairem, kterou napsal Ritter v únoru a březnu 1905 v Praze a poté zařadil na úvod již zmíněné knihy *Études d'Art étranger*, odmítl konstituování jednotného vkusu, mezinárodní krásy, založené na absolutizaci francouzského stanoviska. Nesouhlasil s tvrzením, že pro pravé umění je námět vedlejší, a zdůrazňoval jeho váhu v mravním smyslu, podmiňujícím hierarchii v umělecké tvorbě:

„... horský řetěz hrdých myšlenek a idealistických pomyslů vládne úrodným rovinám, lesům a močálům, kde se vyvíjeli mistři krajiny a striktního realismu". Z tohoto hlediska zavrhuje Manetovo dílo jako „neodpustitelně nízké" a zachovává si velkou rezervovanost vůči impresionismu.

Études d'art étranger ukázaly naprosto zřetelně, že Ritterovy představy se zásadně rozcházejí s uměleckým vývojem, jímž tehdy procházela Jiránkova generace, nacházející určitou autoritu v Meier-Grafeově kritickém díle. Jiránek konstatoval, že Ritterovi je cizí „celé hnutí, na jehož počátku stojí Baudelaire a Manet a jež jde přes Degase a impresionisty k Rodinovi a mladým". [12] Ritter byl ještě po třiceti letech při vzpomínce na tuto kritiku rozhořčen: „Mně zase znelíbila se výtka, že ničeho nechápu z Baudelaira! Z Baudelaira, kterého učil jsem jej oceňovati! Bylo to příliš silné a překvapující, než abych byl odpovídal vůbec, byť i soukromým dopisem. Oč se ještě příti"? [13] Jiránek se však do konce svého života s Ritterem veřejně přel: protestoval proti jeho výpadům vůči modernismu a evropskému zaměření „pražských" výtvarníků a proti jeho tendenci sevřít české a moravské umění do regionálního ghetta. [14] Ritterova příliš vágní kritická metoda, postrádající smysl pro vztah detailu a celku, spojená se zjevnou utopičností jeho představ o úloze zdejšího umění, představovala pro Jiránka i nadále výzvu, přispívající k přesnější formulaci vlastních stanovisek.

POZNÁMKY

1 M. Jiránek, William Ritter, Études d'Art étranger, *Volné směry* 10, 1906, s. 195-96.

2 W. Ritter, Mládí Miloše Jiránka, v kat. výst. *Miloš Jiránek*, Topičův salon, Praha 1946, s. 12-27.

3 Tyto pocity zachytil Ritter v črtě *Mes Pâques d'enfant* (1893) a v knize *Second voyage au Monténégro* (1895). Podrobné informace o Ritterově literární činnosti přináší F. Žákavec, *William Ritter*, Bratislava 1925.

4 Dojmy z první pražské návštěvy připomněl Ritter v *Mes vieux châles*, 1894-95 (viz pozn. 3).

5 W. Ritter, Z lásky ku Praze, *Lumír* 28, 1899-1900, s. 5-6.

6 AMP, fond SVU Mánes, dopis M. Jiránka redakci *Volných směrů* z 18.5. 1898.

7 Odbornou literaturu k tomuto tématu uvádím v příspěvku K mýtu Moravského Slovácka na přelomu století, v *Historická Olomouc a její současné problémy* VI, Olomouc 1987, s. 279-90.

8 Své nadšení Moravou projevoval Ritter v celé řadě článků. Shrnutí podal v knize *La passion de l'art en Moravie*, Bibliothèque universelle et Revue suisse, 1912.

9 M. Jiránek, Apollon. *Volné směry* 14, 1910, s. 180-81.

10 K tomuto názoru dospěl Ritter již v monografii věnované Edmondu de Pury (1894).

11 W. Ritter, Études d'Art étranger, *Mercure de France*, 1906.

12 Viz pozn. 1.

13 Viz pozn. 2.

14 Ritterovo slovanofilství bylo ve své době jevem sice okrajovým, nikoli však zcela ojedinělým. Lze připomenout Muchovu *Slovanskou epopej*, vznikající za podpory slovanofila Charlese Crana, nebo z mladší generace tzv. Mayer-klub a časopis *Život a mythus*, vydávaný roku 1914 v Umělecké besedě. Není asi náhodou, že Ritterovu monografii napsal „nejzápadnější Slovan" František Žákavec. Ritter se v následujících desetiletích vracel k českému, moravskému i slovenskému umění, z něhož si vybíral tradicionalistické a národopisné projevy (Švabinský, Úprka, Duša, Benka, Ondrúšek, Vortuba apod.). Z obzoru aktuálního výtvarného dění zmizel (viz Muzikova ironická poznámka o „jakémsi W. Ritterovi" v *Musaionu* 1929-30, s. 168), nicméně jistého zadostiučinění se mu dostalo v Le Corbusierově autobiografické vzpomínce (*Musaion* 1929-30, s. 249-50): „Nevěřil ani v Cézanna, tím méně pak v Picassa, ale to nás na žádný pád nerozdvojovalo. Byl sama moudrost: jeho srdce nacházelo se v neustálém stavu transu před fenoménem přírody a boji, jež musí každý člověk sváděti".

ZAMYŠLENÍ NAD ČESKO-EVROPSKÝMI STUDIJNÍMI A VĚDECKÝMI VZTAHY V DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ (diskusní příspěvek)

Jiří Pešek

Naše sympozium spíše než o vztahu Čech a Evropy uvažuje o vztahu Čechů a Němců, o místě Čech a Čechů v Rakousko-Uhersku a zejména o problémech české identity. Chtěl bych však přece obrátit pozornost k širší evropské platformě. Pokládám za nutné připomenout zde otázku studijních a vědeckých kontaktů obyvatel České kotliny se světem za hranicí naší říše. Vedou mne k tomu dva důvody. Zaprvé víme dosud jen velice málo o tom, zda a kdo z české akademické mládeže studoval před rokem 1900 v zahraničí a zda v té době někdo ze světa studoval naopak na pražských vysokých školách. Jen málo víme o postgraduálních stážích adeptů vědy na zahraničních ústavech stejně jako o přímé vědecké spolupráci jednotlivců i institucí. Buď tedy byla našimi badateli věnována této problematice nedostatečná pozornost nebo byly evropské kontakty zanedbatelné.

Druhý důvod, který mne vede k takovému tázání, vychází ze srovnání české a polské situace oné doby. Poláci měli v rakouském záboru - v Haliči - dvě prosperující univerzity: ve Lvově a v Krakově, v hojném počtu studovali ve Vídni, v ruském záboru byli sto bojkotovat rusifikovanou univerzitu ve Varšavě a kompensovat si to bezmála masovým studiem v Petrohradě, Moskvě či Kyjevě stejně jako studovat na učilištích v Berlíně, Lipsku a řadě dalších německých vysokoškolských měst. Samostatnou kapitolu tvoří polská studia v Paříži, dějiny školy v Batignolles, Poláky najdeme na řadě dalších francouzských vysokých škol humanitního i technického směru stejně jako na technických nebo zemědělských školách v Británii. Proti stovkám a snad tisícům polských studentů a stážistů nacházíme v desetiletích před rokem 1900 za hranicemi rakouskouherské říše jen desítky, snad dohromady stovky Čechů.

Proč stojí proti polskému úsilí o evropskost takový nezájem Čechů? Proč většině intelektuálů z krajin kol Řípu se rozkládajících stačila kvalifikace pouze na předlitavských učilištích? Byla to pouze otázka platnosti, resp. nutnosti nostrifikace zahraničních diplomů? A nebo bylo v Čechách o tolik méně nadací a kontaktů na zahraniční stipendia než v chudém rozděleném Polsku? Hrála tu klíčovou roli malá početnost českých kolonií v kulturních centrech Evropy nebo nedostatečná národně-osvětová uvědomělost české velkostatkářské šlechty, důstojnictva a byrokracie? To jsou otázky, na které jsme ještě nezačali hledat odpověď.

Poláky jistě v některých generacích hnaly za hranice přímé i nepřímé důsledky porážek poslkých povstání. Situace v Čechách byla daleko klidnější. V zahraničí ale přece nalézáme i početné stážisty a studenty z politicky relativně dobře situované a klidné, od 60. let

autonomní Haliče... S nadacemi na zahraniční pobyty to v Čechách nebylo slavné. Podpory Svatoboru dostávali jen literáti, a to ještě nevelké. A tak do zahraničí putovali - na vlastní útratu - převážně jen umělci: výtvarnická kolonie v Mnichově byla až do 90. let snad nejvýznamnějším ostrůvkem studujících Čechů v zahraničí.

V oblasti vědy víme především o krátkodobých stážích části budoucích docentů university. Nevelké studijní kontakty i vědomí adeptů vědy, že k vysokoškolské karieře není podmínkou rozsáhlejší zahraniční praxe, nesly sebou i poměrně malý počet publikačních účastí českých vědců v zahraničí a ovšem i omezený přímý kontakt řady oborů s aktuálním evropským děním. Dokládá to např. repertoár disertací obou pražských universit. Práce a konexe evropských osobností typu Jaroslava Golla byly - ač jsme na ně spokojeně hrdi - spíše výjimkou. Problém respektování české vědy a jejích, mnohdy skvělých výsledků v zahraničí nemohly přitom řešit ani v Čechách vydávané jinojazyčné publikace, protože ty - jak na počátku 20. století upozorňoval tajemník II. třídy ČAVU Reimann - nebyly v zahraničí čteny a užívány. Zahraniční vědci - a to i polští - přitom do Prahy přijížděli badat jen výjimečně, stejně jako se tu před rokem 1900 zahraniční student objevil jen shodou okolností. I když tato uzavřenost doléhala především jazykově na českou vědu, obávám se, že postavení českoněmecké vědecké obce nebylo o mnoho lepší, i když pražská německá universita byla aspoň jednou z přestupních stanic mladých talentovaných německých vědců na cestě k definitivní profesorské katedře. Katalogy obou pražských universit vypovídají ovšem koncem století poměrně shodně o nezájmu zahraniční mládeže o Prahu.

Úvahy o možných důvodech takové uzavřenosti resp. jednostranné orientace na Vídeň vedou i mne zpět ke zde častěji diskutované otázce národní identity. Soudím, že Češi, ale možná i čeští Němci druhé poloviny 19. století identifikovali sama sebe především jako občany Rakousko-Uherska a jejich studijně vědecký obzor byl vytýčen horizontem předlitavských učiilišť. Kulturní a do jisté míry též politické zraky hleděly sice na východ i západ přes říšskou hranici, pole sebeuplatnění i resonanční prostor akademického a vědeckého působení byl však zdejší inteligencí situován do rakousko-uherského rámce, především na osu Praha - Vídeň. Mám za to, že nalezení důvodu této uzavřenosti a ovšem i zdrojů a cest jejího překonávání v průběhu první poloviny 20. století patří mezi aktuální otázky doby dnešní.

KONCE IDEJE ČESKÉ NÁRODNÍ HUDBY

Marta Ottlová - Milan Pospíšil

Začněme dobovým svědectvím: „Bůh v poušti stvořil oasu a křišťálovou sluj / a Čech má furiantství své, tam hodil kámen svůj."

Touto metaforou z elegie *Za Antonínem Dvořákem* [1] vyjádřil v roce jeho úmrtí 1904 Jaroslav Vrchlický svůj názor na postoj, který pražská univerzitní muzikologie zaujala k tvůrčímu odkazu Dvořákovu a posléze - lze říci přesně v duchu této metafory - vyhrotila v tzv. dvořákovských bojích v letech 1911-15. Až do období těchto bojů o Dvořáka (nebo proti němu - již samotné předložky v pojmenování tu vypovídají o postoji účastníků i pozdějších interpretů) můžeme datovat konce té ideje české národní hudby, jak se zformulovala v prosmetanovském táboře v polemikách let osmdesátých minulého století. Vzhledem k prestižnímu postavení nedotknutelné autority, které u většiny českých hudebních vědců stále zaujímá hlavní protagonista dvořákovských bojů, Zdeněk Nejedlý, [2] nemůže překvapit, že novější poválečná literatura - s čestnou výjimkou třetího vydání dvořákovské monografie od Otakara Šourka v padesátých letech - kolem této problematiky obcházela velmi opatrně a při jejím výkladu se uchylovala k polopravdám. Připouští se jistá netolerantnost a úzké estetické hledisko uplatňované vůči Dvořákovi ze strany Nejedlého, která tu údajně přistoupila na úroveň argumentace strany protivné.[3] Nicméně vyhrocená stanoviska protidvořákovská z této doby vrhají stále stín na historické uchopení období konstituování novodobé české hudby, i třeba v podobě negativní závislosti.

Tak jako osobnost Zdeňka Nejedlého, tak i období dvořákovských polemik pochopitelně nelze v úplnosti vyložit z pozice jednoho oboru. Přesto hledisko muzikologické může v těchto sporech, které se zdají jak co do extenzity, tak co do problematiky neproniknutelné, pomoci nasvětlit jejich podstatu tím spíše, že zjevně i zájmy kulturně politické se tu zašťiťovaly argumentací hudebně historickou a kompozičně technickou.

Konstatovali jsme už, že dvořákovské spory jistým způsobem navazují na polemiky o Smetanovi a českém wagnerismu 70. let 19. století [4] a v mnoha směrech využívají argumentů a soudů, které tehdy formuloval především estetik Otakar Hostinský. Pod praporem jeho ideje národní hudby a pokroku vystupuje Nejedlého tábor (či jak se sám též nazval: Hostinského škola) sdružený kolem časopisu Smetana proti Dvořákovi ve jménu „spravedlnosti v celé orientaci české hudby", jak napsal Vladimír Helfert ještě v roce 1934, [5] kdy svůj předválečný postoj k Dvořákovi už počínal revidovat. S Hostinským sdílejí především názor, že spor o zásadní orientaci české hudby, který vidí a vyhrocují jako alternativu pokrokového Smetanova nebo konzervativního Dvořákova směru, je možno a nutno rozhodnout vědecky. Hostin-

ského stanoviska, vycházející v 70. letech do značné míry z estetických kategorií německé hudební kritiky, která on sám neustále empiricky korigoval, se v jejich argumentaci promítají ve strnulé, zeschematizované podobě. Z jeho ideje české národní hudby, podle níž tvůrci jejích dějin musí s dějinnou nevyhnutelností sledovat jedinou možnou pokrokovou linii v níž překonávají stádium nižší a která je dána jeho pojetím tzv. pokrokových žánrů, hudebního dramatu a symfonické básně (ale kterou Hostinský sám relativizoval tím, že se do ní snažil - často a s námahou - integrovat rozmanitost a bohatství současné živé hudby), [6] tedy z Hostinského ideje národní hudby se pro Nejedlého tábor stává argument pokroku nekompromisním a univerzálním měřítkem. Neboť v jejich pojetí jedině pokrokové činy na poli kompozice dané měřítky vytčené vývojové linie opravňují skladatele ke vstupu do dějin národní hudby, přičemž dílo samo se redukuje pouze na příklad pro budoucnost.

A hledisko budoucnosti tu určuje nutnost rozsoudit spor. Metafora, kterou již v roce 1905 užil skladatel a spisovatel Ludvík Lošťák pro Hostinského následovníka Václava Vladimíra Zeleného, že totiž jeho mozek „byl kolem dokola ohraničen pravítkem pokrokového mistra Otakara“, [7] trefně vystihuje podstatu i v našem případě. Zatímco Hostinský postihuje rozmanitost koexistujících vývojových tendencí alespoň tím, že vedle hlediska jediné pokrokové vývojové linie uplatňuje též kategorie kvality a opravdovosti vcítění, které opravňují k existenci v celku národní hudby i tzv. konzervativní díla, [8] musí Nejedlý a někteří jeho stoupenci, aby zahrnuli Dvořákovo dílo do celku národní hudby, ahistoricky a spekulativně konstruovat linii vývoje, v níž Dvořáka jako skladatele, který podle nich je charakteristický tím, že píše v tzv. starých nebo též klasických formách, staví coby tvůrce předsmetanovského, dokonce předbeethovenovského období, kdy „Dvořák ex post dodává, co chybělo před Smetanou“. [9]

Musíme říci, že toto byla varianta dějinné konstrukce, v níž Dvořák dopadl ještě dobře, protože se objevil vřazen do celku české národní hudby. Předchází také období, než tzv. dvořákovské boje zcela poklesly na úroveň novinářských polemik a vynášení konečných verdiktů. „Mne Dvořák nezajímá“, napsal posléze v roce 1913 Zdeněk Nejedlý. „Pro mne jest to odbytá mrtvá kapitola z české hudby, kde pro ducha bádavého (...) není mnoho co dělati. Pro mne Dvořák jest arci co Mendelssohn, ovšem ve zmenšeném českém vydání... a znalost historie mne dostatečně poučuje o osudu zjevů Mendelssohnovského typu... Patří do minulosti, ale nutno sečkati, až doba na něm stráví, čeho jest třeba...“. [10] Tak jako u již charakterizované absolutizace měřítka pokroku, tak také zde se stkáváme s odvoláním na soud a nevyhnutelný chod dějin, které je s ideou pokroku v tomto pojetí dějin nedílně spjato a které se objevuje od konce 60. let 19. století už také i v české hudební kritice. Narážka na Mendelssohna pak poukazuje k dalšímu topos kritiky v 19. století v tomto kontextu, novost a originalita, které s předchozím úzce souvisí. Do sporu o orientaci české národní hudby tu ve funkci vědeckého důkazu vstupují argumenty originality a tedy i eklektismu, které spolurozhodují o autorově zařazení v národních dějinách. Dvořák byl jako skladatel ohodnocen z tohoto hlediska estetikem a skladatelem Otakarem Zichem. [11] A stejně jako už dříve u Mendelssohna v německé

hudbě pod vlivem Wagnerových soudů, tak také u Dvořáka na základě „důkazů" o jeho eklektismu, protože tedy nepřinesl nic nového, byl učiněn závěr, že nemá co říci ve vývoji české hudby. „A za cenu této pravdy musíme se před budoucností zříci i hudební osobnosti tak markantní...", zní jeden z typických výroků. [12]

Nejedlého tábor podepíral svá stanoviska argumenty, které fundoval z kompozičně technických hledisek. A právě tato hlediska ho nejvíce zrazují v očích protivníků, tvořených z velké části praktickými hudebníky a skladateli. Ústředním kritériem pro pokrok se stalo hledisko tzv. novátorské formy, avšak třeba její konkrétní rozbor na příkladu Smetanovy *Prodané nevěsty* z pera Zdeňka Nejedlého, [13] ulpívající na vyhledávání a pojmenovávání melodických úryvků coby příznačných motivů, podrobil skladatel Ladislav Vycpálek na počátku sporů o Dvořáka z odborného hlediska tak zdrcující oprávněné kritice (včetně poukazů na neznalosti harmonie), [14] že Nejedlý už v podstatě nikdy žádný problém přímo na konkrétní hudbě neukazoval. Důkazy o Dvořákově eklektismu, jež Otakar Zich podává jako exaktní zdůvodnění jeho bezvýznamnosti pro dějiny české národní hudby, spočívají ve vyhledávání reminiscencí na jednotlivé prvky, obraty či stylizace obsažené v dílech jiných autorů: tam, kde Zich slyší u Dvořáka český ráz, nalézá pak vždy reminiscenci na Smetanu. Zich tu dovedl ad absurdum přístup k hudebnímu dílu, který se v české kritice výrazně prosadil v 60. letech 19. století, ve vztahu ke zvýšené aktivitě na poli české národní opery, dané otevřením stálé české scény a očekáváním původní české tvorby. V souvislosti s myšlenkou, že v situaci národnostní partikularizace v Evropě pojímané jako soutěž mezi národy, se lze podílet na celku evropského umění jedině tím odlišným, co tvoří národní ráz hudby, se vystupňovala snaha kategoricky určit a vyposlouchat v díle to, co je závislé na cizím vzoru a odlišit od částí znějících kritice česky. Na základě dnes často těžko rekonstruovatelných asociací byla díla rozatomizovávána na cizí a individuální, originální části. [15] Tento model originality vedl v Nejedlého táboře k pohledu na Dvořákovu hudbu jako na nesourodou směs cizích vlivů, jež je jako taková teprve vědecky odhalena. „Svět nekontroloval, odkud Dvořák svůj majetek bral, on pokládal vše za jeho vlastní vynález a proto mu přisuzoval takovou originalitu", [16] napsal třeba Josef Bartoš. Jestliže se podíváme na pojetí originality strany prodvořákovské, která je v literatuře odbývána konstatováním, že šlo o „publicisty dosti eklektické ražby" s argumenty spíše emocionálními, [17] zjistíme, že právě v této publicistice se objevuje hledisko originality nepochybně soudobější nežli v kruzích univerzitních v případě Dvořákově. „Podobnost několika prvků na váhu nepadá, protože záleží na stavbě celé komposice... Vyskytne-li se místo jinému podobné, není proti němu námitek, jestliže bylo z dřívějšího obsahu vyvozeno", polemizoval se Zichem hudební pedagog a skladatel Antonín Srba. [18] Ostatně blízké stanovisko se najde i u samotného Nejedlého ve studii o Mahlerovi, ovšem s výhradou, že pozitivně zhodnotit kulturní majetek minulosti, jak Nejedlý říká, může jen geniální osobnost, [19] a tou v jeho očích tehdy Dvořák nebyl.

Dostáváme se tu ke skutečnosti, kterou náš výklad mohl jen naznačit: jako argumenty pro vědecké rozsouzení údajného sporu o budoucí správnou orientaci české národní hudby,

které protidvořákovský tábor považoval za nutné v „zájmu spravedlnosti" se objevují stereotypní soudy, jejichž kořen lze nalézt v kritických reflexích ze 60. a 70. let a zejména pak u Otakara Hostinského. Tyto soudy se tu již odpoutávají od skutečnosti, o níž původně vypovídaly, i od kontextu Hostinského ideje české národní hudby a jsou jako rekvizity s příslušným hodnotícím znaménkem dosazovány do předem konstruované jediné správné linie vývoje české národní hudby, která krouží kolem dosti vágního komplexu představ smetanovství, jež začíná ztělesňovat Hostinského měřítko pokroku.

To vysvětluje i vehemenci protidvořákovského vystoupení, kterou Nejedlého tábor motivoval světovými úspěchy Dvořákova díla, v jehož živém příkladu viděl nebezpečí pro vyzařování Smetanova odkazu, možnost jeho zastínění. Konstrukci protikladu úspěšného, ač konzervativního Dvořáka k trpícímu pokrokovému géniu Smetanovi dosazují zpětně i do doby, kdy Hostinský formuloval svou ideu české národní hudby jinak - stavěl ji na Smetanově vztahu k tzv. pokrokovým proudům evropským, které mu zosobňoval zejména Wagner. [20] „V době, kdy v jabkenické myslivně vrcholila tragédia Smetanova, naplněná nadlidským zápasem tohoto nešťastného génia s osudem, tehdy začala vyrůstat světová sláva Dvořákova do netušených rozměrů", parafrázoval Vladimír Helfert ještě v roce 1934 [21] výrok z Nejedlého *Dějin české hudby* (1903).

Již v úvodu jsme konstatovali, že stanoviska formulovaná zejména v protidvořákovském táboře vykonávají stále velký vliv na historické uchopení tohoto období vývoje české hudby tím, že do značné míry spoluurčují stereotypní okruh otázek, které si muzikologie klade. Víra ve slovo, zprostředkovávající hudbu, která též patří mezi topoi 19. století a kterou sdílel Nejedlého tábor s Hostinským, se tu naplnila měrou vrchovatou. Pro české dvořákovské bádání stále tak do jisté míry platí slova Antonína Srby z období bojů, totiž „pak vysloveno bude o Dvořákovi, co cítíme při poslechu..., až dostane se mu historika nezmateného theoriemi Hostinského a úsudky Nejedlého". [22] Vrátíme-li se na počátek našich úvah, můžeme s trochou nadsázky říci, že pak dojde jako na samostatný tvůrčí čin nejen na Dvořákovu hudbu samu, ale i na to, co v době dvořákovských bojů znamenala pro své stoupence, představující už nejen českou hudební veřejnost. Zjistíme, že stále frekventovaný obraz Dvořáka jako umělce naivního, radostného a pozemského se tu nevázal ani tak k problematice skladebné nebo tvůrčího typu, jak muzikologie od doby dvořákovských bojů dokazuje nebo naopak vyvrací, ale že byl v této době skrze své dílo viděn jako tvůrce pozitivního protipólu ke světu „síly, rozumu, reflexe a smutku tvůrčího, útěku ze světa reality", jako protiklad k „světu chorobnému a slabému". [23] Pak také pochopíme, co pro svoudobu znamenala ona metafora českého básníka, přirovnávající Dvořákovo dílo k oase v poušti a křišťálové sluji Bohem stvořené.

POZNÁMKY

1 *Zvon* IV, 1904, s. 449.

2 Srov. např. *Hudební věda* I (ed. V. Lébl a I. Poledňák), Praha 1988, kap. Zdeněk Nejedlý, s. 172-82.

3 M.K. Černý, Antonín Dvořák ve světle české muzikologie, *Hudební věda* III, 1966, s. 396-414, zvl. 401-405.

4 K tomu blíže viz M. Ottlová - M. Pospíšil, K motivům českého wagnerismu a anti-wagnerismu, v *Povědomí tradice v novodobé české kultuře*, Praha 1988, s. 137-54.

5 V. Helfert, Smetana a Dvořák, v *O Smetanovi. Soubor statí a článků*, Praha 1950, s. 106-11, cit s. 107.

6 Poučný je v tomto směru jeho závěr v přednášce *Česká hudba 1864-1904* (tiskem Praha 1909), jejž možno považovat za zárodek pozdější Helfertovy koncepce, jak ji formuloval v *České moderní hudbě* (Praha 1937).

7 L. Lošťák, *Chromatické hromobití* V, Praha b.r., s. 10.

8 Názorně viz pozdní přednášku cit. v pozn. 6.

9 Z. Nejedlý, *Zdenko Fibich, zakladatel scénického melodramu*, Praha 1901, s. 173.

10 Z. Nejedlý, Boj proti Ant. Dvořákovi, *Smetana* III, 3. ledna 1913, s. 105-6, Cit. s. 106.

11 O. Zich, Dvořákův význam umělecký. zvláštní otisk z *Hudebního sborníku* I, Praha b.r. (1913).

12 J. Bartoš, *Antonín Dvořák*, Praha 1913, s. 427.

13 Z. Nejedlý, O hudbě Prodané nevěsty, v: K. Sabina, *Prodaná Nevěsta. Text k zpěvohře Bedřicha Smetany* (ed. Z. Nejedlý), Praha 1908, s. 101-63.

14 L. Vycpálek, Prof. Zd. Nejedlý a Prodaná nevěsta, *Hudební revue* IV, 1911, č. 6, s. 313-19.

15 Srov. M. Ottlová - M. Pospíšil, K otázce českosti v hudbě 19. století, *Opus musicum* XI, 1979, s. 101-103.

16 J. Bartoš (cit. v pozn. 12), s. 17. Též srov. Z. Nejedlý, *Dějiny české hudby*, Praha b.r. (1903), s. 229.

17 *Československá vlastivěda*, díl IX, Umění, Svazek 3, Hudba. Praha 1971, s. 243.

18 A. Srba, *Boj proti Dvořákovi*, Praha 1914, s. 34.

19 Z. Nejedlý, *Gustav Mahler*, Praha 1958, s. 87.

20 Srov. studii cit. v pozn. 4.

21 V. Helfert (cit. v pozn. 5), s. 107.

22 A. Srba (cit. v pozn. 18), s. 71.

23 Z dobových kritik jsme vybrali typické citáty z: K. Hoffmeister, Antonín Dvořák ve skladbě symfonické, *Dalibor* XIII, 1901, s. 273-75.

UDATNÝ NÁROD HOLUBIČÍCH POVAH

Jiří Rak

„Tak dokonána jest ve čtyřech nedělích ve vlasti naší veliká revoluce, která národu po více než 200 let nanejvýš utlačeném, zadržená práva jeho ouplně vrátila. A ten převrat stal se - čehož příkladu není v historii člověčenstva - netoliko bez prolití jediné krůpěje krve, nýbrž, jak se kdosi trefně vyjádřil, bez roztlučení jediného okna. Jiní národové dobývali sobě mnohem menších svobod, než jakých my dosáhli, krvavým násilím, a u nás k tomu stačila *pevně vyslovená vůle národu.*"

Tato slova, která by jen s malými stylistickými úpravami mohla bez problému vyjít třeba v *Lidových novinách* počátkem letošního ledna, napsal Jakub Malý v článku *Naše nynější postavení* a otiskl je časopis *Poutník* slavného roku 1848. Stejně fascinováni klidným průběhem „jara národů" v Praze byli i další publicisté a co je důležité, vydávali jej za charakteristický projev české národní povahy. Něco podobného zdůrazňovali a rovněž uváděli do souvislostí s domácí tradicí žurnalisté nedávné „sametové revoluce". Ideál nenásilnosti je vůbec konstituující součástí našeho domácího autostereotypu, který - tak jak to s autostereotypy bývá - bere na sebe podobu idealizovaného a lichotivého obrazu sebe samých, předávaného většinou bez hlubšího přemýšlení z generace na generaci, mechanicky přejímaného, až posléze považovaného za ověřenou a jistou pravdu.

Jaké jsou ale jeho kořeny? Pro zoodpovězení této otázky se musíme vrátit až do první poloviny minulého století, do doby samých počátků českého národního hnutí, které právě tehdy začínalo formulovat své cíle, definovat samo sebe a vymezovat se vůči okolí. Právě v souvislosti s tímto procesem hledání vlastní identity byly položeny také základy k českému autostereotypu. K tomu je ovšem nutné připojit dvě poznámky.

Vzhledem k neutěšenému stavu, který vlastencům skýtal pohled na tehdejší neutěšený stav českého národa, hledala vznikající národní ideologie oporu především ve slavné minulosti. Ta byla kouzelným zrcadlem, v němž vlastenci viděli svůj národ v té podobě, v níž ho vidět chtěli, a proto také i tento autostereotyp byl dokládán hlavně historickými argumenty - otázka „jací jsme" se tak vlastně nepozorovaně měnila v otázku „jací jsme byli" a z ní pramenící imperativ „jací máme být". Z historické perspektivy se před českými vlastenci otevíralo určité dilema. Buď jsme národem husitů, národem božích bojovníků, před jejichž zbraněmi se třásla celá Evropa, anebo jsme národem holubičích povah, národem beránků, kteří se díky své vrozené mírumilovnosti stávají věčnou obětí číhajících vlků. Tedy orlové, nebo holubice. Tolik za prvé. A za druhé: Český obraz sebe samých nelze plně pochopit bez jeho negativu - vytvářel se současně s formováním portrétu nepřítele, kterým v tomto případě byl jednoznačně Němec. Oba stereotypy pak do sebe zapadají jako dvě čásit jedné skládanky.

V domácím historickém vědomí byla již od doby osvícenského historika Františka Martina Pelcla pěstována představa česko-německého antagonismu jako jedné ze základních idejí celých českých dějin: od konce 18. století můžeme tedy také sledovat postupné fixování stereotypní představy německého nepřítele, číhajícího za pohraničními hvozdy a nesledujícího jinou myšlenku, než konečné podmanění Čechů. Od žoldnéřů Oty Braniborského po bitvu na Moravském poli, přes německé křižáky v době husitských válek, soldatesku války třicetileté až k pruským armádám Fridricha Velikého je to stále stejný obraz nájezdníka a lupiče, krutého k bezbrannému obyvatelstvu, ale zbabělého v otevřeném boji. Těmito vlastnostmi jsou Němci vybaveni v Kollárově *Slávy dceři*, tento obraz upevnily v českém povědomí *Rukopis královédvorský* a *Rukopis zelenohorský* a množství dalších profilujících děl našeho obrození.

A v protikladu k Němcům se vytvářel obraz Čechů - pokojného národa, který netouží po ničem jiném než v míru vzdělávat svá pole a který své snažení obrací k ideálním cílům. Vědecké vyjádření tohoto pojetí nalezneme, jak známo, nejpřesněji vyjádřeno v díle Františka Palackého, jemuž slovanský živel reprezentuje humanitu a demokracii, a německý naopak ducha násilnického feudalismu. S tím, co bylo řečeno, úzce souvisí i představa o původnosti českého osídlení země, podle níž domácí, v Čechách usedlí Němci jsou chápáni jako potomci oněch odvěkých útočníků, jako cizorodý prvek, jemuž vrozená slovanská pohostinnost kdysi umožnila usadit se v zemi, ale který brzy zapomněl na své postavení hosta a usiluje o ovládnutí svých hostitelů.

Důkazem toho, že toto pojetí se stalo pevnou součástí českého myšlenkového světa a již v první polovině minulého století plnilo funkce skutečného stereotypu, může být právě publicistika revolučního roku 1848, kdy se na ideologii tohoto stereotypu odvolávaly všechny - i naprosto protichůdné - skupiny českého politického tábora. Když se tehdy svorně shodly české strany v odporu proti volbám českých zástupců do německého národního shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem, poukazovaly historickými reminiscencemi na nebezpečí, kteér by Čechům hrozilo z možného spojení s Německem. Často v těchto projevech zaznívalo i varování před podlehnutím zdánlivě demokratickým tónům německé propagandy, běžně užívaným argumentem byl například osud Polabských Slovanů, k nimž Němci také původně přicházeli pod vznešenou a humánní záminkou křesťanské mise, aby je posléze ovládli a zničili.

Součástí této publicistiky byly také poukazy na (dějinami údajně potvrzenou) českou kulturní a mravní vyspělost, která se nepotřebuje ničemu učit od Němců. My Slované, kteří jsme přece původně neznali ani šlechtu, ani feudální privilegi a kteří jsme žili v rovnosti a u lidí uctívali pouze věk a sílu ducha, se přece nemusíme učit demokracii od Němců a Maďarů, kteří k nám tyto nedemokratické zvyklosti násilím zavedli - v tomto smyslu argumentoval například Karel Havlíček Borovský.

Stejným směrem se ubírají názory Jana Erazima Vocela,odmítajícího z konzervativních pozic německou propagandu - v článku *Naše doba* z roku 1849 polemizoval s radikály

snícími o demokratickém Německu a spatřujícími v něm také vzor pro Čechy. Podle Vocela spočívá totiž hlavní rozdíl mezi Čechy a Němci v tom, že „síla národního pohybování Čechoslovanů spočívá více v posvátné velebnosti idey, v mravním přesvědčení o věčné absolutní ceně a spravedlnosti národního snažení nežli v převládě fyzické". Vocel ostatně již před rokem 1848 historickou argumentací upozorňoval na nebezpečí, kterým Čechům hrozí německá celní jednota, a ukazoval, že právě naše mírná povaha nám může zjednat značné obchodní výhody ve východních oblastech Evropy. „Též i Maďarům a Valachům vítanější budeme nežli Němci, neboť Čechoslovan jest vlídný a ochotný a jazyk svůj nikomu nevtírá." Právě český jazyk, „drahé to dědictví po slavných otcích", je tím prostředkem „jímž v sobě v míru a lásce obchodní cesty otvírati můžeme, kteréžto jiní národové obyčejně krvavým mečem sobě razejí".

Ale také opačný tábor - radikální demokracie - s oblibou operoval negativním obrazem Němce, takto ztělesnění feudalismu. Jedním příkladem za mnohé zde může být Emanuel Arnold a jeho *Děje husitů se zvláštním ohledem na Jana Žižku* (1848). Pro něho byli radikální táborité přímo inkarnací slovanských idejí svobody a demokracie, kteří vlastně již dávno před velkou francouzskou revolucí vztyčili hesla svobody, rovnosti a bratrství, a naopak konzervativní šlechta a měšťané to byli, kdo z obavy před revolučními změnami pomohli Němcům u Lipan mladou českou svobodu zardousit.

Jak vidno, způsob polemiky jak z tábora konzervativního, tak radikálního byl vpodstatě totožný - snaha zdiskreditovat v očích veřejnosti politického odpůrce nařčením, že svým jednáním nahrává (ne-li přímo napomáhá) odvěkému německému usilování o podrobení českého národa.

Tak tedy vyhlížela jedna stránka českého autostereotypu - s ní ovšem nemohl obrozující se národ vystačit. Vedle ní byl stejně horlivě pěstován i obraz Čecha hrdiny a válečníka, jehož vyjádřením byl třeba rytířský král Přemysl Otakar II. a pak především husité. Propojení obou linií spočívalo v myšlence, že Čech bojuje sice udatně, ale pouze na svou obranu, a nikdy na výboj nebo v touze po kořisti. Také tuto ideu můžeme v zárodečné podobě objevit u Františka Martina Pelcla a vůbec ve spisech z počátků národního obrození. Dejme však ještě jednou slovo Jakubovi Malému, totiž jeho populárnímu *Dějepisu národu českého* (1864), kde je tato myšlenka vyjádřena v klasické podobě. V úvodních řádcích malý charakterizuje původní slovanské obyvatele českých zemí jako „lid míru a pokoje milovný, orbou se zanášející, ale žádného pána nad sebou netrpící, tak že toho času žádný jiný národ nepožíval podobné svobody". V Malého pojetí šla dokonce u našich předků touha po míru tak daleko, že „raději poplatkem ukrocovali svých nepřátel, než by v boji prolévali krev lidskou". A potom důležitá pasáž: „Tato mírumilovnost však nic na újmu nebyla jejich statečnosti, aniž od slabosti jejich pocházela. Kdykoli přinuceni byli pro zachování samostatnosti své zbraně se chopiti, tuť udatnost jejich ku podivu bývala nepřátelům a k záhubě, a dějepis mnoho vypravuje o válečných skutcích, jež lid ten v rozličných vojnách s velikou slávou vyváděl."

Prakticky byly sice historické připomínky staročeské bojovnosti jen krátce využívány v oficiální protifrancouzské propagandě v době napoleonských válek, v teoretické rovině však byly všudypřítomné. Prolistujeme-li například vlastenecké zpěvníky, nalezenem v nich množství písní velebících českou udatnost, vyjadřujících touhu položit život v boji za vlast a oslavujících české vojenské ctnosti způsobem doslova groteskním. Tak třeba Václav Hanka dospěl ve svých *Českých dělostřelcích* až ke ztotožnění „Čech a dělo - jedno tělo."

„Zavzněte bubny, prapory zavějte, / válečné písně, bratří, zapějte! / Po staročesku buď zazpíváno, / po táboritsku buď bojováno!" - Tak zní například refrén písně *Sláva vlasti*, a jiné výtvory jdou ve své krvežíznivosti ještě dále, jako třeba Kalinova *Píseň husitská:* „Hr, na vraha! Hr, na vraha! / meče krví napojme, / sypmež na ně strach, / ustelme jim v prach. / Dravcům hojné plody nastrojme... "

Podobných příkladů lze uvést nepřeberné množství. V praktických politických projevech však - jak jsme viděli - převládalo spíše uspokojení nad nenásilnou formou našeho národního snažení. Jakkoli udatný národ, s odvoláním na svou mytickou holubičí povahu, těží v politické praxi ze své lojality. Nejinak tomu bylo již v době předbřeznové. Když se kupříkladu ve třicátých letech František Josef Sláma-Bojenický v memorandu ve propsěch českého školství odvolával na postoje českého národa v době protirevolučních válek s Francií, neoperoval naším válečným podílem či statečností českých vojáků, ale tím, že „když právě za let minulých závrať revoluční rozburácela vichřicí všechny národy kolem rozsáhlého spolku států rakouských, ba i když v některých ze států těchto duch vzpoury vyvolal známky nespokojenosti, ba i výstupy krvavé, nestály-li Čechy v tomto hrůzném obrazu tiše, spanile, klidně a šlechetně na způsob genia strážního po boku vznešeného panovníka svého v nezkalené věrnosti a oddanosti dětinné?"

Také v druhé polovině 19. století lze pozorovat stejnou oscilaci: záplava mečem se ohánějících halasných výroků - a v praxi důraz na vrozenou českou mírumilovnost. A to i potom, kdy kritická historická věda definitivně odmítla romantické představy o idyle českého dávnověku, o něž se autostereotyp opíral. V projevech táborových řečníků však dále rachotily husitské vozy a národ byl přesvědčován o své udatnosti - není divu, že u vnímavějších duchů budil tento rozpor hořký posměšek, jak jej asi nejpregnantněji vyjádřil ve své grotesce *Boží bojovníci* básník Josef Svatopluk Machar.

Změnu přináší vlastně až praktická politika T. G. Masaryka během první světové války, kdy filosof zakládající své řešení české otázky právě na humanitě dokázal, že se tato humanita nekryje se slabostí. Takový postoj Masaryk ostatně prokazoval i jako prezident samostatné Československé republiky svým vztahem k armádě a brannosti. A přece také 28. říjen přetrval v obecném povědomí jako národní veselice doprovázená kutálkami. Jeho nekrvavý průběh přitom nebyl chápán jako důraz obezřelosti české politiky, která dokázala vyčkat faktického rozpadu monarchie, ale jako další důkaz vrozené české mravní vyspělosti. A čtenáři se tehdy

stejně jako v roce 1848 (a koneckonců i jako dnes) mohli o sobě dočíst, že právě tyto mravní hodnoty na nás celý svět v bezmezné míře obdivuje.

Aby mi bylo dobře rozuměno, v žádném případě nehodlám v tomto článku zpochybňovat humánní principy a propagovat násilná řešení. Naopak. Chtěl jsem jen upozornit na nebezpečí, tkvící v bezmyšlenkovitém přebírání stereotypů, jež pak programují dále naše chování. Přinejmenším hrozí nebezpečí obdivného sebeuspokojení a zahledění do sebe samých, které takto vždy překážejí věcné reflexi.

Jak jsme se mohli v našich moderních dějinách několikrát přesvědčit, lze stereotypem „holubičí povahy" omluvit pasivitu hraničící až se zbabělostí. Také naše vlastní zločiny včetně těch proti lidskosti - jako tomu bylo v případě našeho „konečného řešení" německé otázky odsunem - mohly být absurdně zdůvodněny, ba ospravedlněny stereotypem, totiž odvěkou německou protičeskou záští. Připomeňe také, kolika odkazy na slovanství (se všemi jeho stereotypními atributy, samozřejmě včetně vrozené dobroty) se hemžily projevy Klementa Gottwalda.

Ani „sametovost" či „něžnost" naší dnešní revoluce nelze odvozovat z údajných vrozených národních vlastností, a už vůbec ne se jimi legitimovat. A na druhé straně - v žádném případě by neměla být sametová revoluce zaměňována se slabostí, která dá zapomenout na všechno, co se s touto zemí za čtyřicet let stalo. V takovém případě by autostereotyp přímo demobilizoval. Konstatujeme-li s ulehčením, že humanita nevyhledává pomstu, tím více by neměla ztratit smysl pro zodpovědnost. Nelze se prostě spolehnout na to, že humanita je nám dána shůry, ale uvědomit si, že je před nás postavena jako každodenní výzva.

RADECKÉHO POMNÍK A ČESKÉ „RAKUŠANSTVÍ“

Lubomír Konečný - Roman Prahl

Pomníkem, o němž bude řeč, se česká uměleckohistorická literatura důkladněji zabývala poprvé a naposledy v době jeho odstranění z veřejného prostranství, roku 1919.[1] Sama tato okolnost signalizuje, jak bohaté, rozporuplné a snad i svým způsobem tabuizované je téma, jehož jedním rozměrem se tu chceme zabývat.[2]

Už povšechná znalost politických dějin 19. století stačí k tomu, abychom si uvědomili, že pro vztah Čechů a Rakušanů v rámci habsburského mocnářství představoval maršál Radecký jednu z klíčových osobností. Jan Josef Václav Radecký z Radče, narozený roku 1766 v Třebnici, nastoupil službu v rakouské armádě roku 1784 jako kadet 2. kyrysnického pluku: v roce 1831 mu bylo svěřeno velení armády v Lombardii a Benátsku a o pět let později se stal polním maršálem. V dramatických letech 1848-49 se výrazně zasadil o prosazení rakouských zájmů v severní Itálii a několika vítěznými bitvami (zejména 23. března 1849 u Novarry) si získal vděčnost panovnického domu i popularitu u veřejnosti. Zemřel 5. ledna 1858, ve věku 92 let, a tímto datem začíná dlouhá řada publikací nejrůznějšího ražení (od seriózních biografií až po lidová čtení), kde je Feldmarschall Radecký bez výjimky líčen jako „otec vojáků“ a „zachránce Rakouska“. Ze sociálního hlediska byla jeho kariéra příkladem závratného postupu tak říkajíc od píky. Z hlediska národnostní problematiky, jeho případ reprezentoval politikum. Pro českou stranu se maršál stal symbolem jejího podílu na obraně zájmů monarchie. Oficiální rakouskou reprezentací byl traktován jako zosobnění takřka neomezených možností pro všechny (bez rozdílu národnosti), kteří své schopnosti cele a loajálně postaví do jejích služeb.

Uznání maršálových zásluh dosáhlo vrcholu (a doslovného zhmotnění) v pomnících, které byly na jeho počest a památku vybudovány jak v Praze, tak ve Vídni. Mladší z nich, vídeňský (viz obr.),[3] koncipoval sochař Caspar von Zumbusch, jako poněkud konvenční figuru uniformovaného vojevůdce na koni - to vše na prostém obdélném soklu zdobeném scénami z maršálova života. Toto dílo - již v roce 1887, tedy v době jeho vzniku, atakované jako „ein monumentales Unglück, das an Nüchternheit nichts zu wünschen übrig lasse“ - bylo slavnostně odhaleno 24. dubna 1892 na náměstí Am Hof za účasti císaře.

Monarcha asistoval již při odhalení pražského pomníku slavnému maršálovi, které se konalo v sobotu 13. listopadu 1858 na Malostranském náměstí (viz obr.). O stavbě tohoto pomníku rozhodlo zasedání Krasoumné jednoty pro Čechy v březnu 1849 - pod dojmem z Radeckého úspěchů v Itálii, a náhradu za původně plánovaný pomník Konstituci z r.1848. Na počátku příštího roku byla vypsána veřejná sbírka na pokrytí finančních nákladů.

Provedení pomníku bylo zadáno nejvýznamnějším pražským sochařům poloviny století - bratřím Josefu a Emanuelu Maxovým. Ti také zhotovili první skici, které však nedošly souhlasu. Již rok nato, 1851, vystavují model pomníku „podle myšlenky" ředitele pražské malířské akademie, Kristiána Rubena, kterému je tedy třeba přiznat autorství celkového řešení. Emanuelu Maxovi pak byla svěřena figura vojevůdce a Josefovi další postavy. Odlití pomníku do bronzu bylo objednáno v Burgschmidtově dílně v Norimberku: na architektonickém řešení spolupracoval Bernard Grueber.

Srovnání koncepčně konzervativního vídeňského pomníku s pražským nesporně vyznívá ve prospěch Rubena a bratří Maxů (viz obr.). Srovnáme-li pak pražský monument dále s evropskou pomníkovou tvorbou, dospějeme k poněkud nečekanému zjištění: jeho základní ikonografické schéma (t.j. motiv vojevůdce neseného na štítě neseném vojáky) nemá v tomto materiálu obdoby. A tak se ptáme: jak si tuto unikátnost vysvětlit?

Emanuel Max ve svých *Pamětech*, Karel Purkyně v novinových kritikách z let 1862 až 1866[4] (a po nich všichni novější autoři) uvažují především inspiraci sousošími od F.M.Brokofa z Karlova mostu, zpodobujícími sv.Františka Xaverského a sv.Ignáce. I když rámcová podobnost mezi těmito barokními plastikami a Radeckým je nepopiratelná a ani vědomou a významovou souvislost s těmito díly nelze vyloučit, není takováto filiace sto zdůvodnit specifické řešení pomníku. A to tím spíše, že můžeme prstem ukázat na zcela konkrétní tradici, na níž Ruben - jak také bylo nadhozeno už v jeho době - se vší pravděpodobností navázal.

Jedná se o starobylou a vpravdě úctyhodnou ikonografii vyzdvihování vojevůdce či vládce na štít - na znamení *elekce* nebo triumfu. Aniž bychom se zde pouštěli do detailů, charakterizujme základní historii této ikonografické formule.[5] První literární zprávy o takovéto ceremonii pocházejí z 1. století n.l., ale zřejmě reflektují starší usus některých primitivních národů. Odtud si elevaci přisvojili Římané, zprvu pouze v militárním kontextu, ale časem (od konce 5.století) jako součást oficiálního korunovačního ceremoniálu východořímské říše. Historická realita samozřejmě nezůstala bez vlivu na výtvarné umění, kde se motiv vyzdvihování na štít poprvé objevuje v časně byzantské knižní malbě. K jedenadvaceti zachovaným příkladům patří Fol. 6v ze slavného řeckého žaltáře č.139 Národní knihovny v Paříži, znázorňující elevaci a korunování Davida (viz obr.).

Bylo by samozřejmě nesmyslné domnívat se, že by Kristián Ruben snad mohl čerpat inspiraci z byzantských miniatur. Motiv elevace však má svou výtvarnou tradici i v západoevropském umění. Zde vychází přímo z 15. kapitoly 4. knihy Tacitových *Historií*, kde se dočteme, že statečný Brinno z germánského kmene Canninefatů „byl podle národního zvyku vysazen na štít... a zvolen za vůdce".[7] Této vpodstatě podružné pasáži se dostalo obrovské pozornosti v 1. polovině 17. století - a to jak holandských historiků, tak těch umělců, kteří byli postaveni před úkol zobrazit scény ze života starých Batavů na základě Tacitova textu (viz obr.). Cyklus osmi obrazů ze života starých Holanďanů byl objednán v roce 1659 pro radnici v Amsterodamu: scénu elevace Brinna pro něj roku 1651 namaloval Jan Lievens.[8]

Ikonografická formule vyzdvihování na štít však nezůstala omezena na výjevy ilustrující Tacitův text. V roce 1638 ji Gibbons a Wren použili pro svůj nerealizovaný projekt mauzolea anglického krále Karla I. [9] A o čtyři roky dříve Gottfried Peschwitz takto symbolicky znázornil volbu Jana III. Sobieského polským králem. [10] Na samém počátku 19. století, v roce 1808, se touto ikonografickou formulí nechal inspirovat italský malíř Andrea Appiani v Apoteóze Napoleona, jíž vyzdobil královský palác v Miláně. [11]

Aniž bychom uváděli další příklady, ikonografický rodokmen pražského pomníku se nyní zdá být jasný. Význam tohoto rodokmenu pro interpretaci sousoší je hlubší než pouze formální. Radeckého pomník byl od prvopočátku prezentován jako výklad současného českého podílu na vlastenectví monarchie. Ale i tento skromný a jen loajálně nacionální podtext byl utlumen tím, že Ruben - bezpochyby vědomě - za leitmotiv pomníku zvolil elevaci, z Tacita a jeho tradice známou jako typicky germánský obyčej. [12] „Germánská" formule, užité při pomníku Radeckého, se samozřejmě nijak nevylučuje s jejím politicko-triumfálním rázem, pro který především byla zřejmě autorem pomníkové koncepce po italských vítězstvích zvolena. Je totiž možné vyslovit doměnku, že jak formální historismus oficiálních pomníků vůbec, tak postava Radeckého zvláště vyjadřovaly ambice Rakouska na jeho postavení mezi německými státy. [13] V každém případě se zdá, že uplatnění „germánské" elevace jako ikonografická strategie na jedné straně bezpochyby přispělo ke příznivému přijetí pomníku v nejvyšších kruzích mocnářství. Na druhé straně však usnadnilo cestu k tomu, aby se maršál Radecký v Čechách pozvolna stával synonymem starého Rakouska. Odtud pak zbýval ke svržení modly v roce 1919 už jen krok.

POZNÁMKY

1 Šlo zejména o kratší studii K. Novotného, Pomníky Radeckého a Františka I., *Umění* I, 1919, 268-273 a dále o několik novějších ineditních článků (viz pozn. 2).

2 Následující text je skicou části širší studie, kterou autoři připravují pro časopis *Umění*, a která bude založena na ikonografickém výzkumu L. Konečného stejně jako na nepublikovaných textech R. Prahla (viz sborník k poctě sochaře Vladimíra Janouška z r. 1979 a sborník prací přátel a žáků k 65. narozeninám Oldřicha J. Blažíčka, též z r. 1979. - Poznámkový aparát tohoto příspěvku je proto omezen na nezbytné minimum.

3 Srov. G. Kappner, *Ringstrassedenkmäler* (Die Wiener Ringstrasse: Bild einer Epoche, Bd. IX/1), Wiesbaden 1973, s. 27-28 a 152- 164.

4 E. Max Ritter v. Wachstein, *Zweiundachtzig Lebensjahre*, Prag 1893, s. 361-62. - K. Purkyně, *Národní listy* 1862, čís. 107. *Politik* 1864, čís. 95. *Národní listy* 1864, č. 135, *Politik* 1866, č. 107. Přetištěno in R. Purkyňová-Pokorná, *Život tří generací*, Praha 1944, s. 290, 347, 356 a 364.

5 Dosud nejlepší přehled podává H. van de Waal, Drie eeuwen vaderlandsche geschieduitbeelding, 1500-1800: *Eew iconologische studie*, s-Gravenhage 1952, vol. 2, s. 110-11.

6 H. Buchthal, *The Miniatures of the Paris Psalter*, London 1938, s. 24-25. - Ch. Walter, Raising on a Shield in Byzantine Iconography. *Revue des Études Byzantines* XXXIII, 1975, s. 133-75.

7 Tacitus, *Z dějin císařského Říma* (Dějiny. Život Iulia Agricoly. Germánie. Rozprava o řečnících), Praha 1976, s. 216.

8 H. van de Waal (viz pozn. 4), s. 195-96, 224-25 a 230, vol. 2, tab. 75-77.

9 R.A.Beddard, Wren's mausoleum for Charles I and the cult of Royal Martyr, *Architectural History* XXVII, s. 36-49.

10 E. Ivancyko, Emblematiczne Sobiecsiana Gotfryda Peschwitza, *Artium Questiones II*, 1983, s. 11-33, zejm. 19-20 a obr. 6. - Idem, Gotfryd Peschwitz emblematyk gdanski drugiej polowy XVII wieku. *Rocznik Historii Sztuki* XV, 1985, s. 231-46, zejm. 236-37 a 238, obr. 9.

11 *Dizionario enciclopedico Bolaffi dei pittori e degli incisori italiani dall XI al XX secolo.* Vol. I, Torino 1972, s. 213, obr. 207.

12 O tom, že přinejmenším Němci byl tento motiv skutečně vnímán ve své době v Praze jako starogermánský, svědčí např. popis pomníku v *Prager Zeitung* z roku 1858.

13 O čem je tu řeč, není ovšem Radecký - představitel státu, jehož „nadnárodnost" byla praktikována m.j. právě jeho armádou. Jde o naopak o obraz Radeckého a proměny tohoto obrazu v českém prostředí, ztělesněné v pražském pomníku a způsobech jeho přijetí. Ikonografické jádro pomníku navrženého umělcem, přistěhovavším se do Prahy z Německa, bylo provázeno odkazy k české sochařské tradici (zvl. k jednomu či dvěma sousoším na Karlově mostě). V ikonografii pomníku rovněž přirozeně v popředí stála složka rakouská. Samotný Radecký byl od počátku zastáncem ideje o prioritě Rakouska v německém soustátí. Léta před maršálovou smrtí i před odhalením pražského pomníku tuto žádoucnou ideu jen stupňovala rostoucím rakousko-německým napětím. Zde obraz Radeckého včetně jeho „českého" rakušanství symbolizoval konec jedné epochy, což také pro Čechy potvrdil následující rakousko-německý střet.

Caspar von Zumbusch, Pomník maršálu Radeckému ve Vídni, 1892

Kristián Ruben - Emanuel a Josef Maxové, Pomník maršálu Radeckému, Lapidárium Národního muzea v Praze

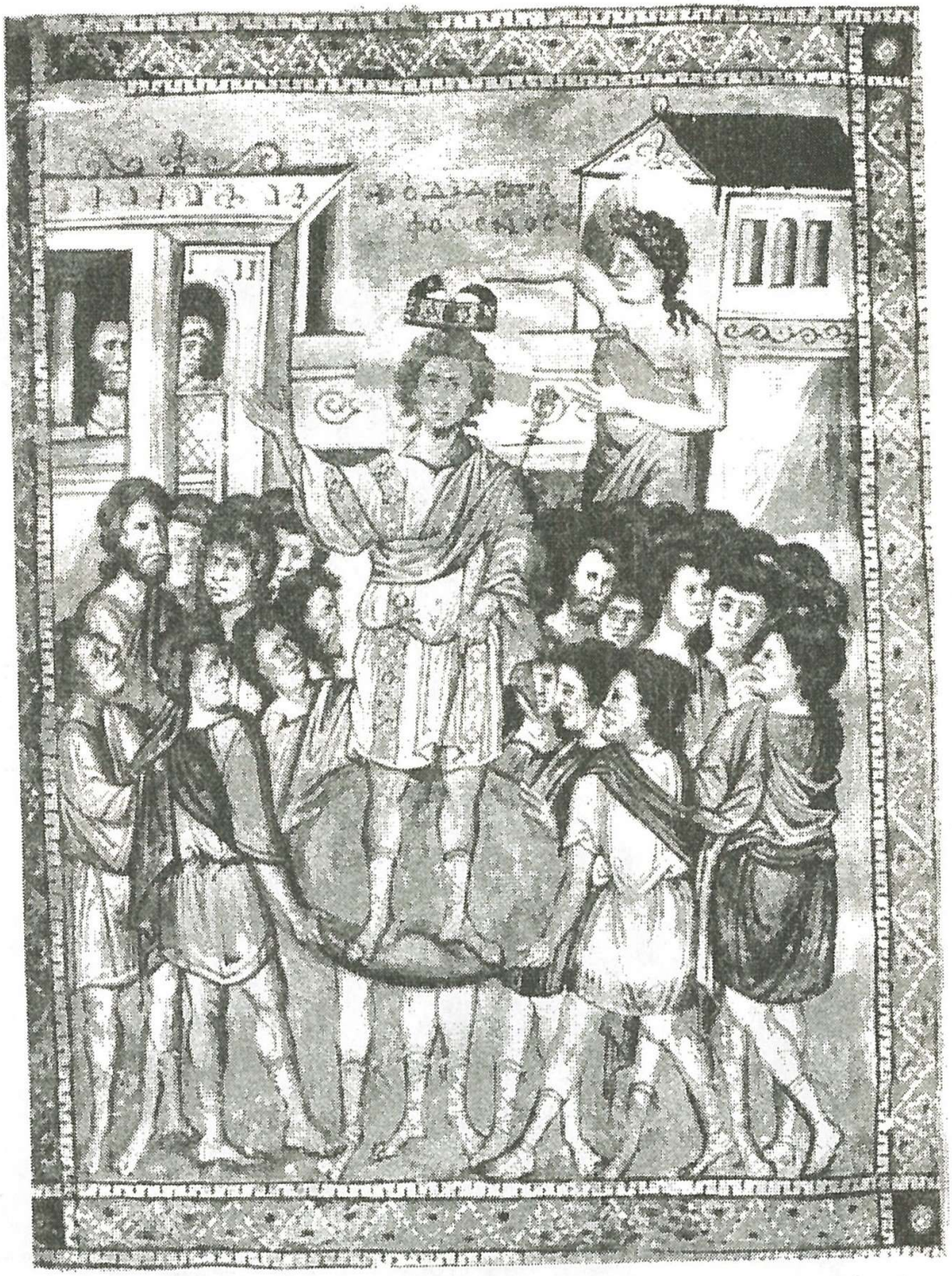

Elevace a korunování Davida, Řecký žaltář č. 139 (Národní knihovna v Paříži)

Elevace Brinna (Grafika podle malby Jana Lievense pro radnici v Amsterodamu), 50. léta 17. století

ČESKO-NĚMECKÝ PROBLÉM HUBERTA GORDONA SCHAUERA

Dana Dvořáková

Chceme-li uvažovat o česko-německém problému Huberta Gordona Schauera, těžko se vyhneme jeho stati *Naše dvě otázky*, zveřejněné roku 1866 v prvním čísle nového časopisu *Čas*, kterou se zařadil do proudu tehdejších snah o určení české národní identity. Kromě skepticky vyznívající charakteristiky soudobého stavu národního života se Schauer ptal po smyslu a elementárních principech národní existence, po zárukách, jaké tato existence může poskytnout „pozitivní práci" každého individua, a po jejích vkladech k rozvoji lidstva. V této souvislosti formuloval otázku, která podle něj v budoucnosti hrozí ze strany obětavé národní inteligence, unavené marností svých snah: „...stojí tato ve své existenci pochybná národnost skutečně za to, abych veškeré síly ducha svého, které bych jinak zasvětiti mohl práci pozitivní, pokroku vědy atd., abych tyto síly mařil úsilím prozatím zcela záporným? Což, kdyby národ přes tyto námahy přece zanikl? Nemohli bychom... přimknouti se intenzívnímu a extenzívnímu duševnímu životu velikého národa a pro lidstvo i pro sebe více učiniti nežli můžeme svými omezenými prostředky?".[1] Ohlas stati, nepřiměřeně zlobný a rozhořčený, se nijak nepodobal věcné diskusi, v jakou autor doufal. Však také jeho kořeny netkvěly v seriozní úvaze na vytčené téma, ale spíše v nacionalistickém a politickém egoismu jednotlivých politických stran. Autor stati coby „ohavný zrádce" a „šeredná hlíza" vyloučen z naší „svaté země" české i se všemi podobně smýšlejícími. Na základě této stati začalo být tedy zpochybňováno Schauerovo národní cítění a uvědomění, argumenty pro tento odrodilý, proněmecký postoj se hledaly v jeho poloněmeckém původu, německém vychování, delším pobytu ve Vídni atd. Nechci zde dovozovat pochybenost takové argumentace, její nacionalistickou motivaci odhalily na základě rozboru stati mnohé pozdější interpretace *Našich dvou otázek* a Schauerova díla vůbec. (I když je, myslím, na místě připomenout, že čas od času se vyskytují úvahy, které dávají za pravdu tezi o Schauerově renegátství a nepřátelském postoji k českému národnímu snažení: např. ještě roku 1972 hodnotí Schauerův článek Jiří Taufer jako „plným právem tehdy odsouzený a dějinami po zásluze odvátý jako vybledlý papír".[2])

Česko-německý problém H. G. Schauera je možné nahlížet ze dvou aspektů: někteří badatelé uvádějí, že Schauerova úvaha o eventuelním přimknutí se k duchovně vyspělejšímu národu je odrazem jeho vnitřního sporu a rozhodování o vlastní národní příslušnosti. Tato rozkolísanost však neústí ve volbu mezi dvěma konkrétními národnostmi - její příčinou je představa ideální, nepředpojaté nacionálnosti, v níž služba národu zprostředkuje člověku možnost přispět k celkovému vývoji lidstva a nadto je spojena s respektem vůči především duchovním potřebám a ambicím individua. Schauer pak po celý život hledal prostředí, v němž by mohl tuto představu realizovat - avšak ani Praha, ani Vídeň mu takovou možnost neposkytly. Již během studia na litomyšlském gymnáziu pociťuje Schauer silnou potřebu dalšího sebe-

vzdělávání a rozšiřování obzorů. Zároveň chce své vědomosti užitečně uplatnit; proto se snaží dát svému vzdělávání takový systém a řád, který by odpovídal potřebám společenské praxe. Zatím nemá jasnou představu o tom, jaké je jeho poslání a které povolání mu přinese uspokojení. Jistě vkládá naděje do svého odchodu z provincie do vídeňské metropole a doufá, že mu Vídeň poskytne řadu možností seberealizace. Je však zklamán. Vídeň je lhostejná a chladná vůči jeho národnímu cítění a potřebě nějaké národní aktivity. „... je mi teskno po vláze nadšení, po naivním oddání se oblažujícím popudům... bylo by mi zapotřebí změny vzduchu a poměrů. Ve Vídni není národnosti. Snad je tak dobře z ohledu na mnohojazyčné Rakousko, ale mně to působí neúkoj a bolest. Vídeň není kosmopolitická, neboť pravý kosmopolitismus žádá přemožení národního principu z lůna tohoto sama, vyšší stupeň uvědomění, ale Vídeň neměla nikdy nacionalismu, Vídeň je příliš povrchní, lehkomyslná, z příliš různorodých živlů slepena, než aby se mohla vzchopiti k nějaké ideji a nadšenosti. Kdyby byla Vídeň německá, tělem a duchem, posledním tepem, vším plápolem - snad bych se tu cítil doma - ne proto, že by byla německá, nýbrž že by byla národní: entusiastická a šlechetná“. [3] Vídeň mu dává příležitost ke studiu, k poznávání evropských filosofických proudů, tedy ke svobodnému individuálnímu růstu. Tím se Schauer dostává vysoko nad průměr soudobého českého myšlení, těžko se však smiřuje s představou, že jeho vzdělávání by mělo být samoúčelné a přispívat pouze k jeho osobnímu rozvoji. Vídeň tak vyvolala v Schauerovi pochybnosti o smyslu vlastní existence a Praha, jakkoliv rád utíkal z jejího maloměšťáckého a fádního prostředí (jak alespoň tvrdí v dopisech příteli), ho naopak vytrhla z pocitů marnosti jeho práce a ukázala mu, jakým směrem orientovat své úsilí, kde může být prospěšný. Krize české společnosti Schauera lákala - neboť považoval krizi za důležitý psychologický moment - a to i v životě jednotlivce, jenž nutí k nějakému rozhodnutí, aktivitě, pohybu, změnám, vytrhuje z nebezpečné letargie. Předpokládal, že jeho kritické analýzy krizového stavu české společnosti by mohly napomoci k jejímu probuzení. V této činnosti mohl Schauer spatřovat cestu, jak dostát své společenské či národní povinnosti, avšak jeho duševní potenci nevyčerpávala. Snad i to je jeden z důvodů, proč se znovu uchyluje do Vídně, do dobrovolného exilu, jak říká, kde má mnohem více příležitostí duchovního a pracovního vyžití než v Praze. Lze tedy shrnout, že u Schauera nejde o volbu mezi orientací českou či německou, ale o hledání vlastní identity a poslání vzhledem k těm problémům, které společností v daný moment hýbaly.

Druhým aspektem česko-německého problému u Schauera, o němž se zmíním jen v náznaku, je jeho představa soužití Čechů a Němců a vůbec všech příslušných národů v rakouské monarchii. V dopise T.G. Masarykovi z 26.12. 1889 sděluje svůj úmysl napsat brožuru „Neu-Österreich“ a do jejího záhlaví zasadit motto: „Österreich ist keine Tatsache, Österreich ist eine Aufgabe.“ Federativní společenství národů, v němž si kterýkoliv z národů může autoritu získat pouze přirozenou cestou, ne mocenskou silou, považoval za významný krok "v pochodu demokratizace Evropou". Schauer však uvažoval nejen v dimenzích národních, ale i sociálních. Demokracie národnostní nastane jen tehdy, dojde-li k podobnému procesu i v oblasti sociální: „Demokracie je víc, než obyčejně si myslíme, není panstvím

nižších, nevzdělaných vrstev, nýbrž prolnutím se vrstev veškerých, organickou jednotou, která z prolnutí toho se vyvine, vyměněním si různých potencí, všeobsáhlým vyrovnáním. Demokratism je nacionalismem." [4] Zatím však Schauer nevidí vhodné podmínky pro takovou proměnu monarchie. Němci rakouští ani Němci žijící v českých zemích nejsou dosud sto reálně posoudit poměry v Rakousku a zcela se vzdát takových aspirací, jako je prosazení německého rázu monarchie na úkor slovanské většiny či vstup do rozšířeného německého císařství. Až pochopí nereálnost této politiky, „pak ovšem nadejde den míru a zdatné přátelské spolučinnosti obou těch nadaných národů - o ostatních rakouských národnostech nemluvím, ježto o nich celkem bude platiti totéž - a v ten den zrozeno bude Rakousko, jak býti má a jak jím také jedině býti může. Představu toho můžeme si vzíti ze Švýcarska, jenže u nás poměry budou srdečnější a ideálnější." [5]

Myslím, že Schauerovy představy o perspektivách české politiky by zasloužily hlubší rozbor, neboť na rozdíl od poměrně obsáhlého zpracování jeho literárně kritické činnosti zařazení Schauera do kontextu českého politického myšlení konce století chybí.

POZNÁMKY

1 *Čas* 1886-1887, č. 1, s. 3 (20. 12. 1886).

2 Diskusní příspěvek Jiřího Taufera na sjezdu Svazu českých spisovatelů 1972, in *Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů*, Praha 1972, s. 87-102.

3 Dopis příteli z 18.9. 1884, in *H.G. Schauer, Spisy*, Praha 1917.

4 *Tamtéž*, s. 194.

5 H. G. Schauer, O významu nynějšího národního hnutí Němců rakouských, *Roudnické listy* 1887, č. 1, s.2 (5.3.).

HUMANISTICKÉ VZDĚLÁNÍ JAKO JEDEN Z PŘEDPOKLADŮ NADNÁRODNÍ KULTURY

Martin Svatoš

Jestliže začnu banálním faktem, že ne nepodstatnou součástí evropské kultury 19. století byly tradice antické kultury, resp. několik modelů antiky (od antiky klasicistní poezie až po antiku dekadentů), říkám to proto, abych obrátil naši pozornost na medium recepce antické vzdělanosti v novodobé Evropě, na humanistické vzdělání s dominancí latiny a řečtiny, poskytované především gymnáziem.

V první polovině 19. století, kdy industrializace, hospodářský a technický rozvoj zasáhly i Rakousko, rakouské školství postavené v podstatě na tereziánsko-josefinských základech latinských škol přestávalo průmyslové i malé buržoazii vyhovovat. Hlavním předmětem na gymnáziu byla latina (55% z celkového počtu vyučovacích hodin) a jeho hlavním cílem bylo dosažení určité jazykové dovednosti, aby studenti rozuměli latinsky konaným přednáškám na univerzitě. [1] Pokusy, zavést na středních školách přírodní vědy a systém odborných učitelů-specialistů pro každý učební obor, ztroskotaly.

Když v revolučním roce 1848 rakouská buržoazie, nespokojená se stavem vyučovacího systému v monarchii, proklamovala nutnost školských reforem, obrátila se k pruskému školskému modelu jakožto vzoru úspěšného pojetí vzdělávací soustavy (především středního a vysokého školství). Nově jmenovaný ministr veřejného vyučování Franz von Sommaruga to vyslovil již v březnu 1848 před studenty vídeňské univerzity: „Wir wollen ein Gebäude aufführen von fester Dauer, ähnlich - so sehr es nur immer die Verhältnisse des Vaterlandes gestatten - jeden blühenden Hochschulen Deutschlands, die wir als Vorbilder wissenschaftlicher Ausbildung verehren.“ [2] Ponechávám stranou topos budovy, v tomto případě budovy rakouského školství, který nám připomene současné úsilí o vybudování celoevropského domu (jak vidno, politická rétorika přebírá osvědčené obrazy). Pro naše téma je relevantní snaha rakouské společnosti přiblížit se německému vzdělání, resp. zaplnit narůstající mezeru mezi horizontem vzdělání německého a rakouského intelektuála.

Pruské, ale záhy bavorské a další zemské školství v Německu bylo od počátku 19. století založeno na novohumanistických principech, což v gymnaziální výuce sice znamenalo převahu latiny a řečtiny, ale též zastoupení přírodních věd a matematiky) s těmi tehdejší rakouské gymnázium nepočítalo). Že se německé střední školství opíralo o výuku klasickým jazykům (po roce 1838 tvořily v Prusku latina s řečtinou zhruba 46 % gymnazijní výuky), [3] to byl praktický důsledek Humboldtova konceptu všeobecného vzdělání člověka - skrze jazyk, který je duší národa. A protože němečtí vzdělanci již od konce 18. století cítili duchovní spřízněnost se starými Řeky, rozšířilo novohumanistické německé školství výuku řečtiny na úkor latiny. Německá společnost prvních desetiletí minulého století neviděla v řecké kultuře pouze vzor,

s nímž je třeba se vyrovnat, ale přímo cíl své národní identifikace. [4] Humanitní vzdělání s recepcí řecké antiky se stalo rozhodujícím faktorem při vytváření německé *kulturní* identity, která připravovala půdu pro pozdější *politickou* integraci německých států v jedné říši. [5] Státotvorné tendence humanistického vzdělání v Německu dokládá tehdy např. řecky pronesená řeč jednoho abiturienta frankfurtského gymnázia někdy před rokem 1840, který hovořil o nutnosti, aby byl jeden celoněmecký král (βασιλευζ τηζ Γερμανιαζ) a jemu po boku jakési národní shromáždění (σινεδριον). [6]

Pojetí humanistického vzdělání v Rakousku po roce 1848 sice vycházelo z německého novohumanistického školství, ale jeho podoba a funkce se od německého modelu poněkud odlišovaly. Pražský profesor filozofie, herbartovec Franz Exner, povolaný do Vídně, aby školské reformy připravil, přizval ke spolupráci pruského klasického filologa Hermana Bonitze a spolu s ním vytvořil tzv. Organizační nástin gymnázií a reálných škol (byl přijat v roce 1849/50). Jeho autoři se snažili o jakousi vyváženost humanitních předmětů (tj. jazyků a dějepisu) s obory exaktními, tehdy se říkalo reálnými (tj. s matematikou a přírodními vědami). Zatímco německé humanistické vzdělání se postupně soustředilo na formální výuku jazyků, na „gymnastiku rozumu", jak to nazval F.A. Wolf, [7] účelem rakouských gymnázií mělo být dle Exner-Bonitzova plánu „poskytovat vyšší všeobecné vzdělání za podstatného využití starých klasických jazyků a jejich literatur". [8] Dle názoru původců reforem se však matematika a přírodní vědy nedaly již déle ve všeobecném vzdělání ignorovat, protože se, jak uvádějí, humanistické prvky v plné míře nacházejí i v přírodních vědách. Přestože reformátoři zdůrazňovali jako hlavní vzdělávací cíl gymnázií vzájemný vztah všech vyučovacích předmětů, po vzoru německých gymnázií i oni ponechali dominanci klasických jazyků v gymnaziální výuce, které stále tvořily více než 40% učebních plánů.

Reforma našla podporu tehdejšího ministra kultu a vyučování Lva Thuna. Na hraběti Thunovi si můžeme ukázat, co čekala rakouská společnost od klasické filologie jako základu humanistického vzdělání. V rakousku byla situace poněkud odlišná od Německa. Zde se nejprve formoval mnohonárodnostní státní celek, a ten pak hledal spojovací prvky - jedním z jednotících faktorů mělo být vzdělání. V řeči na 18. sjezdu německých filologů učitelů ve Vídni roku 1858 [9] oceňuje Thun klasickou filologii nejenom jako „uchovatelku nejsatrších pokladů vysoké kultury", jak říká, ale i jako klíč k hlubšímu pochopení a užívání mateřských jazyků. Klasickofilologické metody měly pomáhat kultivování, a rozvoji moderních národních jazyků, jimž chybí stará literatura. V mnohonárodnostním státě, jakým byla habsburská monarchie, kde se dle Thunových slov vydávaly zákony a učebnice v deseti jazycích, poskytovala výuka klasickým jazykům a literaturám jakési jednotné kulturní podloží mozaiky národních kultur rakouské říše: převzala funkci kulturního jednotícího faktoru, který při zachování různosti jednotlivých národních kultur měl spoluvytvářet jednotné kulturní milieu monarchie, jímž se měly překlenout zjevné rozdíly národních kultur a jazyků a usnadnit soužití obyvatel celého mnohonárodnostního kolosu.

Tady se mohu vrátit k emblému domu: jestliže Gorbačov, Havel a jiní představují celoevropský dům jako jednotu v mnohosti, připomínám, že s problémem jednoty v mnohosti se musel potýkat již „vznešený habsburský dům". Z Thunovy řeči vyplývá ovšem ještě jeden moment, proč rakouská vláda podporovala Exner-Bonitzovy školské reformy. Reformní úsilí o zvýšení úrovně vzdělání v Rakousku bylo spojeno s ideou sounáležitosti kulturních snah v Německu a Rakousku a s vědomím jejich společných kulturních dějin. Toto vědomí kulturní pospolitosti umožňovalo nejen povolávat mnoho německých profesorů na rakouské unvierzity a gymnázia, ale i zpětné vazby. Jeden z tvůrců rakouských reforem Hermann Bonitz se vrací roku 1875 do Pruska, aby tam provedl reformu středoškolského studia dle rakouského modelu.

Organizační nástin, který vycházel z německého vzdělávacího modelu, odsoudil v Národních novinách 1849 Karel Havlíček jako německé dílo, jako jakési celoněmecké spiknutí proti Slovanům: „...po císařském slovu o národní rovnoprávnosti mohou jen dva Němci býti tak nestydatí a předložiti takový plán!" [10] Doporučuje obrátit pozornost k ruským gymnáziím, která prý byla zřízena praktičtěji, protože vyučovala moderním jazykům a literaturám. „Za to ale u nás hodně latiny a řečtiny", povzdechl si, a netušil, že roku 1871 vydá carský ministr národní osvěty hrabě Tolstoj nový gymnaziální řád, kterým byla ruská gymnázia postavena na klasický základ (řečtině se v nich vyučovalo dokonce o třetinu více než v Rakousku).

Protože však samoděržaví nemělo dostatek klasických filologů, zvala carská vláda české filology na Rus. Z Čech a Moravy působilo od 70. let na ruských středních a vysokých školách na sto filologů. [11] Čeští profesoři odcházeli např. i do Chorvatska, ale na jejich ruském působení možno pozorovat rozdíl kulturního zázemí ruské a rakouské říše. Čeští filologové byli odchováni vesměs německou vědou, buď přímo nebo zprostředkovaně profesorem Kvíčalou, jenž byl žákem německých profesorů. Přestože přijali většinou pravoslaví, byli v Rusku a na Ukrajině pokládáni za cizorodý prvek. Ruští liberálové na ně hleděli jako na představitele carské moci, všeobecně jim bylo vytýkáno, že neznají „ruskou duši". V diskusním příspěvku dr. Novotného na tomto sympoziu jsme slyšeli, jak se dívali čeští vzdělanci na Dostojevského, pro doplnění mohu citovat, jak se díval Dostojevský na české vzdělance, tedy aspoň na české filology, působící v Rusku: „...u nás vše nakvap, vymysleli si Čechy - chladné, lhostejné, nepřátelské k mládeži, neznající ruskou řeč a s vysoka hledící na ruský jazyk" a shrnuje: „při klasické reformě zapomněli, že my nejsme Evropa". [12] Značný pohyb profesorů z Německa po celé rakouské říši, filologů z Čech do Vídně, do Chorvatska atd. a na druhé straně vědomí jejich nesourodosti s ruskou kulturou je pro mne jeden z důkazů existence jednotného základu *středoevropské* kultury, který byl spoluvytvářen německým a rakouským modelem humanistického vzdělání. Proto je, myslím, neudržitelné pojetí Střední Evropy jako neurčité zóny malých národů mezi Ruskem a Německem, jak se je pokouší definovat Milan Kundera ve svém známém eseji *Tragédie Střední Evropy*, [13] či dělení středoevropského prostoru na „podunajský" a „říšský". I společné humanistické vzdělání

dokládá, že kultura Německa je nedílným a snad i dominantním prvkem středoevropské kultury. Bohužel historici, demografové a sociologové ponechávají problém střední Evropy ponejvíce publicistům, esejistům, politologům, ale nezkoumají jej např. z hlediska sociální mobility a integrace apod., takže Střední Evropa je, pokud vím, chápána a rozebírána jako fenomén povýtce kulturní, nanejvýše pro 20. století geopolitický.

O tom, že charakter humanistického vzdělání byl i Čechy chápán jako nadnárodní, svědčí i námitky jeho tehdejších odpůrců. Za všechny uvádím názor pedagoga a politika Františka Drtiny. Drtina žádal, aby při reformě rakouského školství byl brán zřetel na národnostní rozdíly říše, aby národní nebyla jen školská správa, ale i - slovy Drtinovými - „vnitřní duch a vnitřní život na těchto školách, které vzdělávají inteligenci každého národa." [14] Znárodnění školství pokládal - vedle jeho modernizace - za nezbytný prvek reforem, aby všeobecné vzdělání vyhovovalo kulturním potřebám moderní národní společnosti. Ale překážku při plnění tohoto kulturního úkolu školy viděl Drtina právě v údajném tíživém monopolu klasických studií, jehož odstranění požadoval. [15] Třebaže výuka antickým jazykům u nás stejně jako v Německu upadla z mnohých příčin, které zde nebudu rozvádět, ve formální výuku, ve slovíčkaření, v gramatikalizování, takže neodpovídala požadavkům moderního vzdělání, [16] její pozitivum vidím v tom, že humanistické vzdělání na ní založené vytvářelo předpoklady společného kulturního milieu habsburské monarchie, a tím, že navazovalo na německý novohumanistický koncept středoevropské kultury. Čeští vzdělanci či adepti vzdělávání, zakotveni ve středoevropském duchovním prostoru, necítili potřebu tento horizont překračovat. To je jeden z důvodů, proč tak málo Čechů studovalo v té době na univerzitách mimo Rakousko a Německo.

Abych nebyl špatně pochopen: jsem si vědom, že takovéto pojetí je velmi zjednodušující. Nevzal jsem zde v potaz sociální, náboženské, psychologické a další aspekty humanistického vzdělání (např. otázku dosahu a kvality tohoto vzdělání, tj. kolik procent populace zasahovalo, zdali a čím se odlišovalo v zemích střední Evropy od klasického vzdělání ostatní Evropy atd.) a záměrně jsem omezil celou složitost tak próteovského fenoménu Střední Evropy na jediný problém. Důvodem byla jednak snaha upozornit na jednu z rolí humanistického vzdělání, jednak záměr vyvolat diskusi.

POZNÁMKY

1 Situaci rakouského školství v 1. polovině 19. století líčí např. J. Šafránek, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*, sv. 1, R. 1862?-1848, Praha 1913, s. 189-303. H. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs.* Bd. 3. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz, Wien 1984.

2 Viz S. Frankfurter, Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz. *Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichstsreform*, Wien 1893, s. 4.

3 O vývoji novohumanistického školství v Německu viz např. F. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des*

Mittelalters bis zur Gegenwart, Bd. 2, Der gelehrte Unterricht im Zeichen des Neuhumanismus. 1740-1892, Leipzig 1897 (o reformě r. 1838 v Prusku na s. 346-53).

4 K tomu viz např. M. Landfester, *Humanismus und Gesellschaft im 19. Jahrhundert*, Darmstadt 1988. Že se německému novohumanistickému gymnáziu tohoto cíle dosáhnout dařilo, dosvědčují slova kulturního historika W.H. Riehla z r. 1892, který vzpomínaje na svá gymnaziální léta napsal: „Wir sahen Griechenland als unsere zweite Heimat an... Ja, wir glaubten sogar, daß das alte Griechenland eigentlich zu Deutschland gehöre, weil die Deutschen unter allen neueren Völker das tiefste Verständnis für den hellenistischen Geist, für hellenische Kunst und Lebensharmonie gewonnen hätten."

5 Viz M. Landfester, *op. cit.*, s. 10-13.

6 Viz F. Drtina, *Reforma školství. Soubor statí*, Praha 1931, s. 357-58.

7 Viz M. Landfester, *op. cit.*, s. 39.

8 *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*, Wien 1849, s. 14. O reformě rakouských gymnázií po r. 1848 viz např. J. Šafránek, *Školy české*, sv. 2, R. 1848-1913, Praha 1918, s. 5-94. Dále viz doktorskou disertaci M. Edera, *Die humanistische Bildung (der humanistische Unterricht) in der geschichtlichen Entwicklung der österreichischen Gymnasien...*, Wien 1970, s. 4-44.

9 Otiskl H. Bonitz, Bericht über die Verhandlungen der 18. Versammlung deutscher Philologen, Schulmänner und Orientalisten, *Zeitschrift für die österreichische Gymnasien* IX, 1858, s. 715-17.

10 K. Havlíček, Prozatimní gymnasiální plán pro rok 1849-1850, *Národní noviny* 24. 8. 1849, č. 188.

11 O tom viz K. Svoboda, Čeští filologové na Rusi, *Listy filologické* LXVI, 1939, s. 349-64.

12 Viz tamtéž, s. 363.

13 K dispozici mám pouze německý překlad - M. Kundera, Die Tragödie Mitteleuropas, in *Aufbruch nach Mitteleuropa. Rekonstruktion eines versunkenen Kontinents*, ed. E. Busek, G. Wilflinger, Wien 1986, s. 133-44.

14 F. Drtina, *op. cit.*, s. 476-77.

15 F. Drtina, *Reforma středoškolská s českého hlediska*, Praha 1909, s. 10-11.

16 O tzv. boji o klasické jazyky, který se odehrával na stránkách dobového tisku v 2. polovině 19. století a začátkem 20. století, píše K. Svoboda, *Antika a česká vzdělanost od obrození do první války světové*, Praha 1957, s. 152-55, 329-31. Pokračování sporu až do r. 1948 sleduje ve své diplomové práci J. Valenta, *Problematika cíle a výuky latinského jazyka na gymnáziích*, FF UK Praha 1978.

KUTNOHORSKÝ RODÁK, KTERÝ SE PROSLAVIL

Jiří Pokorný

Píše se rok 1437. V tmavé světnici malého domku, stojícího v postranní uličce města Štrasburku, přerušil na okamžik svou usilovnou práci tmavě odděný muž. Zastavil se a zamyslel - jeho vzpomínka zalétla do vlasti, do té země na východě, kde se stále bojuje, do té země, kterou musel opustit a jejíž žalostný osud naplňuje jeho srdce bolem. Než pocitem zoufalství se nedá ovládnout a sám tiše pro sebe si říká: „pominou ty doby strastné, doby stesků a bolestí a i tebe zasáhnou blahodějného díla mého paprsky, drahý národe můj!" A opět se dá do práce. Kdo byl ten muž? Hoch v Kutné Hoře jako Jan Šťastný zrozený, student vysokých škol pražských, učenec, proslavený tajuplnými sklony svého bádání a známý pod jménem doktora Fausta. Nyní si dává říkat podle svého rodiště Kuttenberg a zanedlouho vynalezne v Mohuči umění knihtiskařské.

Nyní ale opusťme 15. století a novelu *Jan Šťastný*, kterou roku 1840 uveřejnil Jaroslav Vrťátko. Pro pochopení dalších souvislostí je totiž zapotřebí se zmínit o Janu Gutenbergovi jako historické osobě a hlavně o tradici spojené s jeho jménem. Přesná životní data Jana Gutenberga jsou totiž neznámá, zrovna tak jako datace jeho vynálezu. A také se ani neví, co vlastně objevil. Jako vynálezce knihtisku, datovaného navíc přesně do roku 1440, se objevuje až v pramenech 15. století. Přesto byla v některých německých městech uspořádána roku 1640 slavnost na paměť této významné události a Gutenberg začal být uctíván jako patron černého řemesla, které ve světě tradic a víry potřebovalo takové opodstatnění, jaké např. pro tesaře představoval sv. Josef. Gutenbergovské slavnosti však neměly náboženský, nýbrž historický původ; na druhé straně byly ovšem chápány ve spojitosti s reformací, jíž vynález knihtisku otevřel cestu k masovému šíření evangelia. Tak byl také Gutenberg oslavován v roce 1740. Ve stejném duchu, i když pochopitelně s katolickým akcentem, proběhla jeho slavnost i v Praze. O 100 let později znamenal Gutenberg pro německé měšťanstvo už něco jiného - ani se tak příliš nemluvilo o knihtisku, tištění knih, jako o tisku, tj. novinách. Gutenberg se stal symbolem centrálního politického požadavku předbřeznového období - svobody slova. Představoval zároveň ryze měšťanského hrdinu - byl první po Lutherovi, jehož sláva byla odměněna pomníkem, což jinak bylo vyhrazeno jen panovníkům a vojevůdcům. Zkrátka Gutenberg byl spojován s představou tiskové svobody, občanské veřejnosti, probuzeného národa a také - v poněkud posunutém pojetí - demokracie, suverenity lidu, lidských práv a emancipace vůbec. A do těchto souvislostí vstoupil Jaroslav Vrťátko se svým Janem Šťastným.

Novelka, jejíž obsah byl převyprávěn v úvodu tohoto příspěvku, měla vlastně čtenáře agitačně připravit na další Vrťátkův článek (*Historicko-kritickou úvahu*), v němž vypisoval důvody, které ho vedly k onomu senzačnímu odhalení Gutenbergova skutečného původu. Pokusím se je co nejvěrněji tlumočit; vzhledem k tomu, že ostatní učenci jeho teze jen

opakovali, nanejvýš poněkud obohacovali, dostaneme tak dobrý přehled argumentace, která měla tak významným způsobem zvýšit prestiž národa. Jen tam, kde to bude nutné, upozorním na pozdější inovace.

Vrťátko a jeho následovníci se především dovolávali příslušných poznámek starších kronikářů, zejména Kodicilla z Tulechova. Zvláštní hodnotu měla kniha *Das jetzt lebende Königreich Böhmen*, vydaná roku 1712 v Lipsku a Frankfurtu, protože podle Pešiceho toto „svědectví, kteréž byťby i listinné platnosti nemělo, přece tím již velké váhy nabývá, a důmění naše na veliký stupeň pravděpodobnosti povyšuje, že v samém srdci Německa bylo pronešeno". Na možnou námitku, proč se Češi ke svému krajanovi nehlásili dříve, odpovídá Vrťátko, že se samozřejmě hlásili, ale potichu - „skromnost, skoupozvukost slovanská byla jako obyčejně i tu na příčině". Anonymní autor článku v *Květech* z roku 1841 upozorňuje v této souvislosti ještě na imperialistické choutky Němců, kteří chtěli sebrat Slovanům i Husa i Koperníka a nedávno si začali osobovat i vynález ruchadla.

Hlavní argument spočíval v samém jménu: „Slovce gut a Berg žádného...smyslu rozumného vedle sebe nemají, a pročež příjmí Gutenberg co nesmysl nemůžeť znamenati ani osobu ani místo, tím méně pak osobu rodem Němce." Jako podpůrného argumentu, který ovšem ten předchozí vlastně vyvracel, se používalo tvrzení, že jméno Gutenberg bylo v Kutné Hoře běžné. „Ba doslýcháme se s nevýslovnou radostí," píše Štěpán Bačkora, „že v archivu kutnohorském listina se nalezla, kteráž sice řečeného tiskaře Gutenberga se netýká, přec ale již tím jakési pokynutí podává, že Gutenbergů na Kutných Horách bývalo. Jednáť se v té listině o jistém Matyáši Gutenbergovi (v kterém roce, nevíme), kterémuž jistý čáslavský soused jakousi peněžitou pokutu složiti měl. Nyní jest otázka," pokračuje Bačkora, „kdo vlastně Matyáš Gutenberg byl? Zda-li z rodiny zcela cizí anebo z té samé co Gutenberg tiskař?" Ještě jinak chtěl k tajemství Gutenbergova původu proniknout Vinařický. Žádal Pospíšila, aby se zeptal p. Tyla, zda v Kutné Hoře přebývá ještě rodina Weirichů. Tak se totiž podle Vinařického jmenovala za svobodna Gutenbergova matka.

Že Gutenbergova kolébka stála v Kutné Hoře, se dokazovalo i z hlediska vědecko-technického rozvoje. Gutenberg totiž ovládal mj. leštění kamenů a výrobu zrcadel. Něco takového se v oblasti západního Německa sotva naučil, tyto znalosti si jistě přinesl z Čech. „Či bylo kdy slavnější země," ptá se Vrťátko, „která výrobky zrcadlarskými a drahých i napodobněných kamenů leštěním se honosdila? Není to o pohnutku více, přijmouti, Gutenberg že osobně rodilým Čechem?" V této souvislosti se často také připomínalo, že v Čechách, jmenovitě v Kutné Hoře, se razily mince. Takových věcí si mohl Gutenberg všimnout a použít jako ispirace pro své velkolepé dílo. Rovněž poměrně raný výskyt českých prvotisků nasvědčoval podle Vrtátka a ještě více podle Vinařického, který kladl první v Čechách vytištěnou knihu pro jistotu do roku 1417, že umění knihtiskařské se u nás vyvíjelo samostatně - pro výrobu českých knih se stejně nedalo využít německých pracovníků.

Všechna zdůvodňování Gutenbergova českého původu byla zarámována omluvami, že jde jen o upozornění na důležitou otázku, podněty pro další bádání, další studie, které napíše pero povolanější. Kutná Hora se stávala terčem vlasteneckých apelů, aby se sama postarala o svá práva, aby kromě jiného též dala uspořádat svůj archiv. Ale Hora zůstávala k takovým výzvám hluchá. O to větší zájem vzbudily Vrťátkovy snahy v německé žurnalistice. S výjimkou vídeňských listů, které chtěly o věci seriózně uvažovat, byly všechny negativní. Za nejzávažnější by se dal považovat hlas drážďanského učence, knihovníka Karla Falkensteina, který roku 1840 právě vydal *Geschichte der Buchdruckerkunst*, kde mluví o nepochopeném vlastenectví, které zavedlo Vrťátka na cesty tak pochybné.

Nejváženějším zastáncem Kutné Hory jako místa Gutenbergova narození byl kováňský farář, horlivý vlastenec a znamenitý znalec i zastánce českého školství Karel Vinařický. Ve svých studiích o Gutenbergovi, z nichž jedna pronikla s pomocí jeho přítele, karlovarského lékaře Jeana de Carro, až k francouzským čtenářům, opakoval v podstatě Vrtátkovy argumenty a pouze jim dodával díky své erudici vědečtější podobu s větším množstvím dat a jmen. Zatížení historickými reáliemi se u Vinařického projevilo nakonec v tom, že Gutenbergův vztah k Čechám, který měl být dokázán, se naopak vlastně spíše uvolnil - protože nemohl popřít, že Gutenberg s Mohučí skutečně nějak souvisí, přistoupil i na myšlenku, že jeho otec z Mohuče pocházel a do Kutné Hory se ukryl před pronásledováním atd. Na tuto okolnost upozornil také W. W. Tomek, jediný český historik, který otevřeně vystoupil proti tomuto obecně sdílenému názoru. Zdůraznil, že i kdyby se Gutenberg narodil v Kutné Hoře, jak chtěl Vinařický, byl by nesporně německého původu. A hlavně, tím, že odešel z Čech, dal jasně na jevo, kam se chtěl zařadit. Vztah dvou předních protagonistů národního obrození k této otázce ukazuje názorně citát, vybraný z dopisu Josefa Jungmanna Karlu Vinařickému. Píše se v něm: „Pojednání o Gutenbergovi přečetl jsem a poslal p. Palackému. Já sám mám radost z pravděpodobnosti u věci tak vlastenecké: on žádá jistoty! Milý Bože, kdybychom tu měli, jinak bychom Němcům zazpívat mohli!“ Tímto citátem jsem nechtěl jen dokumentovat rozdílnost mezi Jungmannem a Palackým, jako spíš ukázat, že s prokázáním lokalizace Gutenbergova rodiště do Kutné Hory byly spojovány představy o jakémsi vítězství nad národním sokem. V kampani, která gutenbergovské slavnosti v německých městech předcházela, nechyběla zajisté nacionální nota, ale celkově je jasné, že šlo o víc, než dokázat, že Gutenberg byl Němec. Nečekal bych, že v předbřeznovém Rakousku by byl Gutenberg veřejně vyhlašován za průkopníka liberalismu, ale přesto zaráží, že Vrťátka a jeho společníky nezajímalo nic jiného než místo narození a o širších souvislostech vynálezu knihtisku, které by se daly také náležitě propagandisticky využít, se vůbec nezmiňovali. Nesetkáváme se ani s obvyklou poučkou, která se s určitými obměnami traduje dodnes, totiž že za vše, co máme, vděčíme knihám a jejich tvůrcům. To v souvislosti s motivem Gutenbergova českého původu napsal až Vocel v *Labyrintu slávy*, ale Vocel sám v kutnohorský původ vynálezce knihtisku nevěřil.

(A zde bych mohl končit. Nesplnil bych však svou vlasteneckou povinnost, kdybych neupozornil ještě na jednu okolnost, která nárok Mohuče, jež ostatně dodnes nepředložila křestní list Jana Gutenberga, jak bylo z české strany požadováno, zpochybňuje a naopak činí sny našich buditelů opět pravděpodobnými. Podle jedné knihy, které musíme - jak již bylo řečeno - dát tím spíše víry, že byla vydána v samém srdci Německa (Öffentliche Festkultur), se uctívání J. Gutenberga v *katolické* Mohuči datuje až od francouzské revoluce. Jak jsem již řekl, Gutenberga si totiž přivlastňovala především reformace. Ale přitom rovněž v *katolické* Praze se výročí vynalezení knihtisku už roku 1740 slavilo. Není to příznačné? Neznamená to, že Gutenbergův vztah k Čechám byl hlubší, než se soudí ?)

LITERATURA

Jaroslav Vrťátko, Jan Šťastný. Upomínky a věk patnáctý, *Vlastimil* 1, seš. 2, 1840, s.175 - 182.

Týž, Historicko-kritická úvaha, týkající se vynálezu umění knihtiskařského, *tamtéž*, s. 182 - 200.

Jürgen Steen, Vormärzliche Gutenbergfeste (1837 und 1840), in: Dieter Düding - Peter Friedemann - Paul Münch (hg.), *Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Weltkrieg*, Reinbeck bei Hamburg 1988, s. 147 - 165.

Karel Alois Vinařický, *Korespondence a spisy pamětní*, d. 2, seš. 2, Praha 1910.

Týž, Jan Gutenberg - narozen v Hoře Kutné r. 1412, bakalářem svobodných umění učiněn v Praze 18. list. 1445, první knihtiskař v Mohuči 1450, *Květy* 1845, č. 132 - 156.

Týž, *Jean Gutenberg, né en 1412 a Kuttenberg*, traduit par J. de Carro, Bruxelles 1847.

V. V. Tomek, O Janu Gutenbergovi, *Květy* 1845, č. 136.

ČESKO-NĚMECKÁ VZÁJEMNOST V MYŠLENÍ PRAŽSKÉ INTELIGENCE KOLEM ROKU 1848

Milan Tvrdík

Otázka česko-německé vzájemnosti se ukazuje zásadní otázkou pravdivého a spravedlivého posouzení historického, politického, kulturního i hospodářského vývoje Čech od doby nejstarší až do poloviny našeho století. Není to otázka jednoduchá, navíc je zatížena na obou stranách nacionálními až šovinistickými zaujatostmi. Svědčí o tom poměrně rozsáhlá a velmi různorodá literatura k tomuto problému, jejíž vznik datujeme hlavně do našeho století nejvypjatějších rozporů a střetů obou národů, obývajících už od raného středověku historická území České koruny.

Probuzené české národní uvědomění na počátku 19. století, projevující se v systematickém pěstování pokleslého národního jazyka, národní kultury i polozasuté historické státnosti vyvolávalo u českých Němců vcelku přehnané obranné reakce, směřující k zachování dosavadního status quo, který spočíval ve státním preferování osvícenského germanizačního centrismu. Ten vycházel z historické skutečnosti, že minoritní německý živel je pro svůj vědecký, politický a hospodářský předstih předurčen pro roli vedoucího národa monarchie. Poměrně rychlý nástup českého národa v 19. století tuto koncepci pozvolna naboourával. První desetiletí českého vzestupu bylo provázeno i prvními pokusy o formování česko-německé vzájemnosti na našem historickém území, který se snažilo být prosto pozdější vypjaté nacionální nevraživosti.

Ve své příspěvku bych chtěl představit tři návrhy významných osobností na řešení narůstajícího česko-německého konfliktu, které se do širšího povědomí dostaly kolem revolučního roku 1848. Je to významná přednáška Bernarda Bolzana *Über das Verhältnis der beiden Volksstämme in Böhmen* (O vzájemném poměru obou národních kmenů v Čechách) z roku 1816 (vydáno 1849), memorandum Karla Egona Eberta *Wohlgemeinte Worte zur Lösung des Missverständnisses zwischen den Deutschen und Slawen in Böhmen* (Několik upřímných slov o řešení rozporů mezi Němci a a Slovany v Čechách), uveřejněné v *Bohemii* v roce 1848 a zajímavý esej Augustina Smetany *Die Bestimmung unseres Vaterlandes Böhmen vom allgemeinen Standpunkt aufgefaßt* (O poslání Čechů z hlediska vývoje evropského a světového) z roku 1848.

Bernad Bolzano ve svých přednáškách na pražské univerzitě na podzim roku 1816 předkládá národnostní program pro české země. Důležitým podnětem tu byla národnostní nesnášenlivost, rostoucí v přímé úměře s emancipačními snahami českého národa a projevující se i na pražské univerzitě. Bolzano považuje Čechy i Němce za jeden národ, obývající spolu jednu zem - Čechy (Böhmen). Přednášky byly prosloveny v duchu křesťanského racionalismu, odmítajícího přežívající barokní katolicismus ve všech jeho projevech a dospí-

vajícího k představě pozemského blaha jako pravého základu křesťanské zvěsti. Pozemské blaho je konečným cílem, jemuž je nutno podřídit všechny skutečné i zdánlivé překážky v konstituování tohoto cíle, jakými mohou být i národní jazyky jako věci nahodilé a nezávislé na svých nositelích. Z této myšlenky pramení i Bolzanova představa, že největším dobrodincem lidstva by byl ten, kdo by mu dal jediný jazyk. Sám se problematikou umělého jazyka dokonce zabýval.

Bolzano sleduje česko-německý národnostní svár a snaží se dopátrat jeho kořenů. Odhaluje jeho příčiny, posuzuje jejich oprávněnost a navrhuje prostředky k jejich odstranění. Hlavní příčinu vidí v různosti jazyků. Ta sice nevzbuzuje apriorní nenávist, ale určitě nechuť k diskusi a vyjasňování stanovisek. Ona nechuť naslouchat druhému, protože je to pro mne obtížné, narušuje ducha pospolitosti, pro niž je nezbytným předpokladem rovnost. Ta ale nemůže existovat, nemají-li oba celky rovné podmínky pro vedení dialogu. Nezanedbatelná není ani rozdílnost smýšlení a vzdělání obou národů. „Čech je dnes svými vědomostmi a celou svou duševní úrovní za Němcem“. [1] To však není vina českého národa, ale podmínek, které mu byly Němci vytvořeny. Je tedy zcela ahistorické podkládat české nedokonalosti jakoukoli dědičnou slovanskou zatíženost, která je bariérou při jeho začleňování do rodiny moderních evropských národů. Nelze přehlédnout situaci, kdy německý živel byl zvýhodňován a český diskriminován. To souvisí i s historickým vývojem osidlování České kotliny. Starší národ český se musel vyrovnat s koloniálním osídlováním svého pohraničí vyspělejšími Němci (zvanými českými vladaři), kteří do země zaváděli vyspělejší metody hospodaření a za to byli od počátku zvýhodňováni. V době pobělohorské k tomu přistoupilo i zvýhodnění národnostní a politické díky nastoupivším rozhodujícím politickým silám. Pro druhý národ zbyla cesta ponižování. To vše se však dá vzděláním odstranit.

Jmenované příčiny však neospravedlňují národnostní rozpory. Lze jim velmi snadno pragmaticky předejít: ustavením jazykových prostředníků na důležitých úřadech, sbližováním povahových rozdílů, které viděl především v nedostatečné vyspělosti českého jazyka vyjadřovat se o základních životních pojmech. Tomu lze odpomoci systematickým pěstováním českého jazyka. Nebudou-li totiž rozpory odstraněny, národnostní zášť a nesnášenlivost, které na české půdě plodí bezmoc a násilí u jedněch a povýšenost a zneužívání moci u druhých, se ještě prohloubí. „Kde je pokušení ku zlu větší než v národě, v kterém se neprobudil duch soudržnosti, který je svárem rozeklán sám v sobě?“. [2] Tak ještě více zbytní podhoubí pro tyranii, která taktickým zvýhodňováním částí národa pak může beztrestně utlačovat národ celý, aniž musí počítat s výrazným odporem proti nespravedlnostem.

Jak lze odstranit příčiny národnostních rozporů v českých zemích? Bolzano v řešení nezapře utopistu. Je přesvědčen, že rozdílnost obou jazyků bude překonána v mnohatisíciletém vývoji. Pro dobu současnou navrhuje pak jejich plné zrovnoprávnění. Příslušníci obou národů (on hovoří o národních kmenech) by měli být vzděláváni v obou jazycích. Znát jazyk svého souseda či zemského bratra je přece důležitější, než se učit jazykům vzdálenějším. Znalostí obou jazyků padnou všechny překážky komunikativní, bude docházet k výměně názorů,

k obapolnému kultivování rozdílů v myšlení. Vrstvy obou národů, které nejsou schopny se jazyku toho druhého naučit, by jeho duchovní a kulturní hodnoty měly mít zpřístupněny v dostupné překladové literatuře. Prvním předpokladem vzájemného národního porozumění však je, aby se jednotliví představitelé obou národů zamysleli sami nad sebou: „Může i každý z nás, bude-li totiž chtíti, pro smír obou kmenů v naší zemi vykonati nesmírně mnoho už tím, že dovede být sám o sobě dokonalým vzorem svým soukmenovcům a že tento vzor dovede učiniti příjemným i druhému kmeni". [3] Bolzanovo úsilí našlo svůj vzor v klasickém humanismu a křesťanském racionalismu. Všechny své důvody dokládá citacemi z Písma. Biblické podobenství o jednom stádu se mu muselo zdát v dobách jitření národních vášní velmi příznačné. [4]

Zatímco Bolzano předkládá variantu soužití obou národů v Čechách jako určitý, zčásti utopický program, vytváří v roce 1848 Augustin Smetana pod vlivem Kanta, Goetha a Hegela filozofickou konstrukci o nezastupitelnosti Čech ve světovém vývoji. Jsou-li přednášky Bolzanovy vedeny střízlivým a v rámci jejich utopie i věcným duchem, stať Smetanova tone v patetickém tónu, zapřísahajícím v revolučním nadšení oba zemské národy ke spolupráci, která vyplývá z nezastupitelné role našeho státního území. Smetanův filozofický esej *O poslání Čech z hlediska evropského a světového* navazuje na spisek *O významu soudobého věku* (Die Bedeutung des gegenwärtigen Zeitalters), rovněž z roku 1848.

Smetana vychází z názoru o předávání náboje vzdělanosti a kultury z jednoho kmenového společenství na druhé a z nezastupitelné úlohy toho kterého společenství v dané historické epoše vývoje západní kultury. Probuzenému Slovanstvu revolučních let 1848-49 je určena role šiřitele evropské a světové vzdělanosti. Přebírá tak v historické štafetě úkol, který v minulých dobách vykonaly národy románské a germánské. Tak jako původní východní vzděloanost připravila klasickou kulturu antickou a potažmo románskou, a ta zase ve vhodném čase kulturu německou, je teď na Slovanstvu, aby se zmocnilo v rozhodující míře vzdělanosti německé, absorbovalo ji, obohatilo o svébytné prvky své kmenové povahy a šířilo dále na východ. Kruh světové vzdělanosti by tak dospěl ke svému završení v celosvětovém humanismu. Česká země má v tomto procesu nezastupitelné a zcela specifické postavení. Protože slovanský živel český žije na jednom státním území s germánským živlem německým a je tedy západní výspou Slovanstva, záleží v prvé řadě na pokojném a smysluplném soužití obou národů, aby se obohacená český národ mohl ujmout své historické funkce šiřitele evroskpé vzdělanosti mezi svými slovanskými příbuznými. Německý živel společného státního celku ho vybaví nábojem své vyšší vzdělanosti. Předání pochodně vzdělanosti přijde však jedině v oblasti duchovní a ne dříve, než se zásoby německé vzdělanosti úplně vyčerpají.

Z tohoto důvodu je zcela nezbytné, aby Čechy setrvaly ve svazku rakouském, který smíšením tolika národů je garantem historické role Slovanstva, zvláště pak Čechů. V případě, že by se Čechy odtrhly, hrozí nebezpečí jejich pohlcení pologramotným autokratickým Ruskem, které jako hlavní slovanský státní útvar není na svou budoucí úlohu zdaleka připraveno. Proto musejí Češi i Němci žít pospolu až do naplnění svého osudu, který není závislý

na jejich momentálních nevraživostech a malicherných půtkách. Nemohou svou historickou úlohu zvrátit, ale mohou ji oddálit, nebo dokonce ke škodě celého lidstva pokazit. A to jen tehdy, budou-li utápět svou „spolupráci" v krvavých rozbrojích v zájmu sobeckého nacionalismu. Ideálem by byla společná koexistence obou zemských národů ku prospěchu obecného blaha, protože zprostředkovatelskou funkci českého území v procesu kulturního vývoje a odpovědnost za něj z Čechů a Němců v Čechách nikdo nesejme. Smetana si je vědom, že vztahy mezi dvěma tak rozdílnými národy jako jsou Češi a Němci nikdy nebyly, nejsou a nebudou jednoduché. Revolucí však získávají novou kvalitu. Není už národa ovládajícího a ovládaného, jsou pouze národy svobodné, které dobytou svobodu musejí chránit a rozvíjet. Na oba národy pak Smetana apeluje: „Běda Vám Čechům slovanského kmene, kdybyste chtěli nenáviděti Němců osvobozených! Ale běda také Vám Čechům německého kmene, kdybyste nepokládali svoje bratry slovanského kmene za sobě rovné v každém směru, kdybyste jejich snahy o spojení s Moravou a Slezskem, za posílení jejich povznášející se národnosti pokládali za přehmaty". [5]

Do oblasti vzájemného vztahu kulturního směřuje memorandum Karla Egona Eberta, významného německého spisovatele z našeho území v 19. století. Je jakousi smířlivou reakcí na rozpoutané národnostní nesrovnalosti česko-německé v pražském Národním výboru na jaře 1848, kdy Němci z něho houfně vystupovali pro údajnou přílišnou čechizaci tohoto orgánu. Jako Němec vystupuje i Ebert, ale považuje za nutné tento svůj krok objasnit. Píše, že ne česká, ale německá stanoviska jsou překážkou národního dorozumění. Chápe český národ, že se nechce zúčastnit Frankfurtského sněmu, jak o to usilovali čeští Němci, protože otázky vnitřního uspořádání českého státu (vypracování ústavy, vztah obou národů) je pro ně v současné době záležitostí rozhodující. Sám ve schopnost frankfurtského parlamentu vytvořit opravdu svobodný německý stát příliš nevěří. Zato lituje postupu Němců v Národním výboru, neboť jejich místo bylo tam, chtěly-li oba národy dospět k spravedlivému uspořádání poměrů ve státě, který je vlastí obou. V soutěživosti obou národů spatřuje úrodnou půdu pro růst a prospěch celých Čech. Oba národy si musejí být rovny. Jediným pánem v české zemi může být pouze zákon: „Ani Němec ani Slovan nesmí se domnívati, že je v Čechách pánem, že je něco lepšího než druhý, pokud to duševním zápasem neosvědčil". [6]

Jak vyplývá z příspěvku Bolzanova, Smetanova i Ebertova, narůstající konfliktní situace česko-německého živlu v českých zemích, vyvolávaná v první polovině 19. století hlavně z německé strany, se stávala neuralgickým bodem zemské kultury a politiky. Řešení, které z humanistických a revolučně demokratických pozic nabízeli, se sice zdála být v dobovém kontextu schůdná, ale následující vývoj ukázal, že vztahy obou národů nabyly spíše odstředivých než dostředivých tendencí. I proto Arnošt Kraus i Pavel Eisner považují rok 1848 za rok pádu česko-německého pozorumění v rámci rozpadlého zemského vlastenectví.

POZNÁMKY

1 B. Bolzano, O vzájemném poměru obou národních kmenů v Čechách, in *Budoucnost ČSR*, Praha 1931, s. 18-19.

2 *Tamtéž*, s. 26.

3 *Tamtéž*, s. 34.

4 *Tamtéž*, s. 34.

5 A. Smetana, O poslání Čech z hlediska vývoje evropského a světového, in *Budoucnost ČSR*, Praha 1931, s. 88.

6 K.E. Ebert, Několik upřímných slov o řešení rozporů mezi Němci a Slovany v Čechách, in *Budoucnost ČSR*, Praha 1931, s. 68.

ČESKÁ NÁRODNÍ MYŠLENKA A RUDOLFINUM

Jindřich Vybíral

Úsilí badatelů nahlížejících duchovní obsah konkrétní epochy jako závislý na jediné konstantě a k úkonu interpretace přistupujících jako k odhalování této konstanty, připomíná hledání ideje nejvyšší v pořadí ze všech idejí, brilantně předvedené v proslulém románu Roberta Musila. Jestliže toto stanovisko není snad neadekvátní pro studium staršího umění, manifestujícího světonázorovou jednotu, pak pro zkoumání kulturních jevů 19. století již může být notně zavádějící. To ostatně předvídal už Hegel, když se zpěčoval současnému výtvarnému umění přisoudit jakoukoliv dominantní ideu a v jeho dílech spatřoval svobodné, osobní výpovědi. Nicméně tak jako byla zpochybněna představa, bezvýhradně ztotožňující naše národní dějiny minulého věku s vytvářením novodobé české společnosti, nadto chápaným jen jako proces národně emancipační, obdobně provokuje polemiku mínění, podkládající výtvarné kultuře oné doby v Čechách či jinde coby jediný předpoklad syntézy. Ošidnost tohoto *wishfull thinking* si dovolím demonstrovat na příkladu pražského Rudolfina.

O jeho významu v kontextu naší historistické architektury bude asi stěží někdo pochybovat, a to nejen proto, že jeho vybudování patřilo k největším stavebním akcím 70. a 80. let minulého století v Praze a že jeho projektanty byli architekti Národního divadla. Ale ačkoliv je znám i pokus tuto stavbu díky původně sgrafitové výzdobě řadit k prvním projevům tzv. české neorenesance, přece však v symbolické mluvě jejích výtvarných forem stěží vyčteme významy, příslušné tvorbě nacionální romantiky. Pro architekturu historismu charakteristické hledisko typologického asocianismu nám dovoluje Rudolfinum, recipující tvarovou mluvu severoitalského cinquecenta, spojovat s liberální, kosmopolitní buržoazií, pro níž elegantní neorenesance představovala odpovídající prostředek reprezentace společensko-ekonomického postavení a z něho plynoucího sebevědomí, stejně jako symbol jednoty celku novodobého světa. Jako dokonalý výraz ducha moderní civilizace favorizoval neorenesanci G. Semper, T. Hansen v ní spatřoval objektivní sloh, reflektující obecnou kosmopolitizaci životního způsobu. Tyto architekty uvádím záměrně, neboť vedle Ferstela, Schmidta a Hasenauera posuzovali soutěžní projekty Rudolfina a jejich vlastní tvorba měla inspirující vliv na výslednou podobu tohoto Zítkova a Schulzova díla, včetně zmiňovaného sgrafita. Evropanské ambice zadavatele stavby se odrazily také ve výběru architektů, již byli vybídnuti k vypracování projektu (vedle pražských tvůrců rovněž Luntz, Niemann, Thiedemann a Wielemans z Vídně), i autorů sochařské a malířské výzdoby. Mezi sochaři byli v drtivé převaze umělci vídeňští, mnichovští a berlínští, pohříchu nikoliv prvořadí, vytvořením malířské dekorace byl pověřen Pietro Isella, rovněž z Vídně.

Spatřovat však v Rudolfinu výhradně projev kosmopolitních tendencí, zrcadlených novorenesanční architekturou, by bylo jednostranné a neúplné. Spřízněnost tohoto díla s domi-

nantami vídeňské Ringstrasse i účast jejích předních tvůrců v konkursním řízení prozrazuje, že říšské hlavní město zůstávalo přinejmenším hlavní zastávkou na cestě ke světovosti. Pojmenování budovy po korunním princi, jakož i nikoliv bezvýznamný poukaz na „velkou minulost" spjatou s tímto jménem, zdá se nasvědčovat tomu, že podstatnější úlohu než česká národní myšlenka zde hrál zemský patriotismus, ba dokonce rakouské státní vlastenectví. Tuto skutečnost je nutno uvést do souvislosti s faktem, že Česká spořitelna, která byla stavebníkem Rudolfina, měla německé vedení a současníkům se jevila „hradbou našich nepřátel v zápase národním a politickém".

Zmiňované ikonografické predikáty Rudolfina nicméně nemají klíčovou úlohu pro obsahovou interpretaci tohoto Zítkova a Schulzova díla. Nedotčen zatím zůstává jeho základní význam, vystupující v jednotě s funkcí objektu. Rudolfinum bylo vybudováno jako „chrám krásna", „emporium krásných umění", „výchovné zařízení, dodaleka rozsévající své oplodňující sémě". Kromě koncertní síně měla být budova sídlem konzervatoře, obrazové galérie a uměleckoprůmyslového muzea. Hölderlinovská idea „estetického chrámu" patří v okruhu představ 19. století k nejvýznamnějším. Umění, Hegelem povýšené na jeden ze tří nejvyšších projevů absolutního ducha, se stává samo sobě tématem, umělec ve svých dílech holduje mistrům, jež obdivuje, nebo se zabývá vlastním osudem. V době, kdy církevní architektura přestává být prvořadým stavebním úkolem, sakrální svěcení přechází na muzea a divadla: kostel, pomník a muzeum si vyměňují své smyslové významy, kult umělců nahrazuje kult světců. Na balustrádě nad atikou Rudolfina zaujaly místo sochy hudebních skladatelů od Palestriny po Schumanna a výtvarných umělců od Feidia po Veroneseho. Velká dvorana měla být vyzdobena freskami, zobrazujícími vývoj malířství a hudby. Dle vídeňského vzoru bylo toto místo slávy nazváno Dům umělců.

Ideový program Rudolfina, reflektující dobový internacionální kult umění, ovšem poměrně dobře korespondoval s kulturním obsahem českých národně emancipačních snah, tedy s hledáním smyslu existence českého národa v povznesení ducha, vzdělanosti a osvícenosti, stejně jako Kollárem a Palackým deklarovanou ideou humanity, lidskosti a všelidskosti. Dokončení jeho stavby spadá už ale do období vyostřených národních rozporů a vystupňovaného buržoazního nacionalismu, k němuž dochází snad v souvislosti s odvratem od systému volného obchodu a s ním ideologicky spjatého kosmopolitismu nejen u nás, ale v celé střední Evropě. Po svém otevření se Rudolfinum znenadání stává terčem útoků naježeného českého tisku. Averzi vyvolává slabá účast českých umělců i řemeslníků na realizaci stavby a její výzdoby, ignorování domácích tradic v ikonografickém programu. Rudolfinum se prý stalo „novou baštou pro snahy národu českému nepřátelské", „beranem proti české kultuře". První koncert v Domě umělců, „na nějž z nepřátelské ciziny povoláni byli umělci... k urážce naší... byl pravou provokací". Německý tisk tehdy naopak psal pochvalně o České spořitelně, jež zbudovala Rudolfinum „sobě k slávě, umění ke cti a městu na ozdobu", účinkující na slavnostním koncertu představil jako „umělecké notability, které jsou v úzkých vztazích k Praze a její hudební vysoké škole" a podivoval se, že „krev rozumných, své rodné město

milujících mužů může přivést do varu, že plán na vytvoření... domova umění... vznikl v německých hlavách a byl uskutečněn německými muži".

Důsledkem onoho úzkoprsého „národního augurství" (Masaryk) bylo posléze vypsání soutěže na vyzdobení dvorany Rudolfina zmíněnými malbami na téma *Vývoj hudby a výtvarných umění v Čechách* a další soutěže na zřízení fontány před budovou. Protože však ředitelství spořitelny otevřelo první konkurs pro všechny umělce narozené nebo jen usedlé v kterékoli části mocnářství a navíc „porota... jen v nejmenší části poskytovala záruku, že dovede také náležitě ocenit moment vlastenecký... celá soutěž nedopadla tak skvěle, jak by byla dopadnouti měla, a jak by také byla dopadla, kdyby nebyla se vykonala - za trpného odporu největší části našich nejčelnějších uměleckých sil". První cenu získal vídeňský malíř E. Veith, zatímco A. Liebscher, jehož návrh „nejlépe by se hodil k provedení", neboť pracoval tak, „jak se to od ostatních, od Nečechů - téměř ani žádat nedá", byl odměněn cenou třetí. *Umělecká beseda* poté předala memorandum České spořitelně a žádala ji, aby se v budoucnu při podobných příležitostech obrátila nejprve k domácím uměleckým kruhům a aby vypsala nový konkurs. Neúspěšně skončila také soutěž na zřízení fontány, v níž první cenu získal návrh C. Kloučka a F. Ohmanna. Tentokrát se tak nestalo pro nedostatek národních idejí, neboť v soutěži převládly efektní vlastenecké alegorie, perzonifikující české řeky. Porota v čele s Myslbekem však žádnou z nich neshledala vhodnou k realizaci. A tak národní myšlenka přišla veskrze zkrátka.

KULTURNÍ SITUACE PRAŽSKÉHO GHETTA DO POČÁTKU 60. LET 19. STOLETÍ

Jiří Kuděla

Čechy a Morava vždy velmi citlivě reagovaly na podněty ze západu a východu, přijímaly je a odvrhávaly, aby z nich pak v kadlubu svých malých poměrů zpracovávaly a kompilovaly to, co se blížilo jejich naturelu, co mohlo být přijato v duchu jejich specifických sklonů a zájmů. V určitých obdobích byly naše země opravdovou duchovní křižovatkou. To se samozřejmě odráželo v duchovním a kulturním vývoji židovské menšiny českých zemí, jejíž nekorunovanou hlavou byla židovská obec pražská. Pro ni pak přívlastek křižovatka mezi východem a západem platilo i v dobách, kdy byly jinak české země relativně izolovány.

Zatímco Praha měla v Čechách mezi židovskými obcemi díky své velikosti a významu zcela výsadní postavení, na Moravě tomu bylo trochu jinak. Jestliže „matku v Izraeli" obklopoval v Čechách prstenec relativně velmi malých obcí s několika regionálními centry (Kolín, Česká Lípa, Nový Bydžov, Libeň, Golčův Jeníkov), na Moravě existovalo více středisek významných nejen pro svou ekonomickou potenci a velikost, ale i proto, že byly sídlem uznávaných židovských škol a zdrojem nejrůznějších myšlenkových proudů judaismu (Mikulov, Prostějov, Uherský Brod, Holešov, Kroměříž aj.). Ovšem i pro tyto moravské obce byla centrem duchovního života pro své bezesporu největší kulturní a náboženské renomé právě Praha. Z hlediska ekonomického jim však byla bližší již tradičně spádová oblast Vídně, její blízký region a oblast dolních Uher.[1]

Chceme-li se zaměřit na charakterizování kulturní situace nejvýznamnější židovské obce v našich zemích v první polovině 19. století, musíme nutně alespoň stručně zmínit některé aspekty jejího vnitřního života v posledních dvou deceniích předcházejícího století. Cokoli důležitého se událo ve světě rozptýleného, ale duchovně jednotného židovstva, vždy to jako mocná vlna dorazilo i do českých zemí, pokud samy tyto země nebyly epicentrem onoho „vlnobití". Každé nové hnutí, každý sektářský proud, každá nová myšlenka emancipační, každý nový krok dokazující kulturní schopnosti židovstva vyvolávaly v českých zemích silnou reakci, která pak následně mnohdy vše přetavila do nové formy.

V 18. století to byly především náboženské disputace mezi vůdčími rabínskými osobnostmi Čech a Německa, konflikty s nejrůznějšími mystickými, mesiášskými proudy v židovském náboženství a v neposlední řadě neutuchající boj za pokrok emancipační s tím vším spojený, co hýbalo Čechami a jimi ovlivňovaným okolím. Na předním místě zde musíme zmínit tzv. frankistické hnutí Jakuba Lejbowitze, vulgo Franka, vysněného mesiáše mnoha tisíců neortodoxních židů druhé poloviny 18. století.[2] Frankismus vyšlý z polských center zanechal silné stopy i v pražské židovské společnosti. Zpočátku měl boj mezi jeho přívrženci a odpůrci dramatické formy - vzájemné inzultace, hádky a denunciace vedly dokonce k pouličním

nepokojům a několikadennímu uvěznění tehdejších vrchních pražských juristů Eleazara Flekelese a Samuela Landaua. Nakonec ale vše rozmělnil čas a pražští vyznavači Franka a jeho potomků na obskurním offenbašském dvoře se postupně přiklonili k německému osvícenství.

Ostatně pro pražské frankisty tohoto období v čele s příslušníky rodin Wehlů a později velmi známých Porgesů je typická už od samých počátků jejich poblouznění frankistická neortodoxnost, jistá rezervovanost, silné prvky racionalismu a odmítání náboženské nesnášenlivosti, tak jak je známe z prací Mojžíše Mendelssohna. Stopy frankismu zůstávají v pražském prostředí poměrně dlouho. Ještě v prvním deceniu 19. století je obviňování z frankismu zátěží pro novou generaci pražských židovských osvícenců snažících se o emancipaci židů na zcela nových základech.[3]

Vůdčí roli v počátcích židovského osvícenství a v rozvoji kulturní aktivity v Praze a v Čechách měla pražská rodina Jeitelesů. Od nejstarší generace známého lékaře dr. Jonase Jeitelese, přes Barucha a Judu Jeitelesovi až po mladší generaci zastoupenou Ignácem Jeitelesem a jeho příbuzným, leč konvertovavším jmenovcem s novým jménem Julius Seidlitz, všichni zastávali mendelssohnovu platformu židovského osvícenství.[4]

K Mendelssohnově koncepci pak přidali některé představy své, které vykazují ovlivněnost nejen berlínským židovským osvícenstvím, ale i panující atmosférou českého obrození. Začínají prosazovat tzv. židovskou nacionální cestu, která chápe židy jako jeden z národů budoucí laskavé, všeobjímající a spravedlivé mnohonárodnostní monarchie.[5] Tomuto cíli měl sloužit i měsíčník, jehož pouhých 7 čísel vydala pražská, v roce 1802 vzniknuvší „Gesellschaft der jungen Hebräer". Generace Ignáce Jeitelese se tak pokusila navázat na tradici svých otců, kteří už v 80. letech 18. století přispívali do hebrejského v Německu vycházejícího časopisu *Meassef* a byli v úzkých kontaktech se starší osvícenskou „Gesellschaft der Freunden" z Berlína, která vznikla už v roce 1792.[6] Pražská společnost a spolu s ní i její měsíčník zanikly však velmi brzy nejen na finanční úbytě, ale také na horší cenzurní poměry než v Německu. Určitý vliv na jeho zánik měl jistě i nedostatek nacionálního uvědomění u jiných než intelektuálních vrstev. Mladí pražští židovští osvícenci se po ztroskotání jejich vlastní tribuny angažují především v desavském časopise *Sulamith*, kde vychází řada jejich příspěvků.

Pro kulturní rozvoj pražské židovské obce v první polovině minulého století byla důležitá nejenom zkušenost protagonistů první generace židovského osvícenství, ale též jiné faktory. Např. úroveň židovského školství a možnosti dosažení vyššího vzdělání, vznik samostatných nakladatelství, censurní poměry, obecně hospodářská úroveň ghetta a proces integrování se židovského obchodu a řemesla do sfér křesťanských, změny v židovském zákonodárství a v neposlední řadě vývoj vnitřní rakouské politiky.

Po určitém útlumu kulturní aktivity v pražském ghettu po odchodu některých jejích vůdčích duchů do Vídně, dochází po letech 20. a první polovině let 30., které se svým utuženým židovským (spíše by se chtělo říci antižidovským) zákonodárstvím nepřály rozvoji jakýchkoli aktivit, k renesanci „pražského židovského kulturního fenoménu".

Jestliže v roce 1806 cítí Ignác Jeiteles potřebu ve svém příspěvku o kulturních poměrech židů v Čechách dokazovat jejich význam pro ekonomický potenciál země, na konci 20. a na počátku 30. let se to už dokazovat nemusí. Nová generace, narozená přibližně v deceniu 1810-20, odhazuje obrazně hned po *bar micvahu* modlitební řemínky, aby se ponořila do romanticko-vlastenecké atmosféry vládnoucí tehdy na rakouských gymnáziích. Většina z nich pak studuje pro židy té doby nejvíce perspektivní medicínu, méně už filosofii a práva. Je logické, že se tato nová generace svým odvrhnutím samostatné národní židovské cesty (kterou považuje za cestu do slepé uličky), horlením pro němectví nejen v liturgii, ale i ve vzdělání dostává do konfliktu se staršími generacemi. Hledání nové identity, tedy výlučně německé identity, se projevuje už ve 20. a 30. letech ve všech sférách života pražských židů. Neortodoxně myslící intelektuálové, bohatší a nejbohatší vrstvy bojují proti tradicionalistům reprezentovaným především tzv.vrchními juristy, tj. hlavními náboženskými autoritami obce. Tento boj probíhá nejen při řešení komplikovaných otázek tzv. „reformované" (tj. německými zpěvy doprovázené) bohoslužby, ale i v oblastech kulturních. Intelektuálové, kteří se chtěli zabývat něčím jiným než talmudem, se v té době těžko prosazovali.

Náboženský fanatismus často vítězil. Dokazují to i hojné relace pražského hejtmanství o situaci v ghettu a jeho „vůdčích" osobnostech.

Vláda měla v zásadě zájem na osvětě židů, pokud nepřekračovala meze loajálnosti vůči úřadům nebo nezpůsobovala takové roztržky v ghettu, které by narušovaly stabilitu ve městě. Židovskému osvícenství byl nakloněn i tehdejší censor hebrejských knih, patrně neofyt z Hroznětína Karl Fischer, který patřil k velkým přátelům „přiměřeného pokroku v mezích zákona". Mnohdy se podivoval nad tím, jak těžce se prosazuje v ghettu jiná než náboženská kultura a věda. Ve svých relacích i sám nacházel odpověď - autocenzura a cenzura mnohdy nábožensky velmi ortodoxního okolí byly účinnější než jakákoli cenzura státní. A tak není divu, že ve 20. letech je kulturní život pražského ghetta velmi šedý a omezený.

Prosazují se jen někteří jednotlivci - např. Mojžíš Izrael Landau, doznívá činnost jeho českým národním obrozením podstatně ovlivněného otce Izraele Landaua, stejně tak jako Judy Jeitelese, jehož příspěvky nalezneme nejen ve vídeňských časopisech, ale např. i v *Hyllosu*. Pro pozitivní vývoj především v reformě ritu je důležitá aktivita Petra Beera a Herze Homberga. Nejméně konformním duchem z výše jmenovaných je bezesporu Mojžíš Izrael Landau. Zasloužil by si širší zmínku, ale učinil jsem tak již na jiném místě. Zde jen připomeňme, že nezastupitelná byla jeho role jako majitele tiskárny, vydavatele, příležitostného spisovatele, podporovatele nových talentů a jako veličiny vážené v křesťanských kruzích (a nejen ve městské správě). Výše jmenované osobnosti a jimi ovlivnění jednotlivci však uskutečňují své kulturní snahy buď uzavření v anonymitě pražského ghetta, nebo se s nimi snaží proniknout do křesťanského prostředí, kde jsou jejich šance v té době ještě velmi mizivé. Jiný než náboženský či charitativně zaměřený spolkový život v ghettu ještě neexistuje. Nejvíce se dostává pozornosti literátům v rámci nejrůznějších židovských slavností, známé jsou i některé salóny v Josefově, které slouží nejen plesům v rámci purimových radovánek, ale

i debatám o kultuře a nejrůznějším setkáním, na něž jsou dveře otevřené samozřejmě i křesťanským návštěvníkům. Pokud se v té době najdou v ghettu opravdu některé nadané mladé osobnosti (hudebníci, literáti), pak se většinou jen krátce zablýsknou, aby následně co nejrychleji odešli do zemí, kde mohou na rozdíl od Rakouska akceptovat evropské hodnoty s vědomím, že také jejich, židovské hodnoty budou vzaty na vědomí. Taková situace přetrvává přibližně až do konce vlády císaře Františka. Ferdinandův nástup na trůn znamená pak jisté uvolnění, postupně jsou ulamována ostří nejflagrantnějším antižidovským zákonům a nařízením. V tomto období lze spatřovat výrazný předěl. Dorůstá generace, která má většinou už vyšší či nejvyšší vzdělání, oproštěná od starých předsudků a svými křesťanskými kolegy přijímaná už mnohem samozřejměji a rovnoprávněji, než jejich otcové. Židovská mládež přichází do Prahy studovat medicínu, filosofii a práva. K ní se připojuje i mnoho studentů talmudu, tzv. „bocherim", kterých je z českého, moravského, ale též uherského a slezského venkova v Praze tradičně vždy nejméně okolo dvou set. Po návratu domů jsou pak právě tito studenti důležitým faktorem rozvoje židovské emancipace, nositeli a předavateli v Praze získaných kulturních podnětů.

Začínají fungovat i spolky, spíše se dá říci židovské stolní společnosti, *Arion* a *Aede*, kde se pěstovalo umění a diskutovaly kulturní problémy. Mnohem významnějším faktorem však zřejmě byla účast pražských židovských literátů a umělců v kulturním životě mimo ghetto. Významným krokem v tomto směru byla jejich participace na profilu důležité nadkonfesionální tribuny doby předbřeznové - časopise *Ost und West*, redigovaném v Praze v letech 1837 - 1848 Juliem Glaserem. Záhy se k němu připojila kulturní ročenka dosud nedoceněného významu *Libussa* (od roku 1842).[7] Pravidelným přispěvovatelem se pak stala celá skupina židovských intelektuálů, která v takřka idylické ekumeně s křesťanskými přispěvovateli zaplňovala strany obou periodik. Většina z nich je silně ovlivněna romantickým básnictvím Byronovými verši Lenauovými, Herderovými, nemalý vliv na ně má Gutzkow a K. E. Ebert. Trojici literátů, která už tehdy mezi nimi září, tvoří jména Ludwiga Augusta Frankla, Moritze Hartmanna a Siegfrieda Kappera. Shodou okolností ani jeden z nich nepochází přímo z Prahy, ač s ní jsou v mnohém spojeni. Ačkoli měl Frankl svým dílem a německorakouskými postoji velký vliv na celé generace mladých židovských intelektuálů Prahy 19. století, spojil svůj život nakonec cele s Vídní. Nikdy ale nepřestal být propagátorem a podporovatelem pražských židovských literátů a žurnalistů. Jeho zdánlivě konformní postoje a poklidný život se silně odlišovaly od života jeho mladších souputníků. Především od života jeho mladého obdivovatele, nekonformního Moritze Hartmanna, který byl považován za ducha doby a prakticky za synonymum pojmu „Mladé Čechy". Ač nechtěl, žil 20 let vzdálen od své vlasti prakticky v exilu. Tuto dobu nepromarnil. Napsal řadu cestopisů, novel a básnických sbírek, které se dočkaly mnoha vydání. Jeho vztah k vlastnímu židovství byl značně nevyhraněný a dobou se proměňoval. Postoje z doby vrcholu jeho tvorby za v Paříži a v Londýně bych sám označil jako kosmopolitní. Dalším rysem Hartmannovy povahy byla neohroženost, rozhodně netrpěl onou nevyhraněností a věčnou rozkolísaností mezi loajalitou a bojem za obecné zájmy

jako mnoho jeho vrstevníků.[8] Hartmann strávil v Praze se svým přítelem Alfredem Meissnerem řadu plodných let, ale ta nejplodnější byl nucen prožít v cizině.

Ani velmi obdivovanému Kapperovi není souzeno sžít se s Prahou na delší dobu. Profil seskupení literátů okolo *Ost und West* a *Libussa*, z nichž jen někteří silněji pociťují své židovství, dokreslují osobnosti Isidora Hellera, Meiera Letterise, již zmiňovaného Julia Seidlitze, Davida Mendla, Joachima Lederera, Theodora Kleina, Leopolda Komperta a Theophila Pilinga, máme-li jmenovat jen ty nejvýznamnější.

Kulturu nezastupovali v Praze samozřejmě jen literáti. Židé se věnovali i jiným můzám. Z hudebníků se výrazně prosadil Ignác Moscheles z bohaté pražské rodiny, žák pražského Dionýse Webera, ve Vídni pak Salieriho, přítele Meyerbeerova a Bartholdyho. Tento klavírní virtuóz byl mimo jiné dvacet let profesor londýnské královské hudební akademie a později až do své smrti profesorem na konservatoři v Lipsku. Jeho žákem a častým spoluhráčem byl Pražan Ignác Tedesco, dalšími zázračnými dětmi v říši hudby byli v pražském ghettu narození Julius Schulhoff, David Popper, Wilhelm Graf, Moritz Wehli a Friedrich Altschul.

Z výtvarníků žili v širším povědomí Ignatz Pereles a syn významného představitele židovské náboženské obce Ernsta Wehliho Mathias Wehli.

Co se týče divadla jsou nám známa jen příležitostná představení v josefovské škole, v sirotčinci a v mateřské škole. Až v roce 1849 si pražští židé pronajali od Karla Švestky soukromé divadlo u sv. Mikuláše, kde se od té doby po mnoho let konala různá dobročinná amatérská a spolková představení.

Jednou z hlavních překážek komplikujících kulturní a osobnostní rozvoj představitelů pražské židovské kulturní obce a jejich další uplatnění i mimo ghetto byl samotný původ těchto lidí. Situace zvláště tíživá v prvních třech desetiletích století nutila řadu intelektuálů ke konverzi. V absolutních číslech v první třetině, respektive polovině 19. století velmi řídké případy konverzí v pražském prostředí jsou ve vrstvě intelektuálů a více světa zběhlých obchodníků mnohem častější. Intelektuálové podstupovali křest především pro šanci zajistit si možnost kariéry ve sférách svých zájmů či vlastního zaměstnání, méně už z opravdu přesvědčeného rozchodu s judaismem - viz Seidlitz, někteří další příslušníci rodiny Jeitelesů, Mautnerů, Ledererů aj.[9]

Ti, kteří se tomuto diktátu nepodřídili museli počítat s tím, že si na svou kariéru počkají.[10] Ti, kteří se podřídili, museli naopak strpět útoky konzervativců a někdy i svého nejbližšího okolí.

Ti, kterým nevyhovovala ani jedna varianta, odcházeli. Připojovali se tak k tzv. „Zensurflüchtlingen", kteří hlavně od počátku 40. let směřovali stále širším proudem především do Německa (Lipsko, Berlín, Hamburk). Ve změněných poměrech 50. let se pak vraceli většinou už do Vídně, Čechám a Praze se vesměs široce vyhýbajíce. Byli mezi nimi i ti, kteří se do Prahy a Čech nechtěli vrátit proto, že český element postupně nabýval vrchu a Praha přestávala

být metropolí „Bohemie" a stále více se stávala metropolí „Čech".[11] Na tuto skutečnost ostatně žehrají již v předbřeznových dopisech stále více Hartmann a další liberálové toužící po jednotě svých „milovaných Čech", stejně i jako někteří cizinci, kteří nemohou poznat „své Čechy" (Böhmen) a srovnávají se zemí, jak ji znali dříve - jako například břitký ironik a komentátor tehdejší politické současnosti, nadaný a oblíbený vídeňský redaktor Saphir.[12]

Nonkonformním spisovatelům a umělcům židovského původu z Prahy a Čech zněla v době předbřeznové jména jako Lipsko, Berlín, Hamburk jako něco magického, lesk jejich vysnívaného liberalismu byl pro ně příslibem svobodné tvorby bez censury a nejrůznějších šikan. Byl pro ně spojen i s neskutečnou chutí osobní svobody. Vždyť i slavný a známý literát či tvůrčí umělec byl v Praze až do roku 1849 především židem, který se nesměl usazovat a bydlet za vyhraženou hranicí ghetta a jeho rozšířeného obvodu, jinak riskoval ponižující úřední jednání a postihy s tím spojené.[13] Sociální a politické bouře a jimi vyvolané antižidovské excesy patřily k dalším důvodům, pro něž židovští intelektuálové opouštěli Prahu. Obraceli se do Lipska, kde je vítala otevřené náruč malé emigrantské kolonie s jejími periodiky, nakladatelskými a politickými styky.

Mladé Rakousko žilo bez pasů v Německu, ale v nadějiplném bytí. Mnozí z těch, kteří zůstali v Rakousku, - působili jako anonymní korespondenti vlivných novin v Lipsku, Berlíně, Vratislavi, Kolíně, Hamburku, Augšpurku a jinde. Mezi nimi byla i řada osobností, o nichž jsme se již zmínili. V tomto protirakouském zápase měly nejdůležitější roli Kurandovy *Grenzboten*, především v letech 1842 - 48 byly vlastně tribunou rakouské opozice. Vedle Schuselkových letáků a Andrianovy známé, tehdy anonymně vydané knihy *Oesterreich und seine Zukunft*, byla právě činnost Kurandova nejvýraznějším příspěvkem v této opozici. V Lipsku mohli opozičníci tisknout i do Herlossohnových *Komet*, které byly periodicky v Čechách zabavovány.[14]

Liberalismus těchto rakouských opozičníků, faktických i vnitřních emigrantů však nebyl identický s liberalismem německým. Na rozdíl od mnohdy nenávistné protirakouské kritiky v Německu, měla kritika emigrantů na rakouskou stranu v sobě mnoho konstruktivního. Je samozřejmé, že německá nakladatelství někdy spekulovala s atraktivitou silně protirakouských titulů. Ale i spisy, které neměly tak politicky skandální příchuť jako práce Schirndingovy nebo Hartmannova *Reimchronik des Pfaffen Mauritius*, vyvolávaly ve Vídni velmi prudké reakce. Sedlnický například vysílal své důvěrníky do Hamburku a Lipska, aby hned u zdroje odkrývali anonymitu autorů protirakouských spisů. V relacích za Metternicha i později za Bacha figurují na předních místech Hartmann, ale i Julius Seidlitz (Ignatz Jeiteles), Ignatz Kuranda a Adolph Neustadt. S těmito jmény je na poli politické publicistiky spojen také David Kuh, další z pražských rodáků. Kuh byl pro svou politickou činnost v roce 1848 odsouzen k pevnostnímu vězení. Nakonec byl amnestován a svěřen pod pražský policejní dohled, který zahrnoval i jeho bližší příbuzenstvo.

Ačkoli byli Seidlitz, Hartmann, Herlossohn nebo k Praze nuceně připoutaný David Kuh nežádoucími osobami, jejich některé práce vycházely nadále i v Rakousku. Zatímco se rakouští agenti pachtí za tím, aby zjistili, zda se náhodou Hartmann nepokusil překročit zemské hranice, konfiskují jeho práce po knihkupectvích nebo zjišťují co protirakouského vyšlo opět Herlossohnovou péčí v Lipsku, státní úředník Pavel Alois Klar si s oběma otevřeně dopisuje a Herlossohnovi vydává v *Libussi* v roce 1849 biografii s portrétem a básněmi. Klar se zjevně cítil být především literátem, a podporovatelem vlasteneckého umění, než státním úředníkem ve vysoké funkci.

Když v 70. letech minulého století vzpomíná Herrmann Landau (1815-1889), jeden z pražských židovských básníků, potomek slavné rodiny Landauů a vrstevník Hartmannův, na pražskou židovskou (německou) literární scénu a potažmo na celou kulturní situaci svého rodného města, když se do něj vrátil po dvanáctiletém pobytu v Hamburku (1851-1862), nezbývá mu než jen konstatovat, že všechny nejlepší kulturní osobnosti, které tak oživovaly Prahu od konce 30. let až do roku 1848, zmizely z jejího horizontu. Zůstal jen jejich stařičký vzor, dnes již trochu polozapomenutý nestor německého básnictví v Čechách, Karl Egon Ebert.

Musíme dnes s Landauem souhlasit. Fakta přesvědčivě potvrzují, že z Prahy skutečně zmizely takřka celé dvě generace původem židovských umělců, kteří silně ovlivňovali nejen kulturní profil své komunity. V generačních a názorových střetech na otázky emancipační, asimilaci a podílu židů na národních kulturách velkou měrou přispěly i k formování celkového kulturního profilu Čech a Prahy. Mnozí z nich mělo velké zásluhy o udržení pozitivního názoru ciziny na celkovou kulturní úroveň českých zemí. Tito lidé zmizeli z Prahy, jako postupně zmizelo ghetto, z kterého vyšli. S nimi však nezmizela hluboká tradice, z jejíchž kořenů a na nových základech, v nesrovnatelně svobodnější atmosféře v brzku vyroste nová generace, která svým významem daleko přesáhne všechny předchozí - generace Rilkova, Kafkova, Werflova, Brodova, Weltschova, Leppinova, Salusova a dalších.

POZNÁMKY

1 Do vyhlášení tolerančního patentu to byly právě Uhry, které přitahovaly pozornost moravských židů v dobách, kdy byli z nějakých důvodů ve své vlasti utlačováni. Tak např. se usazovali od první poloviny 18. století v hojném počtu v dolnouherských, méně už hornouherských městech, aby z nich pak po roce 1781 v hojném počtu odcházeli především do Pešti.

2 Zde zmiňme alespoň hnutí frankistů v českých zemích, které mělo mimochodem ohlas ještě u antireligiozního a racionálního Fritze Mautnera, viz Mauthner Fritz, *Erinnerungen, I. Prager Jugendjahre*, München 1918, s. 112 a 295 - 310.

3 Nedůvěra k starým frankistům byla pak na čas ze strany úřadů a za pomoci silného vlivu vrchních juristů obnovena v letech 1806-07, kdy se jednalo o účasti pražských židů na

pařížském sanhédrinu a o pozdější následné snahy o vyloučení cizího studentského židovského živlu z Prahy. K čelným pražským frankistům patřili: Jonas Beer Wehle, Aron Beer Wehle, Löw von Hönigsberg, Filip Wehle, Jonathan Herz Bondi, Emanuel Herz Bondi, Nathan Kassowitz, Markus Simon Porges, Gabriel Porges, Veit Lichtenberg, Moses Kolin, Salomon Zerkowitz.

4 Pravé, skutečné osvícenství, to bylo pro generaci Ignáce Jeitelese především podle Mendelssohna „...ein vernünftiges Erkenntnis und vernünftiges Nachdenken über Dinge des menschlichen Lebens nach Maßgebung ihrer Wichtigkeit und ihres Einflusses in die Bestimmung des Menschen...".

5 Na počátku epochy, kterou jsem se pokoušel sledovat stojí zajímavý článek Ignáce Jeitelese v desavské tribuně židovských emancipačních snah - v časopise *Sulamith - Bemerkungen über den Kulturzustand der Juden in Böhmen*, I. roč., 2. svazek, Dessau 1807, s. 209-225. Cílem autora je především dokázat, že po dvou desetiletích, která uplynula od osvobozujících reforem císaře Josefa II. učinil židovský národ velký pokrok jak v duševním, tak v průmyslovém rozvoji. Proto jsou tedy neustálé útoky „slepých fanatiků" podle Jeitelese v tehdejší „filosofické době" nespravedlivostí, která neustále poukazuje na nedostatky židů (ostatně způsobené většinou lokálními příčinami), aniž by něco věděla o jejich pokrocích. Autor zdůrazňuje, že je nutné „... durch Thatsachen, nicht nur leere Deklamationen zu zeigen, da man nur dem Juden die Rechte des Menschen zu geben braucht, um ihn als Staatsbürger zu benutzen...". Své „poznámky" autor zamýšlel jako větší studii. V tomto díle *Sulamith* se dostal jen k tomu, aby ve stručnosti (i když s řadou faktických chyb) vylíčil, jakých výsledků dosáhli židovští podnikatelé na poli průmyslového rozvoje a výroby v Čechách.

6 V posledních letech své existence byl časopis tištěn v tiskárně Mojžíše Izraele Landaua.

7 Ročenka *Libussa* vycházela péčí Pavla Aloise Klara v letech 1842 - 1860. Po celou dobu se sestávala ze dvou částí. První byla beletristická (básně a próza), druhá (vaterländische Denkblättern) měla spíše vlastivědně osvětový charakter.

8 Zde je nutno zmínit především jeho anonymně vydanou rýmovanou kroniku kněze, či spíše v tomto kontextu „kněžoura" Mauritia.

9 Viz například případ prof. Wolfganga Wesselého, který na svou mimořádnou profesoru čekal až do roku 1850, její pozdržení způsobovaly nejen objektivní potíže náboženského rázu, ale i odpor některých představených pražské židovské náboženské obce. K jedněm z těch, kteří se naopak přizpůsobili a konvertovali byl profesor Heinrich Löwe. I on vlastně patří do výčtu židovských osobností vyšlých z pražského ghetta a majících zjevně podíl na formování jeho kulturního profilu a hlavně na vývoj budoucích generací. Profesor filosofie na pražské universitě Johann Heinrich Löwe, günterián, byl člověk, o kterém (když po letech studií ve Vídni, suplentské a později i řádné profesuře na lyceu v Salcburku konečně zakotvil opět v Praze) málokdo věděl, že je neofyt a syn poměrně nevýznamného jose-

fovského obchodníka Löwyho spřízněného ovšem s podstatně známější rodinou Lippmannů. Náznaky domácího rozkolu, způsobeného Löwyho konvertováním na počátku jeho vědecké kariéry můžeme nakonec vycítit i v soukromých dopisech, které dostával spolu s podporou od svého otce z Prahy do Vídně (Archiv UK, Pozůstalost prof. Heinricha Löwe, kr. 1-2).

10 Stávalo se, že i nejzasloužilejší činitelé pražské obce bezprostředně spjatí s náboženskou hierarchií měli ve svých rodinách konvertity. To bylo někdy zneužíváno tradicionalisty pro útoky proti reformátorům. Např. jedna z nejexponovanějších postav pražského ghetta té doby Peter Beer (1755? - 1838), pedagog, reformátor ritu, překladatel a osvícenec měl dva syny a oba byli konvertity (žili ale mimo Prahu).

11 „Zuřivému českému šovinismu" v stále slovanštější Praze se například nedokázal přizpůsobit Fritz Mauthner, který kvůli těmto okolnostem odešel definitivně z Prahy - F. Mauthner, *Erinnerungen, I. Prager Kinderjahre*. Viz dále i Wittner, *Briefe aus dem Vormärz*.

12 Viz např. Saphirův dopis P. A. Klarovi z 22. 2. 1849, Vídeň, Archiv hl. m. Prahy, pozůstalost P. A. Klar. - Saphir odpovídá na Klarovo pozvání z 20. února toho roku, aby přednášel v Praze. Není tomu vůbec momentálně nakloněn, protože - mimo jiné „..ich besorge ob die noch fortdauernden Span/n/ungen und Zerwürtniße zwischen den Slawen und den Deutschen, Prag zu meinem Vorhaben geeignet machen. Schon bei meiner früheren Anwesenheit daselbst, hatte es den Anschein ob die Nationalitätsfrage die Symphatien für mich gelähmt hätte..." Saphir dále dodává, že přesto o tom uvažoval i minulý rok, domnívá se ale, že jet do Prahy jen na jednu přednášku by se mu nevyplatilo, nedalo by se proto uvažovat o dvou až třech? .... -...und ob es überhaupt bei den czechischen nicht allzufreundlichen Stimmungen gegen Deutsche, hiezu rätlich ist...(?).

13 Jako příklad budiž uveden osud Meiera Letterise, známého literáta a publicisty, který, když přišel z Vídně do Prahy jako nový vedoucí Haaseovské „orientální knihovny" (1840) musel podobné problémy řešit několik let, než ho konečné občanské zrovnoprávnění židů těchto starostí zbavilo (AMP, fond spisovna magistrátu N 1840-44,1845-54).

14 Karl Herlossohn, vl. jm. Karl Borromäus Sebastian Herloß (1.9. 1802 - 1849), původem z Prahy, od roku 1825 až do své smrti v Lipsku, patří k nejméně poznaným literárním osobnostem vycházejícím z pražského prostředí. Je to způsobeno nejistotou okolo jeho původu. Sám se k němu odmítal vyjadřovat a mnozí autoři, kteří o něm psali, ho proto z nejrůznějších důvodů považovali za pokřtěného žida. Herlossohn sám udával jako datum svého narození rok 1804 (1.9.) a potvrzoval, že pochází z Malé Strany. Jeho jméno však nacházím ve svatomikulášské malostranské matrice narozených u data 1.9. 1802. V katalogu posluchačů filosofické fakulty UK, kam se tehdy ještě Carl Herloß zapsal v roce 1820, je uváděn jako sedmnáctiletý. V pražských konskripčních arších je uváděn jen rok jeho narození - 1803 a to, že je synem z prvního manželství Antona Herloße, krejčího z Malé Strany.

„GHETTO V NICH“

Helena Krejčová

Pod vlivem Velké francouzské revoluce a jejích myšlenek a hesel o svobodě a rovnosti se v Evropě otevírala ghetta. Na základě osvícenských reforem Josefa II. se i v českých zemích židé dostávali na roveň ostatnímu obyvatelstvu. Za zrušení ghettové uzavřenosti byli židé nuceni, ale i ochotni přijmout císařovu germanizační politiku, a stát se tak vlastně nositeli germanizačního úsilí rakouských panovníků v Čechách. Tato skutečnost měla dalekosáhlé důsledky, neboť právě poněmčení, vedle jiných přetrvávajících odlišností, spjatých s ritem a způsobem života a obživy v ghettu, přineslo v pozdějších dobách českým židům nemalé problémy, které se velmi těžce překonávaly. Jazyková otázka nebyla totiž v Království českém pouze otázkou Čechů a Němců, ale zhruba od 70. let se stala i záležitostí židů, kteří se rozštěpili do dvou táborů asimilantů. Podobně, jako byli k sobě nesmiřitelní Češi a Němci, stávali se navzájem nesmiřitelní i čeští, němečtí, a později ještě i sionističtí židé v Čechách. Jejich vzájemná nesnášenlivost měla však přece jen ještě jiné zabarvení, neboť různá protižidovská vystoupení v nich čas od času znovu oživovala vědomí sounáležitosti. Všude v západní Evropě otevření ghett urychlilo a dokonalo integraci židů do národů a společností, neboť židé si v té době všeobecně uvědomovali, že je nic, kromě náboženství a pocitu společného utrpení, nespojuje - naopak, že jejich život, myšlení a cítění jsou zásadním způsobem determinovány národy, v nichž žili.

Podobná situace nastala i ve střední Evropě - v Uhrách, a zvláště v Německu, kde byly otázky asimilace nastoleny ve filosofické koncepci Mojžíše Mendelssohna, a k faktické asimilaci tam docházelo v průběhu druhé poloviny 18. století. Spolu s jazykem přijímali Židé i německou vzdělanost a kulturu, ale nezůstalo jen u pasivního přijímání. Naopak, tuto vzdělanost a kulturu nezanedbatelně rozvíjeli a obohacovali.

Nové myšlenkové proudy v Evropě 30. a 40. let 19. století, jež pronikaly i do Rakouska, měli své nadšené zastánce právě mezi židy z Čech, kteří očekávali osvobození lidstva zároveň s emancipací a svobodným vývojem židovstva. V „Mladé Čechii“ se s nimi scházeli a spolupracovali i ti z českých literátů, kteří měli pochopení a sympatie pro jejich snahy. Inspirováni idejemi „Mladého Německa“ šířili židé v české společnosti ideje humanity, rovnosti všech lidí a svobody, Češi na ně naopak působili v duchu národně uvědomovacím, a snažili se je zapojit do českého vlasteneckého života. Je ovšem nutné uvědomit si, že „české“ bylo v mladé židovské společnosti chápáno spíše ve smyslu zemského patriotismu, nikoliv národnostně ve smyslu jazykovém. V duchu tehdejších romantických trendů čerpali témata svých prací z českých dějin a hrdost nad Husem, Žižkou, a pod. naplňovala pýchou jejich „německá srdce“ (M. Hartmann). A je příznačné, že v peripetiích pozdějšího vývoje zůstali všichni, až na S. Kappera, německými autory.

V té době lze hledat kořeny pozdějšího směřování, které od 70. let definitivně rozdělilo židy v Čechách do dvou protichůdných táborů. Neboť kolem poloviny 40. let se v německo-židovských i českých časopisech, hlavně v *Allgemeine Zeitung des Judentums*, v *Orient* a v *Květech*, rozvinula bohatá diskuse o možnosti začlenění židů do slovanského (tím bylo míněno hlavně českého) živlu, obdobně, jako k tomu docházelo již po desetiletí v německých státech. Věnuji se této záležitosti podrobněji, abychom si uvědomili, jaká vyjímečná šance k získání židů pro český národní život se tehdy naskýtala. Hlavními představiteli této diskuse byli David Kuh (jenž pocházel ze staré pražské rodiny, která do dob josefinské germanisace nesla jméno Kráva) a Václav B. Nebeský. Nebyli však sami. V letech 1844-46, kdy diskuse probíhala, se v dvaceti pěti článcích, věnovaných přímo koexistenci Čechů a židů - odhlédneme-li od mnoha dalších článků, týkajících se literatury (ať již kritik nebo otištěných děl) - poměrně dost autorů pod různými šiframi a pseudonymy vyjadřovalo nejen k emancipaci židů, která zde hrála druhořadou roli, ale přímo k jejich asimilaci do českého národa, a to na základě jazykovém. Bylo zdůrazňováno, že v době, kdy v Čechách nastává národnostní boj, židé nemohou zůstávat neutrální, ale měli by znát a pěstovat český jazyk. Nahlíželo se, že publikování židů v češtině by znamenalo velký přínos pro českou kulturu a vědu, podobně jako tomu je v sousedním Německu. Židé požadovali zavedení výuky češtiny na pražské židovské škole, a byly publikovány zprávy o tom, že v různých krajích Čech se již židé česky učí, zvláště v Roudnici, kde bylo vyučování češtiny na židovské škole zavedeno, a i dospělí brali kondice češtiny. Dokonce se uvažovalo i o tom, zda by rychlejší a rozšířenější výuce mohlo pomoci používání kralického překladu Bible, ale tato myšlenka na druhé straně vzbuzovala obavy, že studium jazyka na tomto základě by pravděpodobně mohlo vést k vytvoření nového žargonu - jakési české jiddiš. V souvislosti se zájmem o češtinu se hovořilo o „čechománii" mezi židy. Byla to také doba, kdy se židovští občané začali zúčastňovat, i když stále ještě sporadicky, českých vlasteneckých podniků, např. Lämmel a Forchheimer přistoupili k Matici muzea českého. Tuto dobu pročeského židovského vzepětí nepřerušily ani protižidovské výtržnosti, které byly v červnu 1844 vyvolány dělnickými bouřemi v továrnách u bratří Porghesů a Epsteina.

Úvahy o asimilaci židů k Čechům se snažil konkrétně naplnit právě Kapper, když roku 1846, jako první žid, vydal česky psanou básnickou sbírku *České listy*. Propagaci této knihy se již rok před vydáním věnoval Nebeský, který některé básně sbírky otiskoval v *Květech*, psal zprávy o autorovi a o přípravě a tisku knihy. Sbírka byla rozdělena do třech částí. Obsahem nejdůležitější a také nejrozsáhlejší byla nazvána *Synům mého kmene v Čechách* a Kapper se v ní zabýval emancipací, svobodou a rovností židů. Celé toto úsilí skončilo ovšem naprostým krachem.

Někteří kritici, např. J.E. Vocel, knihu ocenili a hodnotili kladně, ale naprosto negativně ji přijal Havlíček Borovský, a to jak z hlediska literárního (i když jak sám ke konci svého článku uváděl, do estetického hodnocení se pouštět nechtěl), tak i - a to bylo nejdůležitější - z hlediska národnostního. Odmítl Kappera jako českožidovského vlastence, kladl na něj větší požadavky,

než na své nejbližší přátele. Požadoval, aby Kapper, chce-li se stát českým vlastencem, přestal publikovat v němčině, což bylo tehdy v českém prostředí běžné (vždyť i Palacký zveřejňoval své *Dějiny národu českého* zatím pouze německy). Lze se domnívat, že Havlíček touto recenzí reagoval především na zmíněnou diskusi o asimilaci židů, a že právě ta hrála v Havlíčkově vystoupení proti Kapperovi největší roli. Vlastně tuto diskusi na dlouhá léta přerušil formulováním základného požadavku, aby žid, chce-li být Čechem, přestal být židem. Ale ani splnění tohoto kategorického požadavku, který ve svých důsledcích odpíral právo židům na jejich vlastní víru, nepovažoval Havlíček za prospěšné ani pro český národ ani pro židy, a doporučoval židům, chtějí-li se asimilovat, aby se připojili k Němcům.

Havlíčkovo odmítavé stanovisko vyvolává dodnes diskuse, zda byl Havlíček antisemita. bylo to tak konec konců pochopeno již tehdy, když otevřeným dopisem v *Květech* vystoupil proti Havlíčkovi na Štědrý den 1846 Karel Štorch a obvinil ho těmito slovy: „Vaše uvítání jeho díla nemělo nic, než hanu na něj, že je žid, a na židy vůbec metati... hanbu z toho nesete ovšem Vy, fanatiku 19. století". Domnívám se, že Havlíčkovo vystoupení jako antisemitské hodnotit nelze. Vyjádřil v roce 1846 pouze objektivní nemožnost asimilace v Čechách - a to především kvůli neschopnosti Čechů asimilaci přijmout, neboť jazykově český národ nebyl ještě schopen absorbovat cizí prvek, a to na rozdíl od silných a už konstituovaných národů západní a střední Evropy, kde asimilace nebyla považována za cosi destruktivního, za národnost ohrožující jev, ale byla naopak chápána jako obohacující element. V zemích Koruny české byla situace složitější. Pozvolna se ustavující česká společnost nebyla natolik vyspělá a pevná, aby do svého středu dokázala začlenit své židy. Až v okamžiku, kdy byl český národ nejen jazykově, ale i ekonomicky (i když zdaleka ještě ne politicky) dostatečně silný, byl schopen českožidovskou asimilaci nejen tolerovat, ale především ve svých špičkách i přijímat a podporovat.

Ostatně sám Havlíček se k židovské problematice ještě jednou vrátil. Stanovisko Havlíčka-nacionála se ukázalo být neudržitelné především pro Havlíčka-liberála. Když se po oktrojírce, která uzákoňovala emancipaci židů, v české společnosti proti židům vystupovalo, uveřejnil roku 1850 ve *Slovanu* svůj definitivní a nutno říci, že mnohem tolerantnější a spravedlivější úsudek o židovské otázce. Nejen že emancipaci hájil, ale naléhal na Čechy, že musí odstranit tisícileté křivdy páchané na židech, a to především ve svém vlastním zájmu, neboť emancipace by Čechům jako národu prospěla „jakož musí prospěti každá spravedlivá věc". A co víc, apeloval na židy, aby se nechovali ke své *otčině* jako cizinci. V této jeho výzvě zdá se být implicitně vyjádřen požadavek asimilace. (Změna Havlíčkova postoje se projevila i v jeho pravopise, neboť nahradil Ž ve slově žid malým písmenem, a dokonce v okamžicích nejsmířlivějších je nazývá izraelity.)

Tento Havlíčkův hlas neměl již ovšem tu váhu, jako jeho vystoupení před necelými pěti lety. Od té doby se také mnoho změnilo. Vývoj politických událostí a stále se zvětšující rozkol Čechů a Němců od dob Frankfurtského parlamentu vedly k tomu, že židé z Čech se připojili na stranu liberálních Němců, v té době skutečně svobodomyslných a pokrokových,

kteří hájili myšlenky, k nimž se židé upírali a s nimiž se ztotožňovali. Mnozí z židů, hlavně jako novináři, se postavili do čela tohoto německého liberálního proudu a stali se tak přímo exponenty německé politiky (a zároveň i ekonomiky). Později se k tomu přidružila ještě ta důležitá okolnost, že židovský asimilační trend podpořila vláda, vůči níž židé pociťovali nemalý vděk za ústavu z roku 1867, která jim zaručovala naprostou právní rovnoprávnost. Navíc si získali jejich velké uznání Němci za to, že se v této zákonodárné činnosti velmi exponovali - a to za politické abstinence českého národa.

Zdálo by se, že tím byl problém asimilace židů v Čechách jednoznačně vyřešen ve prospěch Němců. Skutečnost, že tomu tak nebylo, byla zapříčiněna několika důležitými okolnostmi. Za prvé byl již dávno odbourán germanizační nátlak s tresty vysokých pokut, ztráty majetku či hrozby vypovězení. Dále otevření ghett, které židům přineslo možnosti svobodného stěhování a pohybu, vedlo k tomu, že obyvatelé úzce uzavřených enkláv, odkázaní dříve na intenzivní styk pouze mezi sebou, se roztrousili po celém území Čech. Němčina jako komunikační prostředek by v čistě českých či smíšených oblastech pak vlastně vytvářela nová, soukromá ghetta - vedla by k novému vyčlenění ze společnosti na jazykovém základě. Do židovských rodin tedy postupně pronikala čeština. Konečně dalším, velmi důležitým momentem byl fakt, že židé mohli zakupovat půdu. Vztah k půdě, nepřenosnému majetku, vyvolává pocit zakořenění a sounáležitosti nejen s místem, ale i okolní pospolitostí. Všechny tyto kolnosti, které napomáhaly postupnému začlenění židů do života českých obcí, vedly zároveň k tomu, že i na české straně se zachovalo vědomí odlišnosti židů od Němců.

A tady lze patrně hledat přirozené kořeny českožidovského asimilačního hnutí, umocněné navíc ještě tím, že v 70. letech opouštěli české školy první židovští abiturienti, studenti, kteří si v důsledku výchovy na těchto školách uvědomovali na jedné straně ono hrozící, potenciální ghetto osobního odcizení a na straně druhé i české vlastenectví a svou sounáležitost s českým národem. Byli to právě tito studenti, kteří se během studií na pražských vysokých školách spojili a vytvořili první českožidovskou organizaci - Spolek českých akademiků židů - jejímž cílem bylo šířit lásku k české vlasti a mateřskému českému jazyku mezi židy v Čechách. Rokem 1876 můžeme tedy datovat počátek organizovaného (tedy nikoliv spontánního, jako před 30 lety) českožidovského hnutí u nás. Zakladatelská generace je v první fázi, která trvala zhruba do konce století, upevnila organizačně i programově. Českožidovskou otázku řešila jako jazykovou, kulturní a národní asimilaci. Jednalo se jí tedy o sžití židů s českým národem a o překonání důsledků josefinské germanizace, která židy od české společnosti oddělila.

Českožidovské hnutí ale v sobě neslo nejen obecné, ale i čistě specifické rysy asimilace. Mezi nejobecnější rysy patřilo, že se židé rozhodli, podobně jako tomu bylo všude jinde u asimilantů, přihlásit k národu, uvnitř kterého se narodili a žili. Toto rozhodnutí spočívalo na svobodné vůli přijmout jazyk toho kterého národa a spoluvytvářet s ním společnou kulturu, hospodářství a politiku. Dalším obecně platným rysem bylo, že museli překonávat hradby předsudků uvnitř své i okolní společnosti - tedy bourat ta nejpevnější z ghett - ghetta v duších.

Českožidovská asimilace měla však i několik svých specifik. Čeští židé především neasimilovali z původního ghetta, nepoužívali již svůj původní jazyk, ale vzdávali se jazyka a kultury, které terpve nedávno přijali. Dále, nositeli a šiřiteli českožidovské myšlenky byli studenti, kteří důvěrně znali a chápali problematiku obou etnik a navíc byli pro českou společnost jako vzdělanci akceptovatelnější. Ojedinělé bylo českožidovské hnutí tím, že čeští židé se rozhodli asimilovat k národu potlačovanému, což je v dějinách asimilací svým zpsůobem unikátní. Dodnes to svědčí o tom, že síla jejich přesvědčení skutečně pramenila z vnitřní nutnosti, z prožitého pocitu sounáležitosti k češství, a o upřímnosti jejich rozhodnutí. Tím tragičtěji na nás i dnes působí tehdejší výčitky Čechů, ostatně desetiletí tradované, že židé se k nim přidali ze zištných důvodů.

Od samého začátku museli čeští židé působit na dvě strany. Jednak byli nuceni přesvědčovat své souvěrce, aby se zbavili předsudků vůči více méně nepřátelskému okolí. Museli je přesvědčovat o smyslu asimilace a vzbudit v nich upřímný zájem o ni. Zároveň ovšem působili i v české společnosti. Museli přesvědčovat Čechy, že židovské snahy jsou míněny opravdově, museli Čechy zbavovat jejich předsudků a ghett. V tom jim napomáhaly i mnohé významné české osobnosti, které je podporovaly nejen morálně, ale i hmotně. Postoje těchto osobností vlastně ovlivňovaly smýšlení české společnosti ve větším měřítku než samotní židé. To mělo na druhé straně zpětný vliv na židovskou společnost, neboť tak v ní byl vzbuzován pocit, pro uskutečnění asimilace důležitý, že Češi o jejich zapojení a spolupráci stojí. A zde, ve vzájemné provázanosti, byl zase zdroj intenzivního působení na Čechy, jimž židé konkrétními činy dopomohli např. k získání některých důležitých poslaneckých mandátů na úkor Němců. Díky židům se rozšiřoval také český vliv v rámci Obchodních a živnostenských komor, který vedl k rozvoji národní české ekonomiky.

Zpočátku byl růst hnutí pomalý, ale zvláště v 90. letech dosáhli čeští židé značných úspěchů. Vznikaly další českožidovské organizace a rozvíjela se tak organizační struktura hnutí, které se rozšířilo nejen územně, ale zasahovalo čím dál tím hlouběji do života židovské společnosti.

Zároveň však v 90. letech narůstaly i obtíže, které slibný rozvoj asimilace brzdily. Měly na to určující vliv především tři faktory. Prvním z nich byl vznik a vývoj sionistického hnutí, v nměž čeští židé viděli ohrožení svých snah, neboť sionisté vycházeli z přesvědčení, že nehledě na rozdílnost území a jazyků, všichni židé jsou součástí jednoho národa. Sionismus asimilanty zpočátku příliš neohrožoval, nebyl chápán jako nebezpečný pro smýšlení českých židů. Jeho nebezpečnost viděli v tom, že ho budou akceptovat Češi, neboť asimilantům se nikdy nepodařilo úplně přesvědčit českou společnost o oprávněnosti svých snah a židé byli i nadále její velkou částí považováni za cizí element.

Jako daleko nebezpečnější bylo pociťováno narůstání antisemitismu v Čechách, které znamenalo pro rozvoj českožidovského hnutí velkou brzdu a navíc napomáhalo rozmachu sionistického hnutí na úkor asimilantů (a to jak českých, tak německých, zvláště po známých vystoupeních v letech 1897 a 1899).

Snad nejdůležitějším faktorem však byla myšlenková krize v samotném českožidovském hnutí, pramenící z toho, že hnutí po třicet let setrvávalo na stejných výchozích pozicích a již zastaralých základech. Zvláště mladá českožidovská generace, která se narodila asimilovaným rodičům, neviděla již smysl života v „planém vlastenčení" a vlastní češství a židovství bylo pro ni něčím přirozeně daným a bytostným. Proto hledala nová ideová východiska řešením židovské a českožidovské otázky. Klíčovým momentem pro tříbení názorů byl českožidovský vztah k mladočechům, ke kterým se zakladatelská generace, až na pár staročeských vyjímek, hlásila. V 90. letech se dostala i mladočeská strana do krize, zapříčiněné nejen vleklými českoněmeckými jazykovými a státoprávními spory, ale i narůstáním společenských konfliktů. K zastírání vlastní nemohoucnosti a neschopnosti jí posloužily protižidovské kampaně, na nichž sama měla podíl. Část českých židů, především starší generace, založila po přelomu století Svaz českých pokrokových židů, ve kterém se sdružovali stoupenci Masarykovy realistické strany a také mnozí sociální demokraté.

Tříbení názorů a hledání východisek z myšlenkové krize v českožidovském hnutí měla napomoci nová diskuse o asimilaci. Při příležitosti 30. jubilea Spolku českých akademiků židů se čeští židé obrátili na českou veřejnost - politiky, vědce, a literáty s otázkou, co soudí o asimilaci a antisemitismu. Nevíme, kolik českých respondentů na tuto anketu reagovalo, v *Českožidovských listech* bylo postupně otištěno 25 odpovědí. Za dvacátého šestého můžeme považovat Emanuela Chalupného, který o odpovědích respondentů referoval v *Přehledu*. Dva z dotazovaných byli židé. Je zřejmé, že takto pojatá anketa a poměrně malé množství otištěných odpovědí nám nedává objektivní obraz o celkovém názoru na českožidovskou problematiku ve společnosti, ale spíše mnoho napoví o samotných odpovídajících, o jejich názorech a pohnutkách. Je zarážející, jak u mnoha z nich, pod líbivými slovy probleskuje jejich skutečné smýšlení, jemuž dal příhodný název Egon Hostovský - *ghetto v nich*.

Politiků odpovědělo šest, pět mladočechů a jeden staročech. Otázku asimilace zodpovídali většinou kladně. Dostál a Houra ji považovali za prospěšnou, první pro obě etnika, druhý zvláště pro Čechy, a to hlavně v ekonomice, kde se mají Češi od židů hodně co učit, ale i z důvodů politických. Krejčí a Zátka se vyslovili rozhodně pro asimilaci, Zátka navíc doporučoval smíšené sňatky, které by ji urychlily. Pippich viděl v Židech jinou rasu, a proto se vyjadřoval k jejich asimilaci v Čechách poměrně skepticky. Zdálo se mu nereálné uvažovat o asimilaci židovského obyvatelstva jako celku, ale v asimilaci jednotlivců věřil a viděl ji jako žádoucí. Také u něho hrály ekonomické a politické faktory důležitou roli. Nápadně odlišná je odpověď Heroldova. V obšírné odpovědi lze vyčíst, že židovství je pro něho především otázkou náboženskou, se kterou je silně propojena údajně nebezpečná vnitřní organizace židovstva. Židé jsou pro něj jiní rasově, původem i národností. Zbaví-li se toho nejhoršího, co na nich je, tedy náboženství, budou schopni asimilace, což by pro ně bylo velmi prospěšné a „odpovídalo by to modernímu nazírání". Soudil, že židé se musí cítit v celém svém politickém, veřejném a národním životě nejen Čechy, ale Slovany!

K antisemitismu se politici stavěli vpodstatě odmítavě, každý z jiných důvodů. Dostál ho chápal jako problém ekonomický, viděl v něm nenávist vůči továrníkům, a mimoto, podobně jako Krejčí, nevěřil, že by byl obecně rozšířený, soudil, že jeho nositeli byli jednotlivci a ne společnost jako celek. Houra se k problému nevyjádřil. Zátka tento jev příliš neodsuzoval, vnímal jej jako obranu slabého před silnějším (snad ho rovněž chápal na ekonomickém základě), ale každý Žid by měl, podle něho, v tomto ohledu být posuzován jednotlivě, a ne židovstvo jako celek. Herold viděl podstatu antisemitismu v mezinárodním rázu židovstva, chápal ho opět jako záležitost náboženskou, a tvrdil, že v Čechách, „kde není smysl pro konfesijní zápasy", ztratí antisemitismus živnou půdu, až doje k odbourání národního protivenství Židů, tedy jejich víry.

Politici jako celek, až na Herolda, vyjadřovali asimilaci podporu a vyzdvihovali asimilační snahy *Spolku*. Chápali asimilaci jako prospěšnou, a to pro židy i pro Čechy. Z jejich odpovědí vyplývá, že si uvědomovali užitečnost asimilace pro český národ nejen v ohledu politickém, ale zvláště v oblasti ekonomické, v níž spatřovali velkou českou slabinu. V ekonomice vidělo i několik z nich podstatu antisemitismu. Většinou se domnívali, že antisemitismus není v širokých vrstvách zakořeněn, že jeho nositeli jsou jednotlivci. Zde je zajímavé, že žádný z nich nechápal otázku asimilace jako problém kulturní, a že ji také nikdo z nich nestavěl jako záležitost ryze jazykovou.

Další skupinou respondentů byli novináři a spisovatelé. Diskuse se jich zúčastnilo sedm, osmým byl Chalupný. Jejich pohled na asimilaci byl většinou vstřícný, ale nebyl prost vědomí její složitosti. Harmach a Hilbert chápali její prospěšnost pro Čechy. Podle Harmacha byla její brzdou nevzdělanost českého národa. Hilbert se obával, že zisk pro českou stranu bude zároveň znamenat ztrátu pro židy, neboť je vůči nim mezi českým obyvatelstvem nedůvěra a odpor, a oni se v důsledku asimilace ocitnou v izolaci od svých souvěrců jinde. Proto viděl židovské východisko v sionismu: „Kdybych se narodil židem, možná bych nebyl tím, kým Vy, nýbrž - sionistou". K sionistickému stanovisku se vlastně přiklonil i Machar. Ten otázku zodpověděl lapidárně a svérázně: rád by viděl při sčítání lidu uvedeno v kolonkách: národnost - židovská, řeč - česká, náboženství - atheismus. Pro Kuffnera byla národnost otázkou ideje. Aby bylo asimilace dosaženo, musí silní jednotlivci sdělit ideu většině. Chalupný se vyslovil také pro asimilaci, ale nevěřil v její přílišné rozšíření v důsledku nedůvěry a neupřímnosti na obou stranách. Šikl pouze uvedl, že tato otázka je těžká. Osobitým způsobem odpověděl Štech: žid je hodný a Štechovy názory čtenář pozná z jeho románku Štěstí Zlatého hroznu, *Máj*, r. 2. Překvapivá byla odpověď Jiráskova. Chápal Židy jako národní protivníky. Jejich asimilace je pouze vnějšková, a i když proti Čechům nehlasují, hlásí se k nim a podporují jejich národní snahy, duch jejich rodiny není český a proto to jsou cizinci.

K otázce antisemitismu se Jirásek nevyjádřil, ale jeho názory jsou patrné z formulace předcházející odpovědi. Je vůbec zajímavé, že na tuto problematiku reagovali pouze tři

respondenti. Pro Hilberta byla antisemitismus přiznáním strachu, pro Kuffnera záležitostí nacionalismu a pro Šikla předsudkem, který dříve či později padne.

Je příznačné, že literáti a publicisté, na rozdíl od politiků, zdůrazňovali stanovisko kulturní a jazykově národnostní, zatímco hlediska hospodářská a politická v jejich odpovědích chybí.

Třetí, největší skupinu odpovídajících tvořili vědci. Kromě dvou z nich, hygienika a gynekologa, to byli zástupci humanitních oborů: pět historiků a čtyři jazykovědci. První dva, Růžička a Pawlík, byli zcela jednoznačně pro asimilaci a to především z lidského hlediska, protože hranice a překážky mezi lidmi je třeba odstraňovat. Pawlík zdůrazňoval i prospěšnost asimilace pro český národ, neboť (blíže nekonkretizované) nadání a specifické síly, které českému národu chybí, by mu takto věnovali židé: „Židovský element je cenný pro každý národ". Zajímavé je, že historici v konečný zdar asimilace nevěřili. Důvody ovšem uváděli různé. Peroutka se domníval, že se asimilace nedá dosáhnout bez pevného vědeckého zdůvodnění. Pro Kadlece byli židé zvláštním národem, jehož podstatou je „exkluzívní národní náboženství". Pokládal by za ideální, kdyby se židé a Češi sblížili a stali se z nich přátelé a spojenci. Kalousek by uvítal „spodobu" v jazyce, politickém smýšlení, mravech a obyčejích. Šimák nevěděl, neznal, protože byl zaneprázdněn. Zajímavou a hlouběji založenou odpověď zaslal Bidlo. Ani on nevěřil v konečný úspěch asimilace, která by ve sféře ekonomické a duchovní přinesla Čechům velmi mnoho. Židům v tom brání jejich realismus (i když ani idealismus jim není cizí), ale hlavně internacionální založení a tradičně solidární orientace, tentokrát velkého kapitálu. Zde viděl hlavní překážky, které národy ekonomicky a kulturně méně pokročilé, především Slované, pociťují velmi silně. Nejednoznačné stanovisko k asimilaci vyjadřovali i jazykovědci. Jarník se k problematice odmítl vyslovit, protože ji neznal, a věnoval se pouze činnosti *Spolku* ve studentském hnutí. Groh pokládal asimilaci za možnou, bude-li založena na židovské upřímnosti. Krejčí v ni nevěřil, neboť židovství chápal jako záležitost rasovou, ale vyslovil se pro akomodaci. Poslední z jazykovědců byl Arno Kraus, který za svých studií několik let aktivně pracoval v českožidovském hnutí. Tuto skutečnost zdůrazňuji proto, že Kraus zaujal k otázce asimilace naprosto pesimistický postoj a nevěřil v ni. Soudil, že naprosto neasimilovatelný je venkov stejně jako skutečně věřící lidé. Aby byla asimilace proveditelná, museli by matrikoví židé přijmout křesťanství. A hromadné pokřtění židů bylo pro Krause nepřijatelné. Jeho názor na obsah křesťanství a židovství najdeme ve větě: „Jsou vyznání křesťanská, která činí pranepatrná nároky na oběť intelektu".

K otázce antisemitismu se opět většina odpovídajících nevyslovila. Jeho bytostným odpůrcem byl Krejčí, který ho chápal jako produkt politiky lží, za jejímiž hesly se skrývají obchodní zájmy. Jako výsledek ekonomických procesů pojímal antisemitismus i Bidlo. Podle Kalouska by antisemitismus překonala asimilace (v níž vlastně nevěřil) a podle Groha židovská upřímnost. Pro skeptického Krause byl antisemitismus nevykořenitelný.

Posledním respondentem byl Josef Kohn-Korn, žid, který před svým odjezdem do USA, kde žil již deset let, působil v českožidovském hnutí. Tomuto americkočeskožidovskému

magnátovi už připadala celá diskuse o asimilaci jako něco absurdního. Dodnes obecně platné stanovisko, které zaujal k asimilaci a nacionalismu, je vyjádřeno těmito slovy: „Přeji sobě, aby oživnul národní duch český k dokonalé výši svobody, která jest co nejúžeji spjatá s poctivostí a šlechetností vůči každému, a aby tentýž národní duch český žil ve všech židech v našich rodných vlastech, aby nebyl nikdo zkracován ve svých právech a nikomu udíleny nebyly zvláštní privileje, aby v sousedu viděl každý svého bratra, nechť jest to žid neb křesťan, pak budete všickni Čechové a dobří vlastenci - a asimilace - kdo se bude po ní tázat?"

Byl to názor, který nebyl v Čechách nikdy plně realizován. Ukončil diskusi o českožidovské asimilaci a antisemitismu z roku 1906. Touto diskusí jako by také končila jedna etapa českožidovského hnutí. Nastupující mladší generace kladla už hlavní důraz na otázky etické a mravní. Šlo tedy o židy, pro které je české pojímání skutečnosti přirozenou věcí, ale uvědomují si, že jejich život je svým způsobem komplikován, a proto se pro ně českožidovská otázka stává otázkou náboženskoetickou. Češství nechápou jako problém jazyka a národnosti, ale vidí podstatu v duchovní úrovni a kultuře.

Ráda bych tento zdlouhavý referát zakončila slovy snad největšího českožidovského myslitele Jindřicha Kohna: „Největší tvůrčí nadějí lidstva je lidství". Tuto ideu můžeme chápat jako odkaz našich českých židů.

PRAŽSKÝ LITERÁRNÍ FENOMÉN V SYSTÉMU MEZILITERÁRNÍCH SPOLEČENSTVÍ

Květa Hyršlová

Praha jako ostrov. Jako skleník. Jako šifra. Jako Fata Morgana. Pražský kruh. Pražská škola. Mimořádně bohatá literatura předmětu. Přesto kladu otázku: Nelze se tomuto - literárněhistoricky mnohonásobně podanému - jevu přiblížit jinak a víc, jestliže ho začleníme do kontextu? Jestliže onen pražský literární fenomén konce a počátku století" pojmeme jako předmět šetření literárně srovnávacího?

V poslední době jsou i v naší literární vědě patrné snahy o to překonat tradiční koncepce literární komparatistiky, která spočívala v soustřeďování empirických poznatků ze vzájemného srovnávání podobných a odlišných literárních jevů, a která svůj předmět vymezovala pomocí binární opozice mezi oblastí geneticko- kontaktovou a typologickou. Nyní se metodologické úsilí zaměřuje na novou formulaci předmětů a cílů výzkumu - mám na mysli teorii meziliterárního procesu. [1]

Uplatňování meziliterárních souvislostí se zatím, pravda, vyskytuje spíše jen v pracech teoreticko-metodologické povahy, mám však zato, že by se tento zřetel postupně měl stát organickou složkou literárněhistorické metody, východiskem hodnotících úsudků a zevšeobecnění. Vždyť dialektická symbióza meziliterárních a národních souvislostí literárních děl dnes patří k důležitým ukazatelům vyspělého myšlení o literatuře a růstu jeho univerzálnosti.

Využít tedy metodologické podněty výzkumu meziliterárnosti při práci s konkrétním materiálem je v dané chvíli nanejvýš organické. V případech, kdy se tak už stalo (v dílčích studiích při výzkumu literárních společenství, pro která je charakteristická bezprostřední intenzivní míra vývojové interakce), tam se prokázal pojem „osobitá meziliterární společenství" [2] jako produktivní a jako schopný překonat ono časté, jen niterné nahlížení jednotlivých národních literatur. (Je ovšem třeba chápat pojem meziliterárního společenství jako objetivně podmíněný z hlediska historického času, specifických kulturních podmínek a geografických souvislostí.)

Sama jsem si to už vyzkoušela v případě čtyř německy psaných literatur (NSR, NDR, Rakousko, německé Švýcarsko). Literární dějepisectví, zaměřené v nejširším slova smyslu ke komunikativnímu chápání literatury a zahrnující prvky literárního života a literární recepce stejně jako postihnutí literárního procesu v jeho propojení se sociální a politickou skutečností, se zatím věnovalo výzkumu a zobrazení těchto literatur jednotlivě, ale jejich etnickou příbuznost a společenství jazyka nelze přehlédnout. Při výzkumu těchto literatur vyvstávají otázky zásadní povahy, které nelze zodpovědět, aniž bychom použili metod srovnání. Ukazuje

se, že komplexu poválečných literatur německého jazyka neporozumíme, pokud je neuvedeme do vzájemného vztahu. Dovolte malý příklad.

I u nás dobře známá literární Skupina 47 sehrála v západoněmecké literatuře mimořádnou roli a byla s ní po určitý čas přímo ztotožňována. Pak se stalo, že v ní (a potažmo ve vývoji západoněmecké literatury vůbec) došlo nečekaně k velkému posunu. V letech bezprostředně poválečných se tato literatura vyznačovala střídmostí až strohostí, která byla pociťována jako jedině adekvátní situaci. Hovořilo se dokonce o literatuře pustiny (Kahlschlagliteratur). Pak dochází k zřetelně paradigmatické proměně ve smyslu nového, intenzivního uvědomení si formy. Literatura získává na sebevědomí, znovu začínají platit hodnoty poetické. Čím se to stalo?

Souvisí to bezprostředně s působením autorů z Rakouska. Když se na poválečném literárním nebi objevila jména Paula Celana, Ingeborg Bachmannové, Ilsy Aichingerové, znamenalo to - odborné kruhy se s tímto názorem vesměs ztotožňují - předěl ve vývoji poválečné německy psané literatury vůbec. Skrze tyto autory vstoupila kolem roku 1952 do akce velká tradice země hudby a lyriky, která má k dispozici jazyk vyspělé, zjemnělé kultury, subtilnost a rafinovanost výrazové formy, hudebnost jazyka, souhru formálně vybroušené a poeticky náročné myšlenky. Prostě: duchovní a kulturní dědictví Rakouska vyplnilo v tomto meziliterárním společenství německých literatur - v onom určitém historickém okamžiku - prázdné místo, které začalo být právě kolem roku 1952 pociťováno jako prázdné.

Bylo by možno hovořit o dalších příkladech prolínání a dějiny poválečné německy psané literatury se těžko bez tohoto aspektu mohou obejít.

Podobně je tomu, soudím, u tématického okruhu, který sledujeme zde. Zabývala jsem se kdysi dávno a nyní opět postavou Franze Kafky a některých dalších osobností tohoto okruhu a vidím, že je nelze plně pochopit bez kontextového nadnárodního okruhu. Že je třeba vidět tento víceaspektový literární organismus jako určitou formu meziliterárního společenství.

V případě pražské německy psané literatury půjde o dvojitou (popřípadě trojitou) národní zařazenost, o vztah k dvěma meziliterárním společenství (jak to známe mj. z případu Švýcarska).

Je tu, za prvé, souvislost s literaturou německého jazyka v ostatních zemích německé jazykové oblasti, především v Rakousku (v užším smyslu slova) - i když existují i interakce jiného druhu (vzácný druh dialektické symbiózy shledáme u Pražana Kafky a Švýcara R. Walsera a pod.). Vazba Praha-Vídeň byla ovšem kvalitativně i kvantitativně jiného řádu.

(Lze např. vést linii od H. v. Hofmannsthala k Franzi Kafkovi, [3] což myslím není příliš známé, lze mluvit o paralelách mezi „negativními utopiemi" Alfreda Kubina a Franze Kafky atd.)

Ovšem prvek nejvíc sbližující mezi Prahou a Vídní je ona zvláštní zádumčivost literatury fin de siècle (Arthur Schnitzler nebo také Peter Altenber), která se v Praze jeví ještě prohloubeněji a precizněji. A to jak v literatuře psané německy, tak v literatuře psané česky.

A to už jsme u druhé komponenty onoho zmíněného dvojvztahu (interakce pražské literatury německého a českého jazyka).

Unikátní časoprostorové postavení Prahy způsobuje, že je zde předěl století, poloha na pomezí věků a světů vnímána na ostří nože. Permanentní přítomnost propasti, prožitek mizejícího světa (propadajícího se i ve své dosavadní vypravěčské podobě) je v Praze viditelnější, intenzívnější než kdekoli jinde.

Jesliže byl v prvním případě (tj. u vazby na meziliterární společenství německého jazyka) při všech existujících odlišnostech kulturnědějinných a státotvorných (pomysleme jen na rozdíly mezi uspořádáním švýcarské konfederace, vilémovského Německa a c.k. monarchie) spolehlivým amalgamujícím faktorem společný literární jazyk, je zde oním markantním sjednocujícím momentem začleněnost do společné geograficko-topografické struktury (pro intenzitu interakce má topos hodnotu určující).

V topografickém uchopení Prahy se setkává Jiří Karásek ze Lvovic, Ladislav Klíma, Julius Zeyer, K.M. Čapek-Chod, Otakar Theer, Richard Weiner s Hugo Salusem, Franzem Heroldem, Oskarem Wienerem - ale i Gustavem Meyrinkem, Leo Perutzem, R.M. Rilkem, Paulem Leppinem a Kafkou. Novoromatický román (L. Perutze, G. Meyrinka a dalších) a tzv. román ztracených iluzí. Vidění Prahy přelomu století (Zeyer, Čapek-Chod, Karásek, Sova aj.). Její přízračnost (jak o ní mluví Rilke), která není objektivní vlastností města, ale specifickou zkušeností senzibilizovaných umělců, kteří prožívají (ať je to Karásek nebo - a to především - pražští Němci) motiv vykořeněnosti, cizoty.

V pracech J. Karáska, J. Zeyera, stejně jako u Leppina, Perutze, Meyrinka a dalších, nabývají děsivé vidiny Prahy až apokalyptických rozměrů. Díla naplňují vize metropole, která se ocitla v smrtelné agonii. Postupné odhalování démonie Prahy u Klímy, Karáska, Leppina, Perutze a dalších provází často prožitek až mystického charakteru. *Zazděná okna* [4] J. Karáska se stávají pro mnohé rozzářenými okny vnitřního zření, v jehož jasu lze rozpoznat tajemství věcí, tajemství především tohoto města. Magickou silou přitahují zdi Prahy, prostoupené temnými tajemstvími. Její přitažlivost je osudová, nemožnost vytrhnout se jejímu kouzlu trýznivá. Zkušenost - nelze žít s ní, ale ani bez ní - udělali stejně čeští jako němečtí autoři. Vzpomeňme jen na „matičku s drápy" Franze Kafky, na „Fatu Morganu" Franze Werfla a na další pražské autory s jejich zdařenými i nezdařenými pokusy uniknout čarovné moci Prahy.

Některé z mladších, zvláště zahraničních badatelů zaráží skutečnost, že se u lidí tak bytostně spojených s Prahou, jako byli pražští němečtí spisovatelé, tak často projevuje sklon soustředit se k tomu, co je v ní a na ní tak ohyzdné, ubohé, groteskní. Špína, bída, mizérie naplňují mnohé pražské romány počátku století.

A skutečně: o „deformovaném obraze Prahy" mluví v jejich souvislosti Arne Novák a vehementně odsuzuje takový pohled. V článku, který napsal u příležitosti českého vydání Meyrinkova *Goléma* (pod názvem *Pražský román* 12. dubna 1917 ve *Venkovu*), se Arne Novák vyslovuje negativně nejen k umělecké hodnotě díla, ale především k tomu, že autor záměrně zkresluje realitu Prahy, nevidí, nechce vidět, že kolem „groteskního ostrova" pražského ghetta bují zdravý, produktivní život mladého, zdravého národa. Jen čeští romanopisci, míní Arne Novák, jsou sto vytvořit pravdivý pražský román.

Na Novákův článek zareagoval v dopise příteli a překladateli Antonínu Mackovi (z dubna téhož roku) E. E. Kisch, který se cítil Novákovým strohým soudem osobně zasažen - mj. i jako autor díla z prostředí pražského podsvětí, *Pasák holek*. Namítá, že spisovatelé německého jazyka nemilují Prahu o nic méně než autoři čeští - a ne s menším talentem. Ale ani on ve své replice nemůže ignorovat skutečnost, že Praha Gustava Meyrinka a jemu blízkých spisovatelů je Praha vzdálená skutečnosti: mysteriozní, dubiózní, démonická, zabydlená znepokojivými, groteskními postavami, jedno jest- li českého nebo německého jazyka. Vlastně, čteme v některých novějších pracech k tomuto tématu, bylo třeba čekat na tak či onak neposunutý, v tradičním slova smyslu realistický obraz Prahy až na počátek 30. let (míněn je nejčastěji F. C. Weiskopf a jeho román *Převrat*, v originále *Slawenlied*).

To však je už jiná doba. Historický úsek, který my sledujeme - a pro který jsme, možná dík tomu, že sami stojíme před předěly století a tisíciletí, zvláštní měrou vnímaví, uzůsobení, disponovaní - tento historický úsek vytvářel specifické podmínky, které se pak promítaly do vztahu k Praze - a to jak u česky, tak u německy píšících umělců.

Existuje ovšem určitá celistvost v různorodosti při zpracování analogických témat v literatuře obou jazyků. Avšak shodnosti látkové nejsou tolik závažné. Důležitější je, podle mého názoru, že se tu potvrzuje: literatura psaná česky a literatura psaná německy se v tomto prosotru nejen dotýkaly, ale vzájemně se doplňovaly, dávaly a přijímaly podněty. Jejich kontext určují momenty integrační, ale stejně tak důležitá funkce tohoto vztahu je funkce diferenciační. Snad můžeme říci, že se tu v náznaku rýsuje nová kvalita národních vztahů: určitá tendence k vytváření vyšších duchovních celků, směřování k univerzalitě. K tomu ještě několik slov.

Praha, ležící v průsečíku marginálních zón velkých evropských kultur, představuje (do roku 1918 stejnou měrou pro české i německé občany a tvůrce) místo na okraji. A skutečně se také okrajovost, periférnost projevila - zvlášť markantně v té německy psané literatuře, v níž se projevil sklon distancovat se od vnějších vlivů, zdůraznit svou výlučnost - která ve skutečnosti vyzněla jako sebou spokojený izolacionismus. To, co vzniklo, bylo v nejlepším případě muzeálním kouskem, ne-li panoptikem. Avšak současně vzešly z tohoto okrajového prostoru podněty, které daleko přesáhly rámec regionu: pražský literární fenomén konce a počátku století vstoupil do světového kontextu.

Jak si lze vůbec vysvětlit skutečnost, ptají se četní zahraniční badatelé, že na geograficky i historicky velmi omezeném prostoru mohla vyrůst tak významná kapitola světové literatury?

Mluví se o patnácti procentech německy mluvících obyvatel Prahy roku 1880, o pouhých sedm a půl procentech o deset let později. Mluví a píše se o pětadvaceti tisících německy mluvících občanů Prahy - oproti čtyřistadvaceti tisícům Čechů. O tom, že z počtu, který představuje počet obyvatel jednoho malého města, vzešel během krátké doby tak obrovský počet velkých spisovatelů (mezi nimi byl Rilke, Kafka, Werfel, Brod, Leppin, Meyrink, Perutz, Salus, Sommer, Urzidil, Kisch a další).

Proč, ptají se odborníci, mohlo v Praze vzniknout tak nápadně mnoho děl krásné literatury, zatímco díla vědecká (poukazují na Freuda, Krause, Loose, Herzla) vznikla povýtce ve Vídni? A odpovídají: v historické situaci, jak se utvářela pro Němce v Praze, a zvlášť markantně pro židy mezi nimi, se životní nutností stala fikce. Pouze psaní a četba mohly poskytnout určitou kvalitu identity, kterou nebylo možno nabýt v žádné jiné sféře. A tak připadl literatuře úkol podepřít sociální identitu, která se stala nejistou.

Když už dávno přestaly platit německé předpisy rakouské byrokracie, nepřestaly platit německé spisy pražských autorů. Publikace měla přemoci izolaci, v tom byl podstatný motiv psaní.

Podíváme-li se na problém z hlediska systémovětopologického, zjistíme, že se zde skutečně to, co bylo tradičně považováno za handicap, stalo předností. Uzavřený prostor, enkláva předpokládá vždy nějaké centrum, na které se váže, anebo nějakou vyšší systémovou úroveň, v níž může přesáhnout svou osamocenost. V pražské enklávě bylo autorům německého jazyka možno realizovat hned několik typů vztahů: s bezprostředním okolím, s mateřským prostředím, s vyššími systémovými rovinami. Jaká byla skutečnost?

Ve svých největších zjevech čerpá pražská německá literatura z českého okolí, ale současně je překračuje - právě tak jako překračuje vazby na současnou německou a rakouskou literaturu, a plného projevu dochází až na úrovni evropské a světové. To, co se jevilo jako nevýhoda (ona uzavřenost prostoru), se stalo předností, neboť to působilo iniciačně na schopnost přesahovat sebe sama a dané hranice a navazovat systémové vazby vícerými směry a na vícerých rovinách. Pražský literární fenomén konce a počátku století opravdu vstoupil do světového kontextu.

Tento fenomén se z dnešního pohledu jeví, odvažuji se říci závěrem, čím dál zřetelněji jako integrující faktor středoevropanství. Dáváme-li si dnes úkol nově a přesněji definovat pojem *střední Evropy*, budeme se muset tomuto pražskému fenoménu věnovat nadále, soustředěněji, cíleněji.

POZNÁMKY

1 Jejím inspirátorem a neúnavným organizátorem na tomto úseku literárněvědného bádání je Dionýz Ďurišin.

2 Viz stejnojmenná kolektivní práce, vedená D. Ďurišinem: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá*, Bratislava 1987.

3 Dvě rané Hofmannsthalovy povídky - *Das Märchen der 672. Nacht* z roku 1895 a *Reitersgeschichte* z roku 1899 - lze pokládat po stránce struktury a atmosféry za nejdůležitější předchůdce Kafkových povídek.

4 Jiří Karásek ze Lvovic, *Zazděná okna*. Sbírka básní z roku 1894.

NÁVŠTĚVY V PLZNI A PÉČE O CIZINCE VE MĚSTĚ NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Jaroslav Douša

Již před sto lety byla Plzeň známa především jako město průmyslu a výroby piva. Hospodářská krize z počátku 20. století se hlouběji ekonomického rozvoje města nedotkla, v čele rozvoje stály Škodovy závody, jejichž růst stále více poznamenával život města i rozsáhlé přilehlé oblasti. [1] Plzeňané však měli své místo i v české kultuře.

Na dvou příkladech si dovolíme ukázat i na kulturní styky Plzně s cizinou a na velkou snahu města o jeho všestrannou propagaci u nás i ve světě na přelomu století. Městská rada pochopitelně věnovala pozornost stykům s cizinou již v době, kdy v Čechách ještě neexistoval dnešním termínem řečeno „organizovaný cizinecký ruch". Navíc část plzeňské veřejnosti městská správa přijímaly i v rámci cizineckého ruchu myšlenky česko-polské vzájemnosti a podporovaly snahy o nutnosti spolupráce slovanských národů v rámci habsburské monarchie.

Styky s Poláky propagovalo v Plzni v poslední třetině 19. století několik jednotlivců, kteří nalezli podporu městské správy i některých spolků. Nejvíce v tomto ohledu vykonal profesor plzeňské reálky, básník a dramatik F.A. Hora (1838-1916). V jeho pozůstalosti v Archivu města Plzně se mimo jiné dochovaly 372 dopisy, lístky a navštívenky, které postupně dostal od 97 Poláků,[2] důležitá byla jeho korespondence s polskými spisovateli. Rádi bychom upozornili na jeho styky se spisovatelem Bronislavem Grabovským (1841-1900), který měl v Plzni mnoho oddaných přátel, zvláště v místním Spolku vědy a literatury české. Polský umělec navštívil Plzeň několikrát, poprvé v roce 1869. Ve své vlasti často propagoval, také formou přednášek, českou společnost a její kulturu i dějiny a nejednou přitom vzpomněl Plzně. [3]

Dnes 15. prosince 1899 byl v Plzni uspořádán slavnostní večer na počest B. Grabovského. Mnoho práce a času vynaložil na jeho organizování právě F.A. Hora, večer byl připraven některými plzeňskými spolky a pod záštitou městské rady: polský umělec se jej však osobně neúčastnil. K nadšeným posluchačům patřili i plzeňský purkmistr JUDr. Václav Peták s některými členy městské rady, zasedly zde rovněž jiné významné plzeňské osobnosti. Místní denní tisk pak konstatoval, že tento večer se stal „spontánním projevem zasloužilému lidovému spisovateli polskému" a to „za četné účasti obecenstva", přičemž „nejširší vrstvy, i paní a dívky, zúčastnily se tak významného projevu", avšak "podivení budila malá účast plzeňské inteligence". [4] Grabovský byl potěšen a chtěl se, jak sám řekl, „revanšovati Plzni za to, že mu byl 15. 12. 1899 uspořádán památný čestný večer". Chtěl proto napsat drama z plzeňských dějin. Nejvíce se polskému umělci zamlouval námět o loupeživém Bavůrkovi ze Švamberka, který na samém počátku 16. století škodil Plzeňským, zapaloval jim vesnice a přepadával kupce. Plzeňští za to Bavůrka 4. února 1507 popravili. Jejich čin pobouřil

šlechtickou veřejnost a Bavůrkovi přátelé se pak městu mstili: již v červnu a v červenci stihlo krajské město několik požárů, kterým padly za obět tři čtvrtiny Plzně.[5]

Grabovský přijel do Plzně o prázdninách 1900 a podnikl předběžné studie k zamýšlenému dramatu. Při práci mu pomáhal především městský archivář profesor Josef Strnad. Umělec prozkoumal městský archiv, prohlédl si historicky zajímavá místa Plzně a slíbil, že drama napíše k příležitosti otevření nového městského divadla (27.9. 1902), jehož rychlou stavbu také s nadšením pozoroval. Náhlá smrt však přerušila jeho plány.[6]

Protože plzeňská městská správa věnovala značnou pozornost různým návštěvám z ciziny, pociťovala nutnost přivést péči o tyto hosty na vyšší úroveň. Proto v roce 1902 založil a více než 20 let pak vedl cizineckou kancelář ředitel městské statistické kanceláře Jaroslav Schiebl (1851-1933), odborný spisovatel a novinář. Prozatím pracovala kancelář v rámci zmíněného statistického oddělení a to „pokusně".[7]

Některé významné osobnosti v Čechách se snažily o větší propagaci naší vlasti v cizině a o důkladnější i především objektivnější seznamování cizinců s českým prostředím od 80. let 19. století, ale „tehdy arci se jen paběrkovalo a případ od případu k tomu pracovalo, by cizina nabyla správného názoru o naší vlasti. Systému péče o organisaci cizineckého ruchu doznaly tyto snahy teprve konsolidováním stávajících poměrů, když se před deseti lety (tzn. roku 1902, pozn. J.D.) ustavil v Praze Cizinecký svaz".[8] Jeho založení bylo možná druhým důvodem ke zřízení městské cizinecké kanceláře v Plzni téhož roku.

V celočeském měřítku šlo koncem 19. století o přirozenou reakci na situaci v monarchii. Po celá desetiletí totiž rozhodující činitelé se zdarem odváděli směr cizineckého ruchu do Vídně, Alp, Přímoří a nanejvýš ještě do Budapešti. Podle tohoto schematu byly upravovány i jízdní řády a podle toho pracoval také celý rakouský propagační cizinecký aparát. Jestliže Češi usilovali o to, aby se „jich svět alespoň trochu všímal... museli... se sami starati o povznesení cizineckého ruchu u nás". Organizace oficiální cizinecké služby byla do roku 1914 v Rakousku nesoustavná, její úkoly řešila různá vídeňská ministerstva, vznikaly četné kompetenční spory, péčí o cizince byly pověřovány různé zemské i místní spolky a cizinecká služba byla navíc pokládána za podřízenou službu turistickému ruchu. Cizinecký ruch koncem 19. století znamenal pro česká města a obce jen reprezentační povinnosti bez hospodářských zisků a proto obce často ponechávaly provádění cizinecké služby jen soukromým sdružením, například turistickým spolkům. Tato sdružení však ne vždy šetrně hospodařila s obecními finančními příspěvky určenými k tomuto účelu.

Plzeň byla vůbec první z českých měst (i před Prahou), která v roce 1902 založila cizineckou kancelář a zařadila ji přímo do struktury městské správy.[9] Podle slov J. Schiebla tato kancelář „vedle svých čistě reprezentačních povinností obracela svoji povinnost k tomu, aby naše město, postrádající mimořádné krajinné zajímavosti... pozbaveno skorem všech historických zajímavostí a svědků své význačné minulosti, alespoň v tom svém novodobém zjevu poutalo cizí navštěvovatele".

Zřejmě první větší akcí, na jejíž přípravě a průběhu měla svůj podíl také plzeňská cizinecká kancelář, byl pátý sjezd slovanských novinářů v Praze ve dnech 30.5. - 2.6. 1903. Jeho jednání se zúčastnilo 75 zástupců tisku Slovanů v habsburské monarchii, z nich 10 žen. Na organizaci sjezdu se podílely Ústřední svaz slovanských novinářů a slavnostní přípravný plzeňský výbor, v němž působili zástupci městské rady, členové sdružení českých žurnalistů v Plzni a některé další významné osobnosti včetně J. Schiebla. [10] Jak je zřejmé z tištěné zprávy o průběhu tohoto jednání, plzeňská radnice věnovala delegátům všestrannou pozornost a mimo jiné pro ně přichystala prohlídku města i exkurze v některých městských podnicích a kulturních zařízeních: slovanští novináři byli například doslova nadšeni novostavbou plzeňského městského divadla. [11]

Z práce sjezdu si alepsoň připomeňme jednání o založení slovanské tiskové kanceláře, zprávy o poměrech ve vydávání tisku u různých slovanských národů v monarchii a rezoluce o reformě tiskového zákona v Rakousku. [12] Zdárný průběh sjezdu vyvolal velký ohlas v českém i slovanském tisku, zde alespoň citujme dvě ukázky z pražských novin. Radikální listy pražské (dr. Baxa) konstatovaly: „Plzeňský sjezd vyniká nad jiné tím, že se zde poprvé sjeli novinářští zástupci všech slovanských národů a že shoda a vzájemné porozumění všech bylo co nejlepší. Ještě na žádném sjezdu nebylo té harmonie, toho společného nadšení a té chuti k práci, jako na poradách sjezdu plzeňského". Národní listy hodnotily novinářský sjezd takto: „Královské Plzni děkuje sjezd slovanských novinářů za všechen svůj lesk i zdar svůj z dobré poloviny... Pro nás, české žurnalisty, jimž tentokráte bylo dopřáno uvésti své bratry po péru i krvi do domácnosti, v níž Plzeň plnila úkol hospodyně s taktem tak vybraným, obrátivši své město v jediný nádherně vyzdobený salon, byl výkon její něčím neočekávaně radostným, ba až překvapujícím... Dojem, jaký si všichni účastníci sjezdu z Plzně odnesli, je ten, že v Čechách existuje krom hlavního města ještě - jedna Praha, že úkol skvělé kapitály je u nás, bohudík, už aspoň dvakrát obsazen, pro nás pak to bylo velkým zadostiučiněním a pýchou, že jsme byli sto, pochlubiti se před našimi hosty. Sám německý tisk kvituje pocty, Plzni sjezdem prokázané, výslovně jako pocty - královské, i táže se teskně, zda by mohli němečtí žurnalisté kdy očekávati podobného uvítání u svých... " [13] V roce 1912 se plzeňská městská cizinecká kancelář osamostatnila, dále ji vedl J. Schiebl, který tehdy v podání městské radě upozornil také na dlouholetý problém návštěvníků z Německa. Konstatoval, že po osamostatnění kanceláře a v důsledku oznámení o její činnosti ve vídeňských novinách [14] dochází do Plzně velké množství informačních materiálů z ciziny, „takže můžeme všem poptávkám, jichž bylo u nás již hodně učiněno, vyhověti".

J. Schiebl návštěvníky z Německa vždy osobně pravdivě informoval o skutečné situaci německé menšiny žijící v Plzni a stále se držel zásady, že je nutno „co nejbedlivěji působiti k tomu prostředkem cizinecké kanceláře, aby němečtí cestující do Plzně zavítavší, byli správně o zdejších poměrech poučeni", takže se již nebude opakovat situace, kdy němečtí hosté, „kteří až dosud následkem národnostních štvanic rakouských agentů všeněmeckého svazu v Berlíně dosud vyhýbali se českým krajinám a když již sem zavítali, tu obraceli se na

zdejší německé organizace". [15] I když se od roku 1902 starala o návštěvy cizinců v Plzni cizinecká kancelář, která se po deseti letech osamostatnila, její podstatu vlastně stále představovala činnost několika jednotlivců, především J. Schiebla.

A to ještě agenda kanceláře vzrostla již v roce 1912. Protože se cizinecký ruch zvyšoval, musela některé úkoly *Cizineckého svazu* převzít leckterá města: „Pro český západ a jihozápad chopila se tohoto úkolu plzeňská městská rada, utvořivši *(v roce 1912, pozn. J.D.)* zvláštní komisi o cizinecký ruch pečující". [16]

POZNÁMKY

1 Kolektiv, *Dějiny Plzně* II, Plzeň 1967, s. 185.

2 M. Suchá, K literárním stykům česko - polským. Písemné styky prof. F.A. Hory s Poláky, *Slavia* XXI, 1953, č. 2-3, s. 323.

3 *Tamtéž*, s. 324. - F.A. Hora, *Bronislav T. Grabowski*, Plzeň 1901, s. 34.

4 *Naše snahy*, 22. 12. 1899. *Plzeňské listy* 18. 12. 1899. *Plzeňský Obzor* 19. 12. 1899. *Večerní Národní listy* 19. 12. 1899.

5 Kolektiv, *Dějiny Plzně* I, Plzeň 1965, s. 107-108. F.A. Hora, *c.d.*, s. 11-12.

6 F.A. Hora, *c.d.*, s. 12, 23-25, 36-39.

7 Článek Cizinecká služba v Plzni, *Český deník* 57, č. 164 ze 16. 6. 1920, s. 1.

8 Článek Konference cizineckého svazu v Plzni, *Plzeňský kraj* 6, 1912, č. 5 ze 16. 1. 1912, s. 1-2.

9 Archiv města Plzně, osobní pozůstalost Jaroslava Schiebla. Čís. lit. poz. 11215, sign. 156/3, s. 1, 2, 6. Zpráva o činnosti městské cizinecké kanceláře v Plzni v l. 1919-1924.

10 R. Cejnek, *Sjezd slovanských novinářů v Plzni*, Praha 1903, s. 73-75.

11 *Tamtéž*, s. 10-20, 31-39, 52-55.

12 *Tamtéž*, s. 23-26, 39-42, 66.

13 *Tamtéž*, s. 62-63, 67.

14 *Der Fremdenverkehr. Offizielles Organ des Landeverbandes für Fremdenverkehr in Wien und Niederösterreich des Landesverbandes für Fremdenverkehr in Salzburg und der Gesellschaft der Österreichischen und Ungarischen Hoteliers und Restaurateure in Großbritanien*, V. Jg., Nr. 29, Wien 21. Juli 1912, S. 2.

15 Archiv města Plzně IV-D-1 Registratura 1880-1942, skup. I., stará sign. 132/I-12 (krabice č. 601). Podání J. Schiebla plzeňské městské radě z 20. 8. 1912. Dále Schieblův návrh instrukce pro cizineckou kancelář č. inv. 11084, viz pozn. 9, sign. 153/36.

16 Viz pozn. 8.

ČESKÉ A EVROPSKÉ V DIVADELNÍM DÍLE VENDELÍNA BUDILA

Hana Dobrá

Významný český herec a divadelní ředitel Vendelín Budil patřil mezi přední postavy našeho divadla a divadelní historie. Strávil téměř šedesát let svého života právě v Plzni.

Narodil se 19. října 1847 v Praze a už od mládí měl blízko k divadlu. Za studentských let hrával ochotnicky. V roce 1866 přišel do Plzně k řediteli Pavlu Švandovi ze Semčic, ale jeho debut nebyl nijak zdařilý a tak po několika měsících se vrátil do Prahy, kde se stal členem Prozatimního divadla. Na podzim roku 1869 přišel opět k řediteli Švandovi, u něhož setrval řadu let a pak působil v Plzni u společnosti Jana Pištěka.

Dne 1. září 1887 zahájil Vendelín Budil svou činnost v našem městě jako divadelní ředitel, v roce 1888 si otevřel Na Obcizně letní arénu, kde hrál třináct let. [1] Zpočátku měl ve svém souboru pouze činohru, pak navíc operetu a později i operu a balet. [2] Neuzavíral se pouze v Plzni, často se svými herci zajížděl na český venkov, kde propagoval dobré české divadlo.

Roku 1897 zavítal se svým souborem, konkrétně s operou, do Splitu, kde hrál celou letní sezónu v tamnějším divadle a seznámil tak cizinu s českým divadlem. (Zahajovalo se Smetanovou *Prodanou nevěstou*, dále se hrála Čajkovského *Piková dáma*, Nápravníkův *Dubrovský*.) [3]

Dvacátého sedmého září roku 1902 bylo v Plzni otevřeno nové městské divadlo s celoroční sezónou. Jeho prvním ředitelem se stal Vendelín Budil po intervenci poslance Františka Schwarze, redaktora Plzeňských listů Roberta Porta a dalších a zůstal jím po celých deset let.

Budil se hlásil k duchovnímu proudu, který byl nesen pokrokovou inteligencí a byl v dějinách české kultury této doby nazván směrem demokratickým. Demokratismus té doby se opíral o uměleckou inteligenci, o hluboké znalosti národní a světové tvorby, o pokrokové tradice českého divadla. Jedním ze základních rysů demokratické tvorby této doby byl smysl pro národní minulost, pro tradici. [4] A Budil pro tuto tradici smysl měl. Významné místo v jeho repertoáru zaujímaly Tylovy hry, převážně ty, které zobrazovaly život českého venkovského lidu. Hned v první sezóně nového divadla uvedl pět Tylových her - *Strakonického dudáka, Jiříkovo vidění, Slepého mládence, Tvrdohlavou ženu, Jana Husa*. V dalších letech k nim přistoupily *Paličova dcera, Lesní panna* a *Bankrotář*. [5] K stému výročí Tylových narozenin uvedl slavnostní představení *Kutnohorských havířů* ve vlastní režii.

Pak začal uvádět historická dramata Aloise Jiráska, který mu byl názorově blízký v pojetí českých dějin. Hrál soustavně všechny Jiráskovy hry, jak postupně vznikaly - *Lucernu, Gera, Jana Husa*, provedil i M.G. Rettigovou. Zvláště se zasloužil o uvedení *Pana*

Johanesa 12. prosince 1909, nad kterým Národní divadlo váhalo, zatímco Budil hru přijal a inscenoval. Hra, která byla napsána jako pohádka, byla alegorií národního zápasu o samostatnost, jak vyplývá z Jiráskova dopisu Budilovi z 1.12. 1909. „Jako Kačenka je naše samostatnost, Tomáš prohlédnuvší inteligence předtím netečná, tajemství živého slova naše řeč, již lid ryzí zachoval". Jirásek byl osobně přítomen premiéře, což jistě mělo vliv na to, že hra byla přijata bouřlivě. Dopisy, týkající se *Pana Johanesa*, které autor psal Budilovi, jsou uloženy v Archivu města Plzně. [7]

Vendelín Budil přirozeně věnoval pozornost i novějšímu současnému dramatu, které zobrazovalo život lidu, společnosti a odhalovalo její problémy. hrál Stroupežnického *Naše furianty*, Šubertova *Jana Výravu*, *Gazdinu robu* od Gabriely Preissové. Roku 1911 provedl i Mahenova *Jánošíka*, za něhož dostal od autora písemné poděkování.[8] Významné místo u Budila zaujímal i Václav Kliment Klicpera (*Hadrián z Římsu*, *Veselohra na mostě*, *Krásná Meluzína*). [9]

Vedle toho Budil se zaujetím provozoval dramata vrchlického, Zeyera a rovněž Jaroslava Kvapila. Za Budilovy režie byla hrána v roce 1897 *Bludička*, 1899 *Princezna Pampeliška* a o pět let později *Oblaka*. V Kvapilových hrách v Plzni pohostinsky účinkovala i jeho manželka Hana Kvapilová např. jako mája v *Oblacích* roku 1904. [10]

V roce 1913 uvedlo plzeňské divadlo Schillerovu trilogii Valdštýn ve Kvapilově textové úpravě a režii, a to s velkým úspěchem za pohostinského vystoupení Eduarda Vojana v titulní roli. [11]

Vendelín Budil měl pochopitelně zájem i o drama světové a seznamoval plzeňské obecenstvo s významnými díly světového repertoáru. Soustavně uváděl Shakespeara. Dá se říci, že za Budila byly Shakespearovy hry v plzeňském divadle provedeny nejúplněji. Osobně v nich vystupoval, zvláště vynikal v králi Learovi.

Z klasických světových dramat byly významné inscenace Gogolova *Revizora* (1904), Goethova *Egmonta*, Schillerova *Viléma Tella* (1909), Mollierova *Tartuffa* (1911), Hugova *Hernaniho* (1903). [12]

Mezi novější tvorbou vyhledával díla společensky kritická - Gorkého *Měšťáky* (1902), *Na dně* (1903), kde sám ztělesnil Luku, Tolstého *Vládu tmy*, Ibsenovy *Opory společnosti*, Shawova *Pekelníka* (1907) aj. [13]

Nerozpakoval se uvádět hry plzeňských autorů - např. 20. ledna 1896 měla v Plzni premiéru opera plzeňského rodáka Vojtěcha hřímalého *Švanda dudák* za osobního dirigování autora. [14]

S úspěchem provozoval operu nevidomého skladatele Stanislava Dudy *Lešetínský kovář* (1903), [15] rovněž uvedl historickou hru plzeňského profesora a propagátora česko-polské vzájemnosti Františka Aloise Hory *Žižka pod Příběnicemi* (1904). [16]

V roce 1907 projednával v Budilem Spolek přátel vědy a literatury české v Plzni, který se významně podílel na rozvoji české kultury, možnost uvedení cyklu slovanských her, o nichž

by spolek vždy před provedením v divadle uspořádal přednáškové večery. Avšak celá tato zajímavá akce se neuskutečnila, neboť nebylo dost prostředků k uvedení cyklů. [17]

Největší úspěch přinesl Budilovi rok 1908, kdy do Plzně zavítali britští novináři, kteří navštívili kromě Škodovky a Měšťanského pivovaru také divadlo, kde byyl provedeny dvě scény ze Shakespearova *Krále Leara*. Budil vytvořil titulní roli a britští novináři se o jeho výkonu vyjádřili s nejvyšším uznáním. Řekli doslova, že „takového Leara ještě neviděli a že úchvatný jeho výkon byl by ozdobou nejen anglickým, ale všem světovým jevištím prvního řádu", jak napsal Plzeňský obzor 6. července 1908. [18] Odvezli Budilovu fotografii v roli krále Leara do Anglie, kde byla umístěna ve Shakespearově muzeu ve Stratfordu mezi nejlepšími představiteli Shakespearových postav a tak Budilův věhlas pronikl až do Anglie. Naneštěstí byla toto fotografie spolu s jinými památkami zničena při požáru. [19]

Budil udržoval styky a korespondenci s předními českými herci - Eduardem Vojanem, Marií Hübnerovou, Rudolfem Deylem, Václavem Vydrou st., Otýlií Sklenářovou-Malou a dalšími.[20] Někteří z nich začínali právě u něho v plzeňském divadle a později zde pohostinsky vystupovali. Sám Budil patřil k nejlepším hercům své doby.

Budilovská představení v Plzni uchvacovala, vryla se do paměti návštěvníků, ale nebyla bez problémů. Během let se projevovala Budilova příslovečná úspornost způsobená menším počtem návštěvníků a zásahy Divadelního družstva. Z finančních důvodů musel i Budil uvádět hry lehčího rázu - hlavně operety pro pobavení obecenstva. Za jeho ředitelování plzeňské divadlo zaznamenalo svoje první vrcholné období, kdy se dostalo do popředí tehdejšího českého dramatického umění a stalo se významnou školou českého herectva. Zejména činoherní soubor měl mimořádnou uměleckou úroveň. [21]

Po svém odchodu z divadla (1912) začal Vendelín Budil pravidelně chodit do plzeňského muzea a se zájmem se ponořil do nejstarší historie divadla v Plzni. Přitom pilně sledoval a zaznamenával současné premiéry, doplňoval kartotéku herců. Sbíral fotografie českých i zahraničních herců, někdy i s jejich výstižnou charakteristikou. Stejně tak shromažďoval materiál o divadlech českých i v cizině. Svoje bohaté zkušenosti rád předával i ochotníkům, kterým přednášel až do své smrti. Patnáct let shromažďoval látku k dějinám plzeňského, českého i světového divadla. [22]

Budil zemřel 26. března 1928 v Plzni a jeho pohřeb se konal za velké účasti plzeňské veřejnosti, která projevila svoji úctu k tomuto umělci. Po celý život marně doufal, že se dostane do naší první scény v Praze. Této pocty se mu dostalo až posmrtně - ke svým stým narozeninám byl jmenován čestným členem Národního divadla.

Jeho písemná pozůstalost uložená v Archivu města Plzně obsahuje korespondenci s předními herci a umělci - E. Burianem, J.B. Foerstrem, M. Hübnerovou, J. Kvapilem, J. V. Sládkem, V. Vydrou, A. Jiráskem, E. Vojanem, J. Hilbertem a dalšími. Obsahuje také Budilovy kresby, např. O. Sklenářovou-Malou v roli Marie Stuartovny, autoportréty a další. [23] Znamená velké bohatství nejen k dějinám plzeňského divadla, ale k českému

divadelnictví vůbec a ke kulturním dějinám českého národa, dokonce i k dějinám evropského divadla.

Na ředitelské, herecké a vychovatelské schopnosti Vendelína Budila vzpomínala vděčně řada českých herců. Václav Vydra starší o něm napsal: „Budil, to byl fanatik práce. Budil neznal odpočinku, neznal zábav. Budil neměl soukromého života... Když všechno bylo venku v přírodě nebo ve světě blízkém i dalekém, připravoval Budil repertoár pro celou příští sezónu.“ [24]

POZNÁMKY

1 V Budilově aréně se např. poprvé představila plzeňskému obecenstvu Otýlie Beníšková jako komorná v dramatu *Dalila* od Octava Feuilleta (18.9. 1900). - Srov. Budilova kartotéka herců, AmPl (Archiv města Plzně).

2 Zakladatelkou plzeňského baletu byla Němka Jana Freissingerová, která působila v plzeňském divadle v letech 1902-1912. - Srov. *Sto let českého divadla v Plzni. 1865-1965.* Plzeň-Praha 1965, s. 84.

3 Neměl však jen úspěchy. Roku 1900 odešel finančně vyčerpán do Prahy, kde žil u své sestry Berty Vlasákové a čekal do roku 1902 na nové angažmá. Marně doufal, že bude přijat do Národního divadla, byl zván pouze k pohostinským vystoupením. Hrál společně s Marií Hübnerovou, která mu věnovala fotografii s podpisem - Srov. *Vendelín Budil.* Katalog výstavy Národního muzea, Praha 1953, s. 32.

4 *Sto let českého divadla* (viz pozn. 2), s. 43.

5 *Tamtéž.*

6 *Tamtéž*, s. 44.

7 Jiráskovy dopisy Budilovi z 9.11. 1909- 21.12. 1909, č. inv. 7.114-19, AmPl.

8 Mahenův dopis Budilovi z 19.9. 1911, č. inv. 7402, AmPl.

9 *Sto let českého divadla* (viz pozn. 2), s. 44.

10 *Tamtéž.*

11 *Sbírka divadelních plakátů plzeňských* aj., AmPl.

12 *Sto let českého divadla* (viz pozn. 2), s. 45.

13 *Tamtéž.*

14 K premiéře opery Švanda Dudák srov. sbírka divadelních plakátů AmPl.

15 Dopis Stanislava Sudy Budilovi ze dne 10.4. 1903 s poděkováním za provedení opery, č. inv. 71859, AmPl.

16 Dopis F.A. Hory Vendelínu Budilovi ze dne 8.12. 1904 o provedení jeho hry, č. inv. 7025, AmPl.

17 J. Strnad - F.Vondruška, *Padesát let Spolku přátel vědy a literatury české v Plzni*, Plzeň 1928, s. 24-25.

18 *Plzeňský obzor* 6.7. 1908.

19 O. Spalová, *Sága rodu Budilova. Sto let českého divadla na jevišti i v zákulisí*, Praha 1978, s. 267.

20 Dopis Eduarda Vojana Budilovi z 19.6. 1910 o pohostinském vystoupení v Plzni, č. inv. 8124, AmPl.

21 *Dějiny Plzně* II, Plzeň 1967, s. 216.

22 *Vendelín Budil* (viz pozn. 3), s. 3.

23 M. Bělohlávek, *Archiv města Plzně. Průvodce po fondech a sbírkách*, Plzeň 1987, s. 367-68.

24 *Sága rodu Budilova* (viz pozn. 19), s. 268.

ČECHY A EVROPA V 19. STOLETÍ

Jaroslava Pešková

Byla-li položena otázka Čech a Evropy dnes, je nesporné, že byla chtě-nechtě evokována současným „návratem Čech do Evropy".

Zde je nezbytné položit si otázku smyslu a významu pojmů „Evropa", „Čechy" - a jejich pohybu, a konečně významu aspektu „patřit do Evropy", „vstupovat do Evropy", „vracet se do Evropy". Je to nutné proto, že Čechy nepochybně geograficky do Evropy patřily, nebyly z ní vymazány a nemají se kam vracet. Je však zřejmé, že mohly na své „místo" - ve smyslu „Ort und Stelle" - v Evropě resignovat.

Jestliže proti *evropanství* postavily Čechy princip Východ - Západ, socialistická Evropa - buržoasní Evropa a pokusily se identifikovat se s tímto rozporem, je otázka návratu smysluplná. Tento „návrat", který má své parametry, může napomoci i sebeidentifikaci Čech v Evropě.

Ptáme-li se po významu nějaké myšlenky, máme na mysli objektivní jednotu smyslu. *„Identita míněného v různých způsobech mínění náleží k základním nezbytnostem významové dimense...*", a dále musíme předpokládat možnost přecházet od předmětného mínění v podobě pouhého významu k jeho vyplnění názorem v různých možných formách a zejména k vyplnění *originálním názorem*, totiž názorem věci samé, na kterou *pouhý* význam míří (v našem případě Čechy, Evropa) pouze prázdným způsobem. Týž význam, totéž „lekton" stojí na jedné straně proti reálné rozmanitosti subjektivních *aktů mínění*, na druhé straně naše celá předmětná zkušenost musí mít možnost stahovat se v pouhé významové řady - víme o čem je řeč - a zároveň musíme mít možnost přesvědčit se o krytí významu s objektivitou (srovnej J. Patočka, Husserlův pojem názoru a prafenomen jazyka, *Slovo a slovesnost* XXIX, 1968).

Jak je to v konkrétním případě Čechy - Evropa?

Zdá se mi, že jsme v průběhu jednání poněkud posunuli původní téma „Čechy a Evropa" v téma *česká národní identita* ve vztahu *k německému živlu* v Čechách i mimo Čechy, *k sobě*, identita Němců v Čechách ve smyslu domova, ve vztahu k německému živlu mimo Čechy, identita židů k Čechám, k non-židovskému obyvatelstvu vůbec, *k německému živlu* atd.

Tento posun nebyl náhodný. Aby bylo možno posoudit vztah Čech a Evropy v 19. století, bylo, jak se reálně ukázalo, nezbytné: 1/ prožít ztrátu vlastního evropanství (teprve dnes se fenomen evropanství nabízí k nahlédnutí), 2/ bylo třeba položit si otázku, co jsou Čechy 1800-1900 a co je Evropa 1800-1900?

V duchu úvodní fenomenologické úvahy mění se v průběhu století jak význam obou fenoménů jako objektivní jednota smyslu, tak originální předmětnost, na kterou význam míří. Čechy v úvahách české pospolitosti na počátku období jsou převážně *Böhmen*, přičemž úvahy postupně směřují k rozlišování böhmisch - tschechisch. Evropa není bytostným tématem. Vztahy regionu k širším horizontům jsou tematizovány jinak: např. vztahem k Římu a k Vídni, který reálně ovlivňoval život pospolitosti i jednotlivců, kteří se pohybovali na určité společenské úrovni, přesahující hranici Čech.

V polovině 19. století se tématika mění. Ivan Vojtěch naznačil, že problém identity stál v té době před všemi evropskými národy v různé míře a v různé artikulaci.

Čechy stojí nyní před problémem nalézt národní identitu v mnohonárodnostním státě. Za předpokladu původní české státnosti feudálního typu byl problém identity otázkou aktu volby (I. Vojtěch, E.Rádl).

Problém aktu volby je vždy problémem rozhodování se z možností. *Jak lze vymezit naše možnosti v polovině 19. století?*

a/ Němci měli za hranicemi Čech (Böhmen) Německo a Rakousko jako „Evropu". Češi měli Prahu nejen jako kus domova, ale i jako dějiště evropských dějin.

b/ Úsilí o národní identitu se rozvíjelo v Čechách především cestou rozhraničení (Abgrenzung) Čechů jako domácích a Němců, jejichž vlastní centrum je za hranicemi. Kriteriem se stával čím dále tím výrazněji jazyk. Emancipace Němců se uskutečňovala cestou kontaktů se zahraničím. Emancipace Čechů probíhala stejně, ale identita s domovem a pospolitostí (i jazyková) nebyla úplnou samozřejmostí. Jazyková nesamozřejmost byla dána především nedostatečnou rozvinutostí odborného a filozofického jazyka, což znamenalo nerovnovážný stav ve srovnání s německy mluvícím obyvatelstvem. (Je třeba poznamenat, že tedy nedostatečně rozvinutý byl právě důležitý identifikační znak pospolitosti jako celku.)

Emancipace českého národního společenství znamenala zároveň nezbytnou emancipaci občanskou. I zde bylo mnoho podstatných rozdílů. Základním rysem emancipačního úsilí Němců byla německá filozofie, kterou bychom mohli charakterizovat jako filozofii, usilující o identifikaci lidské důstojnosti (srovnej Kantův kategorický imperativ). Vstup Evropy do Čech se realizoval prostřednictvím ohlasu revoluce a restaurace a tématika člověka a jeho důstojnosti se v Čechách prosadila nejenom autenticky, ale i způsobem, který je možno vyjádřit otázkou našich filozofujících literátů a filozofů: „je-li nám filozofie a také samostatné vědy vůbec zapotřebí, nepostačí-li nám zdravý rozum český". Znamená to jakousi pokleslou tématizaci specificky české povahy. Lze říci, že právě „zdravý rozum" byl základním kapitálem, jímž jsme v polovině 19. století vstupovali do Evropy.

Jiným identifikačním motivem bylo odvolání se Čechů na mohutné a zdánlivě samozřejmé slovanské zázemí. Čech - Slovan, to bylo hledisko sebeidentifikace ve vztahu k samostatnému zázemí proti Němcům, zázemí, které mělo Čechům nahradit Německo a Rakousko jako

zázemí německého živlu v Čechách. Ukázalo se však, že snaha opřít se při hledání identity moderního národa (volbou Čech-Slovan) o Rusko, je nemožné s ohledem na nerovnováhu pokud jde o stav emancipačního úsilí v Rusku.

Evropanství v polovině 19. století se jeví jako požadavek či okolnost „býti práv" evropských hnutí, a to jak v realitě tak v reflexi. Stručně řečeno, šlo o to proniknout prostřednictvím překladů evropské literatury a zprostředkováním výtvarného umění a filozofie za hranice Rakouska. Evropanství jako vykročení z dimenzí rakouského společenství znamenalo vpodstatě vykročit z „habsburského domu" do Evropy. Sebeidentifikace národa se pak realizovala jako úsilí o jazykovou svébytnost i v náročných oblastech umění, vědy a filozofie, sebe identifikace Čechů jako Evropanů znamenala emancipaci společenskou. Problém sebeidentifikace Čech jako země evropské se stal důležitým tématem v letech devadesátých, jak to naznačil dr. Med ve svém referátu o Dykovi.

Závěr

Co tedy konstituuje evropanství v 19. století?

1/ Konstituce Evropy na základě emancipace národů. Emancipace národů ve vztahu k Evropě (rozšíření obzoru).

2/ Evropská identita mohla vzniknout jedině na půdě identity občanské společnosti.

Identita českého evropanství

Na prvním místě zahrnuje vztah k sobě a znamená jednotu se sebou samým. To se děje

1/ vztahem k rodině, místu, k Čechám, k národu.

2/ cestou vědomí identity, která spoluutváří identitu samu. 3/ dovršením úsilí o identitu je sebeidentifikace vůči jiným (vůči Němcům, Rusům, ostatním národům).

Ztráta a obnova identity po 2. světové válce

Návrat Čechů do Evropy není jen návratem ztraceného syna „s vypucovanýma botama" na parkety otcovského domu (ač ani to není nepodstatné). Návrat do Evropy je umožněn také návratem Evropy k vlastní identitě, kterou za 2. světové války ztratila a kterou půl století hledá. Také Evropa jako celek prožila nesmírně obtížně onu éru „boje za novou Evropu", éru pozůstatků těchto bojů po 2. světové válce na evropském teritoriu. Česká cesta, dá-li se to tak nazvat, z Evropy do Asie a zpět, patří do tohoto aktu volby a je jistým protrpěním se k vlastní české i evropské identitě.

EINLEITUNGSWORT DES SYMPOSIUMS

DIE OASE DER FREIEN UNTERSUCHUNG

Petr Pithart

Herr Ministerpräsident der Tschechischen Republik preist in seinem Einleitungswort die Pilsener Symposien über die böhmische Kultur des neunzehnten Jahrhunderts sowie mögliche Impulse von solchen Untersuchungen für die heutige Suche nach der tschechischen Identität. Er bewertet die alljährlichen Tagnungen als eine am Rande der totalitären Kultur stehende Institution und glaubt, daß sie in den demokratischen Verhältnissen ihre bisherige Bedeutung nicht verlieren.

KULTUR - NATION - POLITIK

DAS PROBLEM DER TSCHECHISCHEN IDENTITÄT

Jaroslav Střítecký

Diese Erwägung befaßt sich mit den Zweifeln und Verwirrungen um die in Böhmen und auch anderswo wiederholt aufkommenden Fragen der nationalen Identität. Der Verfasser betont, daß jenes Phänomen, durch welches eine bestimmte Menschengruppe als Nation identifiziert werden kann, im Rahmen der „nationalen Großerzählungen" entsteht, wo stets ein Hervorheben von bestimmten Identifikatoren unter einer ganzen Reihe anderer möglicher Kolektivbestimmungszeichen verläuft. Es wird hier eine historische und wechselseitige Relativität von Staat, Ethnikum und Sprache erwogen, die am öfftesten als ausschlaggebende Bestimmungszeichen der Nation bezeichnet werden.

DIE TSCHECHISCHE NATIONALIDENTITÄT ZWISCHEN DEM ÖSTERREICHER-, GROSSDEUTSCH - UND SLAWENTUM

Jiří Kořalka

Der Verfasser knüpft an sein früheres Schema von fünf Tendenzen der neuzeitlichen Nationalenentwicklung in Böhmen (und an das mit Hinblick auf Mähren entworfene Schema

von Jiří Malíř) an. In seiner Erwägung verfolgt er die im vorigen Jahrhundert im Rahmen der politischen Ideologie Österreichs entstandenen Konzeptionen der Nation. Seit 1848 und seit der Formulierung der Idee des Föderalismus als einer freiwilligen Verbindung gleichberechtigter Nationen im gemeinsamen Staat fand die österreichische Politik bei der tschechischen nur bedingte Unterstützung. Nach 1848 ist die tschechische Nationalbewegung auf die prinzipielle Forderung der deutschen Nationalbewegung nach einem unitären, auch die böhmischen Länder mit ihren deutschen Minderheiten umfassenden Staat gestoßen. Die ältere Konzeption eines zweisprächigen Bohemismus hat allmählich an Bedeutung verloren, wenngleich nur im politischen Sinn. Ihre historischen Vorraussetzungen bestanden ebenfalls in der Konzeption einer einheitlichen slawischen Nation, doch in Böhmen des vorigen Jahrhunderts hatte sie nie die Prägung eines politischen Programms erhalten. Sie mündete jedoch vor allem in der Beziehung der Tschechen zu den Slowaken aus, in einer Konzeption, die die Entstehung der selbständigen Tschechoslovakischen Republik begründete.

PALACKÝ, HAVLÍČEK, MASARYK - ÜBER DIE ENTSTEHUNG DER TSCHECHISCHEN MORALISCHEN POLITIK

Miloslav Bednář

Die von František Palacký 1848 betonte moralische Grundlage der Politik entfaltete Karel Havlíček durch die Ablehnung des Prinzips der vom Zweck geheiligten Mittel und durch die Betonung einer öffentlichen, demokratischen Grundsätzen entsprechenden Politik. Im Unterschied zum (deutschen) Liberalismus haben Havlíček und Palacký im Staat nicht das bedeutendste Mittel für Gesellschaftsorganisierung gesehen. Sie lehnten die These von der Gewalt als des Ursprungs und des Sinns des Staats ab und näherten sich vielmehr der konservativen Staatswissenschaft an, die in der allmählichen Entwicklung eine Abwendung von der ursprünglich auf der Moral gegründeten Gemeinschaft sah.

Masaryk führt Palackýs und Havlíčeks ethische Konzeption der Politik weiter und vertieft deren Abstand zum Liberalismus. Er geht von der individuellen - philosophischen und religiösen - Wahrheitsauffassung (und zwar vor allem in der Platonschen Tradition und in der tschechischen Reformation) hervor. Masaryks Synthese der Platonschen Auffassung der Politik mit dem Gedankengut der tschechischen Reformation weist gemeinsame Züge mit Comenius' demokratisierender Revision von Platon auf. Der unumgängliche individuelle Weg zur Wahrheit und das Fragen nach dem Sinn der menschlichen Existenz bildeten bei Masaryk den Grundstein seines Respekts der politischen Existenz des Menschen gegenüber.

DIE INTERNATIONALEN ZUSAMMENHÄNGE DER TSCHECHISCHEN STAATSRECHTLICHEN POLITIK

Robert Kvaček

Der Beitrag enthält Bemerkungen zur internationalen Aktivität der tschechischen Politik seit der Hälfte der sechziger Jahre des 19. Jahrhunderts. Die tschechischen Politiker suchten Unterstützung für die staatsrechtliche Konzeption, die auf die Errichtung des tschechischen Staates im Rahmen der österreichischen Monarchie zielte. Sie suchten sie in Rußland und in Frankreich, aber erfolglos. Europa kannte bisher das tschechische Volk und seine politischen Forderungen zu wenig. Die Realisierung des tschechischen Staates außerhalb Österreichs verbanden mehrere tschechische Politiker mit den internationalen Schwierigkeiten der österreichischen Monarchie, besonders mit dem Krieg. Der Beitrag dokumentiert diese Vorstellungen der staatsrechtlich-fortschrittlichen Partei.

DER INTEGRALE NATIONALISMUS BEI VIKTOR DYK

Jaroslav Med

In der Geschichte der tschechischen Literatur und Politik wird der Name Viktor Dyk seit je mit dem tschechischen Nationalismus verbunden. In dieser Erwägung wird der Versuch unternommen, die ausschlaggebenden Entwicklungskonstanten von Dyks Nationalismus zu bezeichnen: vom instinktiv empfundenen Gefühl der nationalen Bedrohung in seiner Jugend bis hin zum integralen Nationalismus, mit dem Dyk dem politischen Leben der 20. Jahre beitrat. Es wird hier auf Dyks Konfrontationen mit der Sozialdemokratie und mit der Politik T.G. Masaryks aufmerksam gemacht und auch auf seinen romantischen dichterischen Habitus, der die Nation als einen absoluten Wert empfand und ihm aus diesem Grund eine existenziell tragische Dimmension beimaß.

IDEOLOGIE UND METAPHER IM „GLEICHNIS VOM GROSSEN UNTERGANG DER TSCHECHEN" FRANTIŠEK BÍLEKS

Roman Prahl

Die Skulptur *Gleichnis* (siehe Abb. a.d. S. 42) von einem Repräsentanten des tschechischen Symbolismus spielte 1898 ihre Rolle während der ersten Ausstellung der tschechischen Frühmodernisten und in den Diskussionen über europäische Dekadenz sowie die tschechische Identität. Die aus einem Kristusplastik-Fragment und der darunter

zusammengebrochenen „Tschechia“ bestehende Statuengruppe wurde als eine Anspielung an die nach der Schlacht am Weißen Berg verlorene nationale Selbständigkeit und an die Tschechischen Brüder verstanden. Der Beitrag verfolgt die in diesem Werk und auch in den diesbezüglichen Kommentaren sowie in Bíleks „Traktaten“ artikulierte Metapher des „Todes einer Nation“. Es wird hier auch künstlerischen Vorstufen zum *Gleichnis* Aufmerksamkeit gewidmet und der Linie, die vom *Gleichnis* zum *Nationaldenkmal* für Weißen Berg (1908, unverwirklicht) führt. Zwischen möglichen Interpretationen, die auf verschiedenen Bedeutungsebenen des *Gleichnisses* beruhen, Verfasser betont der die ideologischen Konsequenzen, die im Vergleich dieser Nation mit quälenden Christus bestehen. Es handelt sich dabei eher um einen „Chiliasmus“ als um einen Art des Mesianismus. Mit einer Radikalisierung, Vergegenwärtigung der Todesmetapher wird hier auch die bisherige, falsche Beziehung zur eigenen nationalen Vergangenheit innerlich überbewertet.

T. G. MASARYK UND DIE PRAGER BURG. ORIENTIERUNG DER KUNSTSAMMLUNGEN (Diskussionbeitrag)

Marie Pospíšilová

Nach drei Jahrhunderten wurde nach der Entstehung der Tschechoslowakei die Prager Burg wieder zum Sitz des Staatshauptes. T. G. Masaryk beteiligte sich dermaßen an der Wiederherstellung der Burg, daß er ihr eine neue Prägung verlieh. Die Adaptation der Innenräume in eine repräsentative Präsidentwohnung, 1920 von Josip Plečnik durchgeführt, war an antiken Vorbildern inspiriert (siehe Abb. a.d. S. 48-52). Die Gründung des sog. Kulturfonds bedeutete eine Gelegenheit, die Burg mit Kunstwerken auszustatten, die in den Kunstsammlungen bisher fehlten. Der damals siebzigjährige Masaryk spürte sich vor allem vom Realismus der tschechischen Kunst des 19. Jahrhunderts und ihren „klassischen“ Werten angesprochen. Einen ähnlichen Geschmack weisen ebenfalls die in den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts angekauften Werke des russischen Realismus auf.

ANTONÍN DVOŘÁK 1861-1874. EIN TSCHECHISCHER MUSIKER UND EUROPA

Jarmila Gabrielová

Die vorliegenden Ausführungen werden aufgrund meiner umfassenden Analysen der frühen Instrumentalwerke Dvořáks formuliert. Ihre Ergebnisse zwingen mich dazu, einige der traditionellen Urteile über die schöpferische Persönlichkeit Dvořáks zu revidieren oder abzulehnen. Die Vorstellung, Dvořák sei ein naiver und bodenständiger Komponist, gleicht eher einem Mythos und trifft der verwickelten kompositionstechnischen Problematik seiner frühen Werke gar nicht zu. Auch die Meinung, Dvořáks kompositorische Haltung sei im Grunde konservativ, wenn nicht rückständig gewesen, ist unhaltbar. In der kompositionsgeschichtlichen Situation der 1860er Jahre, die vor allem durch die Sinfonische Dichtung Liszts und das Musikdrama Wagners, aber auch durch die Nationaloper Smetanas und seiner Zeitgenossen markiert worden ist, mag Dvořáks Bemühen um eine große zyklische Instrumentalform unzeitgemäß erscheinen. Die Situation der 1870er und 1880er Jahre, d.h. die Renaissance der Sinfonie und der großen Kammermusik bei Brahms und anderen, gibt jedoch Dvořák recht und hebt ihn als eine der Hauptfiguren der damaligen musikalischen Szene hervor. Sein unermüdliches Streben zur Ganzheit und harmonisierenden Ordnung der Dinge, das man aus seiner Musik heraushören kann, bietet dann eine Art Antwort (oder Alternative) auf die verborgenen Fragen und drohenden Ängste seiner Epoche an und macht ihn zu einer Persönlichkeit von erstrangiger kultureller Bedeutung.

(Übersetzung: Verfasser)

DIE WELTGESCHICHTE IN DEN ZEITSCHRIFTEN DER EPOCHE DER „MAI"-GENERATION

Magdaléna Pokorná

Der Beitrag macht mit dem Inhalt und der Funktion des Lesestoffes über die Weltgeschichte (bis 1848) vertraut, der auf den Seiten der tschechischen kulturellen sowie historischen Zeitschriften in den Jahren 1860-1867 erschien.

Den größten Teil bildeten Artikel belehrenden Charakters, weniger vertreten waren Erzählungen (und Gedichte). Der tschechische Leser wurde oft durch Übersetzungen der Werke von bedeutenden zeitgenössichen Historikere oder Belletristen informiert. Eine zahlreiche Gruppe stellten Beiträge dar, deren Autor (bzw. der Bearbeiter der tschechischen Version)

sich nicht feststellen ließ. Ungefähr ein Drittel aller Beiträge machten Originalarbeiten tschechischer Autoren aus.

Es ist sehr schwierig, die Interessen einzelner Zeitschriften für die Thematik festzustellen, weil nicht alle Zeitschriften während der ganzen verfolgten Zeitspanne erschienen. Ich möchte jedoch auf zwei nur kurze Zeit herausgegebene Zeitschriften *Osvěta* und *Beseda* aufmerksam machen, die wichtige Aufsätze oft der Weltgeschichte schenkten. Tschechische Leser wurden fast ausschließlich mit europäischer Geschichte vertraut gemacht (vereinzelt mit der Geschichte der USA und des Orient). Beinahe die Hälfte aller Beiträge informierte über die Geschichte der nichtslawischen Länder, unter welchen Frankreich überwog. Ein Drittel der Beiträge wurde der slawischen Welt gewidmet (vor allem Polen).

Aus chronologischer Sicht gesehen, beschäftigte sich mehr als ein Drittel der Beiträge mit der Zeit nach dem Jahr 1500, besonders mit 18. Jahrhundert. Altertum oder hohes Mittelalter waren gleichmäßig vertreten, andere Zeitabschnitte nur in wenigen Abhandlungen erwähnt.

In sozialer Hinsicht behandelten die Aufsätze vor allem das Milieu des Adels und des Herrscherhofes. Der Adel wurde jedoch verschiedenartig beurteilt. Mut, Ehre, sowie Bereitschaft zum Opfer für Volk und Vaterland - solche höchst geschätzte Eigenschaften wurden nur den Mitgliedern des niedrigen und mittleren Adels zugeschrieben. Auch der Sinn für Fortschritt und die Fähigkeit, sich mit fremden Ideen zu bereichern, waren sehr geschätzt.

Die religiöse Problematik war nicht im Zentrum der Aufmerksamkeit und mit Ausnahme der Gesellschaft Jesu wurde sie auch relativ tolerant beurteilt. Für die nationale Thematik gilt fast dasselbe Urteil, nur die Stelle der Jesuiten nahmen die Deutschen (im Verhältnis zu den slawischen Völkern) ein.

Einige Abhandlungen mit der Problematik der Weltgeschichte sollten den Leser nur informieren oder unterhalten. Andere Aufsätze, die in der Mehrheit waren, stellten sich höhere Ziele - sie füllten Lücken in den Grundkentnissen der Weltgeschichte aus der Volkschule aus.

(Übersetzung: Verfasser)

BÖHMEN UND EUROPA IN DER ARCHITEKTUR DES 19. JAHRHUNDERTS ODER WIE TSCHECHISCHE ARCHITEKTEN EUROPA BEGEGNETEN

Jindřich Noll

Als Einleitung präsentiert der Verfasser einen kurz gefaßten Überblick der Tätigkeit ausländischer, meist Wiener Architekten in Böhmen (öfter befinden sich jedoch ihre Werke in Mähren). Die Wiener Architektur übte auf die einheimische Bauweise ihren Einfluß auch in Kommissionen und bei der Bewertung von Projekten (samt des Nationaltheaters) aus. Wiederum für tschechische oder in Prag geschulte Architekten begann der Weg nach Europa in Wien, wo er oft auch endete. Ihre Studienreisen führten jedoch meistens in das übrige Europa, einschließlich der Brittischen Inseln und Osteuropas. Das Motiv dafür lieferten manchmal auch Vorbereitungstudien zu bedeutenden Gebäuden.

„JUNGES DEUTSCHLAND" UND DIE KONZEPTION DES TSCHECHISCHEN ROMANS DER NEUZEIT

Ivana Vízdalová

Daß das „Junges Deutschland" in seiner Zeit zum Anregungsreservoir der tschechischen Literatur einfach nicht gehören konnte, wurde mit nationalen Meinungsverschiedenheiten verbunden, die um 1848 im Vordergrund standen.

Die gesellschaftlichen und kulturellen Veränderungen in Böhmen an der Wende der 50er und 60er Jahre bildeten ein günstiges Milieu für die Belebung der Ideen und literarischen Anregungen des „Jungen Deutschland". Ihr begeisterter Vertreter war vor allem der Journalist und Prosaiker Karel Sabina. Wenn wir seine theoretische Abhandlungen über Literatur und seine Romane aus den 50er bis 70er Jahren mit dem Schaffen und der Literaturkonzeption von Karl Gutzkow vergleichen, kann dieses Beispiel als ein Beweis dafür dienen, daß es viele Berührungspunkte zwischen der tschechischen und der deutschen Literatur gab.

WILLIAM RITTER, EIN SLAWOPHILE AUS WESTEN?

Lenka Bydžovská

Der Schweizer William Ritter (1867-1955), als Schriftsteller und Kunst- und Musikkritiker tätig, war schon seit seiner Jugend her sehr gut vertraut mit der zeitgenösischen französischen und auch deutschen Kultur. Als Verehrer von Richard Wagner, dessen Opern er wiederholt zusammen mit seinem Freund Péladan in Bayreuth besuchte, meldete er sich zum Neuro-

mantismus der Pariser Dekadenz und des Symbolismus. Er half das Werk Arnold Böcklins und Giovanni Segantinis bei der Öffentlichkeit durchzusetzen. Bald begann er der scheinbar überlebten lateinischen Kultur einen neuen, lebensspendenden Gegenpol gegenüberstellen: er glaubte ihn in seiner Vision der natürlichen, ursprünglichen, von der Zivilisation nicht verdorbenen Lebensweise zu finden, deren Enklaven er auf seinen Reisen nach Rumänien, in die slawischen Balkanländer, auf der ethnographischen Ausstellung in Prag (1895), in Mähren und in der Slowakei zu finden glaubte. Zur Jahrhundertwende, als er vorwiegend in Wien, Prag und München lebte, genoß er den Ruf eines Experten für sog. Ostkunst, die er dann auf den Seiten von zahlreichen europäischen Zeitschriften propagierte. Der Beitrag ist auf seine zweideutige Kunstkritik in Bezug auf die moderne tschechische Kunst gerichtet und befaßt sich mit dem anwachsenden Widerspruch zwischen Ritters Auffassung des zum folkloristischen Konservativismus führenden Primitivismus und der Orientierung der führenden Künstler des Prager Mánes-Verein auf die moderne europäische Kunst.

GEDANKEN ÜBER DIE TSCHECHISCH-EUROPÄISCHEN BEZIEHUNGEN IN DEN STUDIEN UND DER WISSENSCHAFT DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS (Diskussionsbeitrag)

Jiří Pešek

Über das Studium der Tschechen im Ausland und das der Ausländer an den Prager Hochschulen ist nur wenig bekannt. Sind diese im 19. Jahrhundert ärmer gewesen, als z.B. die polnischen Kontakte zu anderen Universitäten, und wenn ja, warum? War es ein Problem der Anerkennung ausländischer Diplome, der unzureichenden Anzahl tschechischer Kolonien in europäischen Kulturzentren oder eine Sache des ungenügenden Bewußtseins jener Gesellschaftsschichten, aus welchen die Studenten stammten? Oder gab es nicht genügend Nadationen und Kontakte zum Ausland? Es handelte sich dabei nicht nur um Sprachbarrieren, denn die Beziehungen innerhalb der deutsch-böhmischen Wissenschaftsgemeinschaft waren auch nicht wesentlich besser.

Ausschlaggebend für die hier diskutierte Frage der tschechischen Identität ist wahrscheinlich der Umstand, daß der kulturelle (und auch politische) Horizont der Tschechen im 19. Jahrhundert nicht nur auf Österreich-Ungarn beschränkt gewesen war, aber bei ihrer Selbstverwirklichung begnügte sich die einheimische Intelligenz meist mit diesem Rahmen.

DAS ENDE DER IDEE DER TSCHECHISCHEN NATIONALEN MUSIK

Marta Ottlová - Milan Pospíšil

In den Jahren 1911-1915 haben sich Polemiken um die Bedeutung Antonín Dvořáks in der Entwicklung der tschechischen nationalen Musik verschärft. Der Aufsatz verfolgt, wie die von der europäischen Musikkritik und -geschichtsschreibung (insbesondere der Neudeutschen Schule und in Bezug auf die Kategorie der Originalität) geschaffenen Argumente und Topoi verwendet wurden, damit die Teilnehmer dieser Polemiken (Nejedlý, Helfert, Bartoš, Zich) diese einzige Linie der „fortschrittlichen Entwicklung" der tschechischen nationalen Musik verteidigen konnten. Diese in wesentlichen Zügen bereits in den 70er Jahren des 19. Jahrhunderts formulierte Idee der tschechischen nationalen Musik wurde dem Zweck, Dvořák aus der Geschichte der tschechischen nationalen Musik auszuschließen, angepaßt. Sie beeinflußte in ihren Folgen - auch wenn sie abgelehnt wurde - langfristig die Auffassung der Geschichte der tschechischen nationalen Musik.

(Übersetzung: Milan Pospíšil)

EIN TAPFERES VOLK MIT DER TAUBEN-MENTALITÄT

Jiří Rak

Der Beitrag behandelt zwei Autostereotypen der Tschechen, die in Vorstellungen über die Tapferkeit liegen. Beide diese Vorstellungen wurden fixiert schon während Aufklärungszeit, und zwar außchliesslich mit historischen Argumenten. Beide Stereotypen sind kombiniert in eine Vorstellung über einem Volk, welches mutig ist, wenn sich verteidigt, aber wünscht sich immer Frieden. Die Autostereotypen wurden mit seinen Visavis begleitet, speziell in Stereotypen über die Deutschen.

Das Autostereotyp der tschechischen Friedlichkeit lebte bis zur „Samtigen Revolution" (1989) über. Im nationalen Sich-Verständnis sind damit gewisse verborgene Risikos verbunden.

DAS RADETZKY-DENKMAL UND DAS TSCHECHISCHE ÖSTERREICHERTUM

Lubomír Konečný - Roman Prahl

Marschall Radetzky, Oberbefehlshaber der österreichischen Armee, stellte für die Tschechen die Personifizierung ihrer veränderten Beziehung zum k.k. Österreich dar. Sein Prager Denkmal (siehe Abb. a.d. S. 96-99), teilweise vom Erlös einer Volkssammlung errichtet, wurde 1919 nach der Ausrufung der Unhabhängigkeit abgerissen. Die Studie befaßt sich mit der Entstehungsgeschichte des Denkmals und vor allem mit seiner in Europa einmaligen ikonographischen Lösung. Das Tragen des Heerführers am Schild, von Tacit als ursprünglicher Brauch des germanischen Stamms der Canninefaten beschrieben, wurde Bestandteil der Krönungszeremonie im Oströmischen Reich. Als ikonographische Formel kehrt es in zahlreichen Kunstwerken von der frühen Bysanz bis ins 19. Jahrhundert wieder. Dieses Motiv wurde bei Deutschen in Prag als „germanisch" empfunden und war natürlich unter anderen Interpretationen auch im Radetzky-Denkmal verschlüsselt.

DAS TSCHECHISCH-DEUTSCHE PROBLEM BEI HUBERT GORDON SCHAUER

Dana Dvořáková

Die Verfasserin befaßt sich mit der Erwägung des fünfundzwanzigjährigen tschechischen Journalisten *Naše dvě otázky* (Unsere zwei Fragen), deren Radikalität in der Suche nach dem Sinn und den Prinzipien der nationalen Existenz eine hysterische Reaktion der tschechischen „Patrioten" hervorgerufen hat. Sie versucht zu beweisen, daß es Schauer nicht an nationalem Selbstbewußtsein mangelte, und daß sein Vorschlag, sich der geistig höher entwickelten deutschen Nation anzuschließen, nicht als Aufruf zur Wahl zwischen zwei Möglichkeiten gemeint war. Während seines späteren Aufenthaltes in Wien träumte Schauer „vom wahren Kosmopolitismus, der das nationale Prinzip von der eigenen Mitte aus überwinden würde". Diese Ansichten waren bei Schauer mit seiner Suche nach seiner eigenen geistigen Identität verbunden, ähnlich wie seine Rückkehr nach Prag und später wieder zurück nach Wien. - Die Verfasserin hebt ebenfalls Schauers Vorstellungen vom künftigen Zusammenleben von Tschechen und Deutschen und anderen Nationalitäten im multinationalen Staat hervor als einen Schritt in der „allmählichen Demokratisierung Europas" (aus Schauers Brief an Masaryk von 1889).

DIE HUMANISTISCHE BILDUNG ALS EINE DER VORAUSSETZUNG DER ÜBERNATIONALE KULTUR

Martin Svatoš

Der Autor beachtet in diesem Beitrag eine der Funktionen der in Deutschland im ganzen 19. Jahrhundert und in Österreich in der 2. Hälfte des Jahrhunderts dominierenden humanistischen Bildung. Der altsprachliche Unterricht in Österreich hat nach den Unterrichtsreformen von F. Exner und H. Bonitz (1849) die Bedeutung eines staatlichen, d.h. multinationalen Bildungsfaktors erlangt. Von der klassischen Philologie als Trägerin der humanistischen Bildung erwartete der Minister des Cultus und Unterrichts Graf Leo Thun, daß sie in dem Vielvölkerstaat der habsburgischen Monarchie auch die Rolle eines kulturellen Einheitsprinzips spielen würde. Die auf dem altsprachlichen Unterricht begründete humanistische Bildung schuf dann Voraussetzungen des gemeinsamen Kulturmilieus der österreichischen Monarchie und - an das deutsche neohumanistische Bildungskonzept und Unterrichtswesen anknüpfend - bildete sie nicht nur eines der Verbindungselemente der deutschen und österreichischen Kultur, sondern auch eines der konstitutiven Elemente des geistigen Raumes Mitteleuropas.

(Übersetzung: Verfasser)

EIN LANDSMANN AUS KUTNÁ HORA (KUTTENBERG), DER BERÜHMT SEIN WURDE

Jiří Pokorný

Genaue Lebensdaten von Johannes Gutenberg sowie die Datierung und genaue Lösung von seiner Erfindung des Buchdrucks bleiben unbekannt. Trotzdem begann man schon um 1640 mit Gutenberg-Festen in Deutschland. In der Vormärzzeit wurde Gutenberg zum Symbol der Presefreiheit. Der tschechischer Journalist Jaroslav Vrťátko publizierte damals (1840) eine Novelle über Gutenberg und danach auch das sensationelle Resultat einer Untersuchung über Gutenbergs Herkunft. Vrťátko und viele andere Tschechen glaubten, daß der große Mann ein Böhme aus Kuttenberg war. Die Beweise dafür waren natürlich nicht schlagfest.

Obwohl Böhmen Gutenbergs Heimat nicht war, hatte es eine herzliche Bezichung zu ihm. Im katholischen Prag feierte man diesen Großen der Reformation sogar früher (von 1740) als im katholischen Mainz, wo angeblich der Geburtsort von Gutenberg liegt.

TSCHECHISCH-DEUTSCHE WECHSELSEITIGKEIT IM DENKEN DER PRAGER INTELLIGENZ UM 1848

Milan Tvrdík

Der Beitrag befaßt sich mit drei programmatischen, um 1848 entstandenen oder herausgegebenen Schriften, die das Modell des ungestörten Zusammenlebens zweier Völker Böhmens, der Tschechen und Deutschen, entwerfen. Der bedeutende Vortrag Bolzanos *Über das Verhältnis der beiden Volksstämme in Böhmen* aus dem Jahre 1816 (gedruckt 1849) sieht das Grundproblem in dem unausgeglichenen Bildungsniveau beider Völker und setzt sich für die Lösung der Bildungsfrage als Voraussetzung für die Überwindung der nationalistischen Exzesse ein. Die pathetisch aufgefaßte Schrift Smetanas *Die Bestimmung unseres Vaterlandes Böhmen vom allgemeinen Standpunkt aufgefaßt* (1848) ist eine philosophische Konstruktion, der die unvertretbare Rolle des böhmischen Raumes, in dem Deutsche und Slawen zusammenleben, für den Weg der europäischen Kultur zu ihrer Vollendung in der geistigen Kolonisation des slawischen Ostens zugrunde liegt. K. E. Eberts *Wohlgemeinte Worte zur Lösung des Mißverständnisses zwischen den Deutschen und Slawen in Böhmen* (1848) sind eigentlich als Rechtfertigung Eberts Austrittes aus dem Prager Nationalausschuß zu verstehen.

(Übersetzung: Verfasser)

TSCHECHISCHE NATIONALIDEE UND DAS RUDOLPHINUM

Jindřich Vybíral

Das Rudolphinum, von Josef Zítek und Josef Schulz entworfen und 1876-1884 als Prager Musik- und Künstlerhaus erbaut, wurde im Rahmen der tschechischen Architekturgeschichte ziemlich lang übersehen. Die Auffassung der tschechischen Architektur als eines Phänomens der nationalen Emanzipation gehört der Meinung des Verfassers nach zu einem der in der Kunstinterpretation überlebenden falschen Mythen. Eine Bedeutungsanalyse der architektonischen Formen des Rudolphinums beweist, daß man einige Bauten dieser Zeit nicht nur mit den kosmopolitischen Kunsttendenzen und mit dem internationalen Kult der Kunst sondern auch mit einem erhöhten Landes-, wenn nicht gleich österreichischen Patriotismus in Verbindung bringen kann.

DIE KULTUR DES PRAGER GHETTOS AM ANFANG DER 60ER JAHRE DES 19. JAHRHUNDERTS

Jiří Kuděla

Da in Böhmen der Prager jüdischen Gemeinde eine eindeutig exklusive Stellung zugesprochen wurde, konnte auch in Hinblick auf Mähren und die mährischen jüdischen Gemeinden die führende religiöse und kulturelle Bedeutung des jüdischen Prags anerkannt werden. Mit der Aufklärung beginnend setzten sich in der jüdischen Welt Böhmens verschiedene Bewegungen durch, um hier oft anders geprägt zu werden. Im intelektuellen jüdischen Prag setzte sich zu Beginn des 19. Jahrhunderts die Mendelssohnsche Aufklärung durch, die mit aus der tschechischen Aufklärung stammenden Anregungen verbunden war. Die neue Situation in der Stellung der jüdischen Kultur verursachten verschiedene Umstände, z.B. Veränderungen in der jüdischen Gesetzgebung, in der Zensur - und letzlich die wachsende Möglichkeit für Juden, höhere Bildung zu erreichen, die Gründung unabhängiger Verlagshäuser und auch die Integration jüdischer Unternehmen in den Handel und die Gewerbe außerhalb des Ghettos.

Der Aufschwung des „Prager jüdischen Kulturphänomens" seit Mitte der 30er Jahre des 19. Jahrhunderts war mit einer Abkehrung von den traditionellen orthodoxen Vorstellungen von der Eigenständigkeit des Judentums verbunden - bei Intelektuellen, vermögenderen und reichen Gesellschaftsschichten mit einer Annäherung der Prager jüdischen Komunität zu den Deutschen. Noch bedeutender als die Kultur des Prager Ghettos ist jedoch die Beteiligung der Juden an der Zeitschrift *Ost und West* und dem Jahrbuch *Libussa.*

Die meisten jüdischen Intelektuellen und Künstler der zwei behandelten Generationen haben unter dem zweifachen Druck des Ghettos und der Gesellschaft Prag und auch Österreich verlassen. Doch vor allem von Deutschland aus beteiligt sich diese Emigration an der kulturellen Profilierung Böhmens und Prags.

„DAS GHETTO IN IHNEN"

Helena Krejčová

Das Öffnen der europäischen Ghettos nach der Großen französischen Revolution ebnete den Weg in Richtung nicht nur der Assimilierung, sondern auch des jüdischen Nationalismus, der für Mitteleuropa spezifische Folgen hatte. Die Verfasserin beschäftigt sich vor allem mit jenen Juden, die neben der staatlich geförderten und überwiegenden deutschen Orientation versuchten, sich in den 40er Jahren der tschechischen Aufklärung anzuschließen. Die Diskussionen über eine mögliche Assimilierung der Juden mit dem slawischen Element, resp. mit der

tschechischen Sprache veranlaßten S. Kapper, seine Gedichtsammlung tschechisch niedergeschreiben. Karel Havlíček, der auf den jüdischen Assimilanten höhere Ansprüche als auf einheimische patriotische Dichter stellte, hatte ihn jedoch abgewiesen und damit diese Diskussion unterbrochen. Havlíčeks damalige Stellungsnahme symbolisiert die Unfähigkeit der tschechischen nationalen Wiederwecker, fremde Elemente zu absorbieren.

Meistens schlossen sich die tschechischen Juden den Deutschen an, sie sympatisierten mit den deutschen Liberalen. Seit Mitte der 70er Jahre des 19. Jahrhunderts verlief jedoch eine neue Welle der Annäherung der böhmischen Juden mit den Tschechen, an der sich auch die erste tschechisch-jüdische Gesellschaft, der Verein der tschechischen Akademiker Juden, beteiligte. Eine Besonderheit der jüdisch-tschechischen Assimilierung bestand darin, daß dabei das Ghetto nicht verlassen wurde und daß auf die erst unlängst angeeignete Sprache und Kultur resigniert wurde. Die Träger der tschechisch-jüdischen Idee kannten und verstanden die Problematik beider Völker und als Gelehrte waren sie für die tschechische Gesellschaft akzeptierbarer. Sie überzeugten ihre Glaubensgenossen, daß die scheinbar feindliche Gesellschaft interessiert an ihnen sei, und bei den Tschechen wiederum waren sie bemüht, ihnen ihre Vorurteile auszureden.

In den 90er Jahren erreichten die tschechischen Juden beträchtliche Erfolge, doch der Assimilierungsvorgang wurde gleichzeitig durch den aufkommenden Sionismus, den anwachsenden Antisemitismus und eine in der tschechisch-jüdischen Bewegung eingetroffene Ideenkrise gehemmt. Zum Schluß befaßt sich die Autorin mit dem Spektrum der Ansichten auf das Problem der Assimilierung und des Antisemitismus auf Grund einer 1906 durchgeführten Umfrage. Das Leitmotiv dieser vorwiegend nichtjüdischen tschechischen Politikern und Intelektuellen gestellten Fragen bezeichnete Egon Hostovský als das "Ghetto in ihnen".

DAS "PRAGER LITERARISCHE PHÄNOMEN" IM SYSTEM DER INTERLITERARISCHEN GEMEINSCHAFT

Květa Hyršlová

Die Verfasserin schlägt vor, die Theorie der „interliterarischen Gemeinschaft" in konkreten literaturgeschichtlichen Studien anzuwenden und sie auch beim Studium der Prager deutschen Literatur zu berücksichtigen, vor allem in der Jahrhundertwende. Die Literaturen einzelner Nationen werden meistens isoliert gesehen, doch eigentlich entwickeln sie sich im breiten System von symbiotischen und interaktiven Zusammenhängen. Dies gilt ebenfalls und sogar vorzüglich für die in Sprach- oder Rassenenklaven entstandene Belletristik.

Die deutsch geschriebene Prager Literatur zeichnet sich durch zweierlei (und die deutsch-jüdische sogar dreierlei) „nationale Angehörigkeit" aus und weist Beziehungen zu zwei

interliterarischen Gemeinschaften auf. Sie hängt mit der Literatur der übrigen Länder des deutschen Sprachraumes zusammen (sogar eine Interaktion zwischen dem Prager Franz Kafka und dem Schweizer Robert Walser ist nachweisbar). In Prag berührte sich jedoch auch noch die deutschprachige Literatur mit der tschechischen. Die Verfasserin zählt Beispiele von Übereinstimmungen und Unterschiedlichkeiten in der Interaktion von Literaten, vor allem des von ihnen entworfenen Prag-Bildes auf. Im Falle des Prager literarischen Phänomens stellt das Vereinigungsmoment nicht die gemeinsame Sprache, sondern die Eingliederung in eine gemeinsame topographische Struktur dar.

Prag liegt am Schnittpunkt von mehreren Marginalzonen großer europäischen Kulturen und diese peripheren Umstände machten sich in der deutschprachigen Literatur durch einen gewissen Abstand zur Außenwelt bemerkbar. Gleichzeitig jedoch lieferte diese Randerscheinung Impulse, die über diese Region weit hinausragten. Die Erklärung für diese Erscheinung ist bekannt: für die deutsche und vor allem die deutsch sprechende jüdische Minderheit wurde die Fiktion zu einer Lebensnotwendigkeit. Die in dieser Isolation niedergeschriebene Literatur konnte diese Isolation aufheben, und sie hat es auch getan.

PILSNER BEITRÄGE

BESUCHE IN PLZEŇ (PILSEN) UND DIE BETREUUNG DER AUSLÄNDER IN DER STADT UM DIE JAHRHUNDERTWENDE

Jaroslav Douša

Die Pilsner Stadtverwaltung widmete den Besuchern der Stadt, die aus dem Ausland kamen, schon in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts ihre Aufmerksamkeit. Die Stadtverwaltung, sowie auch ein Teil der Pilsner Öffentlichkeit standen mit Begeisterung den Gedanken der tschechisch-polnischen Gegenseitigkeit offen. Die Kontakte mit Polen pflegte vor allem F.A. Hora (1838-1916), der eine umfangreiche Korrespondenz mit polnischen Schriftstellern führte.

Er korrespondierte mit dem Schriftsteller Bronislav Grabovský (1841-1900), er lud ihn mehrmals in die Stadt ein. Den 15. 12. 1899 wurde in Pilsen ein Festabend zu Ehren von B. Grabovský veranstaltet. Der Vorbereitung dieses Abends widmete F.A. Hora viel Zeit. Am Festabend nahm auch der Pilsner Bürgermeister Dr.jur. Václav Peták und einige Mitglieder des Stadtrates teil. Die Öffentlichkeit zeigte große Interesse. Der polnischer Künstler wollte seinen Dank den Pilsner Bürgern zeigen und ein Drama aus der Geschichte der Stadt schreiben, er kam 1900 in die Stadt um Material zu sammeln, sein Tod verhinderte jedoch das Werk. Die Pilsner Stadtverwaltung wollte die Betreuung der Gäste aus dem Ausland auf ein höheres

Niveau bringen, und deshalb errichtete sie 1902 ein städtisches Büro für Ausländer. An der Spitze dieses Büros stand der Journalist und Schriftsteller Jaroslav Schiebl (1851-1933). So wurde Pilsen zur ersten Stadt in Böhmen (auch vor Prag), die ein Büro dieser Art gründete, und die es auch ins System der Stadtverwaltung eingliederte. Im gesamten Ausmaß Böhmens handelte es sich am Ende des 19. Jahrhunderts um eine natürliche Reaktion auf die Lage in der habsburgischen Monarchie. Ganze Jahrzehnte wurde nämlich von zuständigen Behörden die Orientierung des Fremdenverkehrs erfolgreich auf Wien, die Alpen, das Küstenland und Budapest gezielt, so daß sich die Tschechen selbst darum kümmern mußten, daß auch Böhmen von Ausländern besucht wird. Die erste gröeßre Veranstaltung dieser Art, an der sich das Büro für Ausländer beteiligte, war der fünfte Kongreß der slawischen Journalisten in Pilsen vom 30.5. bis zum 2.6. 1903. Diesen Kongreß - Vorbereitung und auch Verlauf - an dem Journalisten slawischen Ursprungs aus der gesamten habsburgischen Monarchie teilnahmen, schätzen sehr hoch auch die Prager Tagesblätter. Etwas später widmete J. Schiebl dieselbe Aufmerksamkeit den Besuchern, die aus dem kaiserlichen Deutschland nach Pilsen kamen. Er klärte sie wahrhaftig über die tatsächliche Lage der deutschen Minderheit in Pilsen auf.

EUROPÄISCHE DIMENSION IN DER PILSENER TÄTIGKEIT VON VENDELÍN BUDIIL

Hana Dobrá

Der bedeutende tschechische Schauspieler und Theaterregisseur Vendelín Budil (1847-1928) verbrachte in Pilsen beinahe 60 Jahre seines Lebens. Er diente der demokratischen Strömung und hatte Sinn für die Tradition seiner Nation. In Einklang mit seiner Überzeugung adaptierte er Bühnenstücke von Tyl, Jirásek (besonders hoch bewertet wurde seine erste Nachtvorführung von *Pan Johannes* (Herr Johannes) und weiter von Klicpera, Vrchlický, Zeyer und Kvapil. Gleichzeitig machte er das Pilsner Publikum mit dem Bühnenrepertoir des Welttheaters (Shakespeare, Goethe, Molière, Tolstoj, Gorkij, Ibsen, Shaw) bekannt. Er führte auch Stücke von Pilsner Theaterautoren (die Oper *Švanda Dudák* von Vojtěch Hřímalý aus d. J. 1896) auf. 1908 wurde ihm von einem in Pilsen zu Besuch verweilenden Brittischen Journalisten ein Lob ausgesprochen: die Photographie Budils als Königs Lear gelangte auf diesem Weg nach Stratford.

Nachdem Budil das Theater verlassen hatte, widmete er sich der Geschichte des Dramas, für die er Dokumente sammelte. Sein im Stadtarchiv aufbewahrter Nachlaß enthält Photodokumentation und seine Korrespondenz mit bedeutenden Schauspielern und Künstlern. Diese Schlüsselfigur der Pilsner Theatergeschichte stellt er eine bedeutende Persönlichkeit der tschechischer Kulturgeschichte dar.

BÖHMEN UND EUROPA IM 19. JAHRHUNDERT

Jaroslava Pešková

Falls man der Europaidee in Böhmen das Prinzip Ost-West, sozialistisches-kapitalistisches Europa gegenüberstellte und auch den Versuch unternommen hatte, sich mit diesem Gegensatz zu identifizieren, so scheint das heutige Problem der „Rückkehr nach Europa" einen Sinn zu haben. Diese „Rückkehr", die ganz bestimmte Parameter haben sollte, könnte auch der Sichidentifizierung von Böhmen in Europa behilflich sein.

Im Verlauf dieser Diskussion wurde das ursprünglich angeschlagene Thema Böhmen - Europa in Richtung der tschechischen (deutschen, jüdischen) nationalen Identifizierung und verschiedener Innenbeziehungen verschoben.

Wahrscheinlich heißt das wichtigste Thema nicht Europa, sondern nationale Identität und Sichidentifizierung. Diese ist historischen Verwandlungen ausgesetzt: Böhmen und auch Europa nehmen im 19. Jahrhundert allmählich verschiedene Bedeutungen an. Um die Jahrhunderthälfte taucht das Problem der Identität in verschiedener Auffassung fast überall auf. In Böhmen war die Lösung der nationalen Identität mit der Wahl einer von mehreren Möglichkeiten verbunden. Die Möglichkeiten waren mit den sprachlichen Abgrenzungen und auch mit verschiedenen Formen der bürgerlichen Emanzipation verbunden. In der Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde das Europabürgertum in erster Linie als die Aufforderung, sich von den einengenden österreichisch-ungarischen Dimmensionen bzw. vom Hause Habsburg zu befreien verstanden.

Europa konstituiert sich auf Grund der emanzipierten Völker, die Völker befreien sich in Bezug auf Europa. Die Sichidentifizierung der Tschechen als Europäer bedeutet in den 90er Jahren des 19. Jahrhunderts gleichzeitig auch eine kulturelle Emanzipation.

Die „Rückkehr" der Tschechen nach Europa wird auch durch die heutige Rückkehr Europas zur eigenen, im zweiten Weltkrieg verlorenen Emanzipation ermöglicht.